

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KÁROLYI AMY versei 769
VÉSZI ENDRE: Bolhaparádé (elbeszélés) 771
SÓTÉR ISTVÁN: Elvesztett otthonok
(Kabdebó Lóránt interjúja) 778

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 787
AGH ISTVÁN: A kidöntött szilfa sottogása 789
VÉGEL LÁSZLÓ: Bevezetés az elbeszélésbe (II.) 794
TOLNAI OTTÓ: A fogatlan létra (vers) 803
BEREMÉNYI GÉZA: Eldorádó (regény, VIII.) 805
MÁRTON LÁSZLÓ: Élősakk (Részlet egy útirajzból) 814
DOBAI PÉTER versei 818
ESTERHÁZY PÉTER: Egy nem létező diáriumból 820
TAKÁCS ZSUZSA versei 823
TARJÁN TAMÁS: Nyári mozi (Filmlevél) 825
SZABÓ B. ISTVÁN: Mozi és vallomás
(Nemeskürty István: A filmművészet új útjai) 830
PARTI NAGY LAJOS versei 832
TVERDOTA GYÖRGY: József Attila szókultusza (I.) 834

- RÁBA GYÖRGY: Minden percben a mindenség
(Károlyi Amy: A szobrok elindulnak) 843
TÜSKÉS TIBOR: Kalauz az életműhöz
(Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben) 845
VEKERDI LÁSZLÓ: A bartóki mérték
(Demény János: Rézkarcok hidegtüvel) 848

1986

SZEPTEMBER

CZINE MIHÁLY: Tanulság és testamentum
(A nyolcvanéves Balogh Edgár könyve) 852
 LACZKÓ ANDRÁS: Oknyomozás és diagnózis
(László Lajos könyveiről) 854
 ERDŐDY EDIT: Grendel Lajos: Áttételek 858
 HALLAMA ERZSÉBET: Szávai Géza: Séta gramofonzenére 860
 KARDOS ANDRÁS: Galsai Pongrác: Záróra a Darlingban 862
 BAKONYI ISTVÁN: Fejér megyei irodalmi füzetek 1–3. 863

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 7.

DOBROVICS PÉTER: Kompozíció 770, Tájkép 788; GÁBOR JENŐ:
 Villa a Tettyén 804, A Tettye alján 813, Fürdőzők 824; NAGY
 BALOGH JÁNOS: Kubikos 829

(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

XXIX. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
HAVASI JÁNOS

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj: 192,- Ft.

86-2473 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár kiadásában megjelenő sorozat ez évi terveiben szerepel *Thienemann Tivadar*: Irodalomtörténeti alapfogalmak c. 1931-ben megjelent tanulmányának reprintje, *Tiszteletadás Csorba Győzőnek* címmel a költő 70. születésnapjára készülő válogatás a Csorba Győzőről szóló és neki ajánlott írásokból, valamint a *Janus Pannonius búcsúverse* c. kötet a Búcsú Váradtól huszonkilenc fordításával és *Martyn Ferenc* Janus Pannonius-rajzszorozatának harmincöt lapjával. A későbbiekben többek között a következő művek kiadását tervezik: *Weöres Sándor*: A teremtés dicsérete (1938) c. verseskötetének reprintje; *Karay Ilona hagyatéka*. A múlt századi tragikus sorsú pécsi „csodagyerek” költőné versei, önéletrajzi vallomása és búcsúlevele Károlyi Amy és Weöres Sándor tanulmányával; *Arató Károly* válogatott és új versei; *Lükő Gábor*: A magyar lélek formái (1942) c. tanulmányának reprintje; *Hamvas Béla* a pécsi Sor-sunk-ban megjelent hat tanulmánya, valamint Hamvas Béla és Várkonyi Nándor levelezése.

EX LIBRIS ÉS VERS (Diskay Lenke kisgrafikái) címmel bibliofil kötet jelent meg Budapesten az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kiadásában. A kötet az 1980-ban elhunyt művész grafikái mellett *Illyés Gyula*, *Vas István*, *Takács Gyula*, *Jékely Zoltán*, *Weöres Sándor*, *Kormos István*, *Rab Zsuzsa*, *Takács Imre*, *Simon István*, *Juhász Ferenc*, *Fodor András*, *Csoóri Sándor*, *Kondor Béla* és *Bisztray Ádám* verseit tartalmazza. Szerkesztette *Bisztray Ádám* és *Téglás János*.

A BARANYAI MŰVELŐDÉS c. periodika legutóbbi (1985/3-as jelzésű) száma közli az MTA Elnökségi Köznevelési Bizottsága 1984 októberében Pécsen rendezett ülésének és vitájának teljes anyagát. *Szentágothai János* elnöki megnyitóját és a következő előadások szövegét olvashatjuk a kiadványban: *Császár Ákos*: Az Elnökségi Köznevelési Bizottság tíz évi munkája, *Szabolcsi Miklós*: Az EKB műveltségképének pedagógiai problémái, *Szépe György*: Nyelvi és kommunikációs nevelés, *Surányi János*: A matematikai nevelésről, *Marx György*: Iskola korszakkorszak-váltáskor, *Szűcs Ervin*: A technikai nevelésről, *Lukács József*: A társadalomtudományi-történelmi nevelésről, *Poszler György*: Az esztétikai nevelésről, *Nádori László*: A szomatikus nevelésről.

KIÁLLÍTÁSOK. *Barta Lajos* szobrászművész (1889–1986) emlékkiállítása augusztus 2-án nyílt meg a székesfehérvári István király Múzeumban. A kiállítás szeptember 7-ig látogatható. – *Pattantyus József* pécsi grafikus munkáit augusztus 8–30-ig mutatták be Révfülöpön, a Halász utcai kiállítóteremben.

TOLNAI OTTÓ: GYÖKÉRRÁGÓ c. új kötete megjelent Újvidéken, a Fórum Könyvkiadónál. A kötet ismertetésére visszatérünk.

A 15. TOKAJI ÍRÓTÁBORT augusztus 24–28-ig rendezték *Valóság, elkötelezettség, közéletiség* (Mai irodalmunk társadalmi presztízsről) címmel. Vitaindító előadást tartott Czine Mihály irodalomtörténész, egyetemi tanár.

KÁROLYI AMY

Dicsértessék

*Olyan misekönyv szagú lett a szavad
mint imakönyvben felejtett virág,
litánia-ízűek rímeid,
megsárgultak a kékek, lilák.*

*Pici csengőid elhallgattak,
a Teremtő így rendelkezett.
S a templomhajó ráfelel:
„Dicsértessék a Te neved.”*

Egy marék por

*Egy marék portól nem változol,
de megváltozik a világ,
fákká lesznek az emberek,
és emberekké a fák.
Árnnyá változik a hó,
és az árnyékok katonák,
A pincében mosnak lepedőt
s egy nem-valaki integet,
a szobát megtöltik ismeretlenek,
ha kicsit is oldaltabbra néz
vastag szemüveged
már mozgolódnak rozsdaszín
idegen emberek,*

*bár lehet, hogy csak a takaró
összezsavarodott,
postások, pénzszedők, adósok, koldusok*

*megjelenik anyád
szétrebbenek ezek
ismerős az anyád
de meg nem ismered*

Bolhaparádé

Arvai bolyongásai

1.

Beavatott olvasóink már tudnak arról, hogy Árvait, ezt a nemzetközileg nem jegyzett reménykedőt, *túlvitte* a nemműködőnek jelzett lift a hatodik szinten (ahol lakása volt), túl az ismert határon, egy eddig ismeretlen kiterjedésbe. Előtte egy szürkére mázolt, szögecselt, súlyos vasajtó, amely azonnal megnyílt, s egy körvonalaiban elködlő padlástérbe lépett. S mert a véletlen (lásd: sors), eléggé olcsó jelképekkel dolgozik, a téglalapokkal lerakott, porillatú térség, amely tüsszentésre ingerelt, olyannak hatott, mintha itt érintkeznék bolygónk a végtelennel, az anyagi világ a kozmikusával, a házkezelő vállalat által ellenőrzött, bérlakásokra osztott épület, az úristen jogkörébe tartozó világmindenséggel. A merevítő gerendák, amelyek az építmény strukturális merészségét húzták alá, nem egy tetőzet súlyát tartották, hanem a zavarbaejtően szép csillogos eget, a pirosan erezett holddal, a tudományos megfigyelő- és kémibolygókkal egyetemben. A történet további mozzanatai is ismeretesek; miután az utolsó novellairók egyike (jelenleg néhányadmagával úzi ezt a mesterséget) belépett a padlásra, üldögélő meg álldogáló emberek közé, azonnal kitűnt: egy jelképes lakógyűlésbe csöppent. Szóvivőjük, egy hivatalos tennivalókban megvénült száraz férfiú, azonnal ismertette az összegyűlteket határozatát, mely szerint, Angelikaváros közössége már nagyon unja egy *idegen szem* állandó jelenlétét, és azt is, hogy legjobbjai, tisztségviselők és egyszerű állampolgárok, kétes színvonalú írásokban, mint negatív tényezők (közönyösek, antiszociálisak, tökfek, feljelentők) szerepeljenek. Éppen ezért, az alkalmilag kibővített körzet megfogalmazta a maga ítéletét: nevezett Arvai boldogítsa a jövőben egy másik városrészt, várost, netán másik országot, kontinenst, csillagzatot. Talán akad hely a kozmoszban, ahol az *ilyen* munkásságot, amelynek negativisztikus jelei tagadhatatlanok, valamilyen önkínzó megértéssel, méltányolni képesek.

Erre a mondatra emeli föl párnájáról rendezetlen belvilágú fejét emberünk, részint badar álomnak gondolva az alkalmilag kibővített lakógyűlést, részint, állampolgári tapasztalataira hagyatkozva, nagyonis valóságosnak. Ez a két érzés viaskodik benne a korareggeli szobában, amelynek könyvespolcait, munkaasztalát, különböző származású székeit, cserepeit és keménylevelű növényeit éles plaszticitással körülmetszik a fények. Zilálnak és befejezetlennek érzi magát, a végleges formájú bútorok és tárgyak környezetében elnagyoltanak, végig nem gondoltanak, összehasonlítva magát például egy ripszhezű fotellal, amelyet vele ellentétben, egyáltalán nem viselt meg az éjszaka, nem deformáltak lidérces álmok és nem töltöttek el görcsös szorongással az elkövetkező nap várható bizonytalanságai. Igen, igen, az újrakezdés startvonalán szorongató befejezetlenség-tudat. S mindez már-már eluralkodnék rajta, kétvállra

fektetné, de szerencsére, a kettétárt ajtó keretében ott áll Loli, láthatóan a fürdőszoba frissítő élményeitől fölpezsdülve. Emberünk szinte kívülről szemléli nejét: ez egy született korareggeli nő, azonnal bevetésre kész. Sötéten sugárzó szeme csupa biztatás. Mitől is? A reménytől? A várakozástól? Vagy csupán a kíváncsiság lendíti így a dolgok elé? Készenléti optimizmus. Milyen szép, milyen tevékenyen egészséges! A haja mennyire belső hullámszerű, no nem a dauervíztől, nem a sütővastól, saját önfenntartó erejétől. Kezében a leemelt telefonkagyló, félmosollyal hozza a rekamiéig. „Már harmadszor próbálkozik a szerencsétlen, és ez a dög állandóan szétbont” – nyújtja a készüléket, mint egy fontos érvet. A hallgatóban öreg, éneklő hang, fordított szónymatékokkal. Mintha egy kikopott barázdált lemezen futna a tű, s a mögöttes reccsenések azt mondanák: irgalom, irgalom! „Tudom, hogy ön milyen ügyben jelentkezik – a legcélszerűbb a támadás, mert eszébe jut a jelképes és kibővített lakógyűlés éjszakai határozata a padlás homályában – itt semmiféle lakáscseréről nem lehet szó. Én ebből a körzetből nem távozom. Mindhalálig nem – fűzi hozzá hősiesen, és megismétli: – nem, mindhalálig.” „Miféle lakáscsere? Miféle mindhalálig? – kérdez vissza rendhagyó fölfelé-íveléssel az a másik dalam, a vonal túlsó végén – miféle lakáscsere, drága uram? Mond önnek valamit ez a név: Kegyes Vilmos? Na, szívre tett kézzel, mond ez valamit önnek?” – a kérdés íve csekély diadallal emelkedik. Ám ebben a rákérdezésben nem a csekély diadalon van a nyomaték, hanem inkább egy nyöszörgő könyörgésen. *Legyen olyan drága, uram, szíveskedjék eszébe jutni, embertársam, hogy kicsoda is az a Kegyes Vilmos! A Nobel-díjra többszörösen nem fölterjesztett utolsó novellisták egyike, már a föltételezéstől is megghatódik, hogy ezt a rezzenékeny, fájdalomosan öreg hangot valahonnan ismernie kell, nyilván a múltból, amelyet behavaztak az évtizedek, ellepett a feledés sárgásszürke szmogja. Már éppen arra készült, hogy föltesz egy kisegítő kérdést, hogy valami furfangos fordulattal a különös név – Kegyes Vilmos – mélységes mélyébe világít, amikor agresszíven kattant a telefon; egy erőszakos, zsíros hang betolakodott közéje és az öregember közé, az aids-kórról óhajtott valami felvilágosítást kapni. „Dögölj meg!” – adta meg a szükséges útbaigazítást Árvai, majd lekaszálódott a fekhelyéről, kezében a hallgatóval, amelyet elfelejtett visszatenni a villára. Ott állt, háta mögött az elmúlt éjszaka látványos romjaival: szétdőlt fekhely, pohár víz, s előtte a kezdődő nap diadalíve.*

2.

Mi is következhetett volna, mint a telefonkönyv (egyéni előfizetők), tüzetes átvizsgálása. Vesztére a különleges szónévnél (Kegyes), hatot is talált, azonnal végigtárcsázta valamennyit, de az ügyetlen kérdésre rideg vagy nem rideg elutasítás válaszolt: részükről senki sem kereste őt. Árvaiában az is felötlött, hogy néhány zsrnálkritikus él majd a gyanúval, ilyen név nincs is, ezt, csupa érdekesség hajhászásból ő találta ki. *Nem értem, miért maradt a fülemben az az öreg hang, miért recsegnék a dobhártyámon a tétova szavak, mint az összegyűrt sztaniolpapír, és egyáltalán, miért nem tudok szabadulni tőle?* Ez az ember úgy mondta be a nevét, mint aki reménykedve fölterjeszt valamit, mint aki útjára indít egy kérdést, mint aki valami nagyon fontosat szeretne közölni, de félbeszakítja a bontó telefon, a kattanás diktatúrája. Ül és várja, hogy a reccsenő hang újból jelentkezik, hogy újra bemondja, de most már határozottan: itt Kegyes Vilmos beszél, és ön, ez a legkevesebb, tartozik meghallgatni engem. De Vilmos bácsi nem telefonál, korareggel kettévágta a kattanás,

talán lefejezte, s most fej nélkül kóborol. Homályban marad, mint egy gomolygó kérdés, amelynek nincsen definíciója.

Eközben Loli törökülésben ül a szőnyegen, szája körül a megbocsátás gyengéd mosolya. Mi mást tehetne, hallgatja Árvai parttalan belső monológját, amely többfelől igyekszik megközelíteni Kegyes Vilmos kilétét, hollétét, mibenlétét, az emlékezet zavaros rétegeiben. „Az nem kétséges, – folytatódik a végtelen töprengés – az öregúr még a *közös időszámításunk előttről* való – idáig már eljut a visszaszámlálásban – tehát: *i.e.*” Vagyis – világosodik meg válaszként Loli arca, és szemében megcsillan a kinti napsütés – vagyis, azaz, valaha volt gyermekkorából. Az utolsó novellairók egyike átveszi a szót, hogy igen (és van ebben valami törzsi öntudat), föltehetően a gyermekkorából. Loli, aki, bár nem járatos a név-etimológiában, egy sugallattól biztatva, fölbecsülhetetlen ötlettel járul hozzá a nyomozáshoz. „Minthogy ez a név, az öregemberé, tökéletes agyrém, úgy gondolom, hogy ez valami művésznév lehet. A töprengő férfi, aki eddig faltól-falig távgyaloglásban igyekezett nyugtalan-ságát levezetni, váratlanul megáll, s mint egy nyomozózseni, aki fejét öklözve rádöbben az egyszerű igazságra, ihletetten fölkiált: „Bolhacirkusz, azaz bolhavarieté! Azaz, Kegyes Bácsi Bolhá! Igen, kérlek szépen, a művészneve! Rátapintottál a lényegre, édes egyetlenem!” – és kulcsait csörgetve ugrándozik a boldogságtól. De mint minden fölcsapó örömnnek, ennek is természete, hogy gyorsan elcsöndesedik. A név beugrott ugyan, de az örömet büntudat váltja fel: büntudat és szomorúság. Ők, *akkor*, a régmúltban iszonyúan elbántak vele. Ez ugyan már régen a feledésbe merült, de most újra felidéződött. „Az eredeti neve az öregúrnak – nekünk minden húsz éven fölül *öregúr* volt – való-jában, tulajdonképpen Keglovich.” Földézte a vérmes, hatalmas embert: erős koponyáján tömören kapaszkodott a vörös hajbozót, vastag karján rézcsigaszerű szőr. „Állítólag saját vérével táplálta a bolháit – mondja elmerengve Árvai –, de azt hiszem, ez csak reklám volt. Saját vér!” A telefonhívás, hiába várta, egyelőre nem ismétlődött.

3.

A tizenévesek, akikből összeállt a banda, (s ennek szerény tagja volt a kisfiú Árvai), egy *valóságos* városrészben éltek, s ez egy *képzeletbeli* kiterjedésben folytatódott. A kettő szervesen összetartozott. Ott voltak például a Csarnokban a halasok akváriumai, már-már mélytengeri látomásként: nagy-pikkelyes, asztmatikus kövér pontyok, rablópofájú harcsák, és kecsegék. A zöldesszürke vízben ragyogó oxigén-gömbök lökődtek fölfelé és néha megjelent a bőrkötényes halasné, kiázott, rózsaszínű keze kiemelt egyet a síkos testek közül. Ez volt a valóság, de ott már a valószínűtlenséggel érintkezett az egész, amikor valamilyen ártó szándék, gonosz akarat, nyilván éjnek idején, leengedte az akváriumból a vizet, s reggelre fuldokolva tátogtak a halpofák, a dermedt üvegfalak között. Fölbújtóként a másik halast, a konkurenciát vádolták, s mint végrehajtót, a bandát célozta meg a gyanú. A haltetemeket lövontatású szemeteskocsi szállította el a siralom színhelyéről. A halpusztulás után (bádoggá dermedt halszemek!), néhány napra föllendült a fagyaltos forgalma, szinte megkétszereződött. Fehérre mázolt kézikocsijával és fehér süveg-fővegével a panoptikum állandó figurái közé tartozott. A figyelmetlen éjszakai őrt leváltották, s megfelelő kaució lefizetése mellett, egy többszörösen csödbe jutott volt nagykereskedő került a helyébe. Sokmindenre kellett vigyáznia, így például a többszintesen fölhalmozott ketrecekre, amelyekben eleven áru

zsúfolódott – kacsák, libák, csirkék, gyöngytyúk – szünet nélküli vijjogásban káracsolásban. Az egész egy tollszagú, guanószagú, örök nyugtalanságban tipródó pokol. Ezekkel a kiszolgáltatott állatokkal a fiúk saját örömeikre kegyetlenkedtek; égő gyufát, meggyújtott olajos rongyot dobtak közéjük; a csarnok házi tűzoltói kemény vízsugarakkal szorították vissza a lángokat, és természetesen részesedtek a holtra perzselődött baromfiakból. A gyerekek pirosmániás öröme ilyenkor az olajszőrkére mázolt acéltraverzekig csapott; a galambok kemény szárnycsapásokkal menekültek.

A Tér olyan tágas volt, amilyennek a képzelet látni engedte. Két-háromemeletes, sokévtizedes házak szegélyezték, de szükség esetén ezek is beleolvadtak egy álombeli horizontba. Akácok, ecetfák, orgonabokrok, homokkal, sóderrel fölhintett szigetek, a peremen egy *zöldház*, azaz nyilvános illemhely; szabálytalan helyközökben egy-egy ivókút, félig elkorhadt padok, összetaposott, elszennyeződött homokozó, homokba rajzolt ugrópályák, azaz ugráló-iskolák. Snurozók, huszonegyezők, mindenféle szerencsejátékos (itt a piros, hol a piros), könyvükbe merült, csontra fogyott munkanélküli értelmiségiek. Minden évszakban megbízható törzsközség, más-más rétegződésű: hivatásos zsebmetszők, alkalmi tolvajok, harmadrendű kurvák, csarnoki besegítő, a környező gettó zsidógyerekei, cigánygyerekek, itt-ott, szülői felügyelettel, néhány úrifíú, úrikislány. Ezek a legkisebb zürre menekülve távoztak. Mert a Tér állandó mozgásban élt, ostromállapotban: különböző füttyjelek riasztották, ha rendőrök közeledtek, ismert civilnyomozók, vagy netán valamelyik szélén kikötött a rácsos razzia-kocsi, a *meseautó*. Ilyenkor a különböző célú emberek is összehangolódtak a közös védekezésben. Innen kerültek ki a munkásmozgalom vakmerő vagányai is. De volt itt egy akáccal, gledicsiákkal körülfogott, patkóalakú kis terület, bensőséges és elzárt, titokzatos, nehezen megközelíthető. Ezt a helyet a banda, *Törtarany*, a vezérvagány hozzájárulásával, *visszavonásig*, kizárólagos joggal használhatta. Az elkülönített rész az általános talajszintnél mélyebben feküdt, s már-már olyan védettséggel szolgált, mint egy valószínű rezervátum. Sőt, egyik-másik gyerek képzeletében úgy élt, mintha az egészet ők találták volna ki, a maguk örömeire. Ez a mélyedés még akkor is elrejtette őket, amikor a körbe sorakozó fák elhullatták lombjaikat, s a terület egyetlen ólomszürke lapállá változott. *Törtarany*, aki egyébként is rideg egyéniség volt, nem gyermekszeretetből kedvezett nekik; közismert volt szerelme az egyik bandatag rézpiros nővére iránt. (Innen származott a megszorítás: visszavonásig, vagyis, amíg a szerelem tart.)

Hogy a kisfiú Árvai beléphetett ide, és bár riadtan dobogó szívvel, de részt vehetett a banda szertartásaiban, a kislányok levetköztetésétől az egérboncolásig, az saját magának sem volt eléggé természetes. Mert ő valójában minden belső igény és öröme nélkül vállalta a közös kockázatot, s odáig nem jutott az önelemzésben, hogy élvezte volna a szorongás szédületét.

Évszakonként különböző játékok kerültek előtérbe, de a főidény egyértelműen a nyár volt, még akkor is, ha ilyenkor elmaradtak a görkorcsolya művészei, akik száguldásaikhoz sima és végtelen aszfaltpályákat választottak, a hosszútávúszók, akik nap mint nap a lágymányosi Kisdunaághoz kirándultak, a Buda környéki gyümölcsöskertek elszánt fosztogatói, s azok, akik különböző gyermekvédő egyesületek jóvoltából (Fehérkereszt, Stefánia, Gyermekbarátok), vidéken töltötték a forró hetek egy részét. Ez utóbbiak ugyan barnára sülve tértek vissza, illetőleg visszasompolyogtak, és igyekeztek elfoglalni régi helyüket. No de, a főtörténet! A katasztrófa nyár elején történt; a rezervátu-

mot, a valóság álombeli területét, hatósági engedéllyel, egy bolhacirkusz foglalta el, Kegyes Vilmos és nagyszámú társulata, ez utóbbin természetesen a művészeket, vagyis az aranybarna bolhákat kell érteni. Első intézkedésként azonnal kitiltották a bandát a területről, mégpedig statáriális joggal. A behatolás úgy vált végzetessé, hogy az igazgató *Törtaranyt*, a vezérvagányt szerződtette a rendészeti feladatok ellátására. Az igazgató maga volt a kíméletlen erőszak: hömpölygő vörös hajbozót, dörgő tilalmakban terjedő bariton. SAJÁT VÉREMMEL ETETEM ŐKET! – ez a felirat került lobogó betűkkel a kézzel írt falragaszokra, amelyek meghirdették a szenzációt, a bolhapremiért. Tizenöt személyes sátrat állítottak föl, a közönség negyedóránként cserélődött, a szünet nélküli kacagástól és a rovarakrobaták mutatványaitól kifényesedett arccal. A banda abban reménykedett, hogy a műintézet néhány nap után eltákarodik, mert a plakát országos turnéről szólt. De csakhamar világossá vált, erről szó sincs, az igazgatóság, mármint Kegyes Vilmos, egész nyárra szóló engedéllyel rendelkezik, és le akar aratni minden learathatót. Ekkor a félig kopasz Buxbaum, a banda észembere kitalálta, el kell terjeszteni, hogy a bolhák nem is igazi bolhák, csupán egyszerű lapostetűk. Maga a kisfiú Árvai is szétvitte a hírt, elmondta iskolában, fűszeresnél, még a rituális húsbolt vásárlói között is terjesztette. Ez a rágalom csúfosan megbukott. Az igazgató, ötven-szeres nagyításban, remek ábrákat helyezett a sátor elé, már-már a mai tudományos ismeretterjesztés igényével. A keménypapír táblákon szereplő rajzok és szövegek valóban részint a természettudomány, közelebbről a rovartan, részint a művészet titkaiba nyújtottak bepilantást. Nem zárkozhatunk el attól, hogy ne idézzük a táblák szövegeit. Íme:

EMBERBOLHA (ábra, 3 mm.) PULEX IRRITANS: kitinfogak, fejlett ugróizmok, szúrós-szívó. Válogatós, kizárólag emberen él: az ember bolhagazda.

KUTYABOLHA (ábra, 2,5 mm.) *Cenoccephalides canis*. Elsősorban a kutyavért kedveli, macskáét csak szükség esetén. Bolhagazda minden blöki.

ÓRIÁSBOLHA (ábra, 6 mm.) *Histrichopisylla* stb., stb. Társulatunk két *untermannja* ebből a fajtából kerül ki.

A MI MŰVÉSZEINK VALAMENNYIEN EMBERBOLHÁK, DE NÉZŐINKET ELKERÜLIK!

DIREKTORUNK A TÁRSULATOT ÖNÖN VÉRÉVEL TAP-LÁLJA!

ETETÉS (KÜLÖN BELÉPTIDÍJ MELLETT) DÉLI HARANG-SZÓ IDEJÉN!

A mutatványok valóban ámulatba ejtették a nézőket, (őket is, a banda tag-jait). A bolhaművészek egészen elsőrendűt produkáltak a *dobrárnára* feszített bőrön, amely színpadul szolgált. A bolhák lábát hajszálvékony ezüstdróttal kötözték meg, miközben ugróizmaik működtek, és ebben a szabadulni akarásban drámai illúziót keltettek. Vívta, hintót vontattak, meneteltek, masztix-szal hozzájuk ragasztott parányi papírszeleteket mozgattak. Az emberek

messziről jöttek ide, (nem sajnáltak egy-két villamos-kisszakaszt sem), hogy láthassák őket. Hasztalan eszelt ki újabb rágalmakat a félkopasz Buxbaum, példának okáért, hogy az igazgatónak átható lábszaga van, mert csak a keresztvíz alatt ért víz a lábfejéhez; hogy neje jegyletépés közben aprókat szellent, – a tervszerű hitelrontás nem érte el célját, a közönség nem lett hűtlen bolháihoz. És ekkor, már nem is a félkopasz Buxbaum, a kisfiú Árvai állt elő egy iszonyatos ötlettel. Be akarta bizonyítani, egyszer az életben megmutatni: ő is hasznos tagja lehet a *gengnek*, rejtett tehetség, aki a közösség érdekében képes a Nagy Ötlet szintjére emelkedni. S az ötletből született a végzetes elhatározás: egyik éjszaka szabadon kell engedni Kegyes úr művészeit, az idomítás eme csodáit. A vicc félelmetesen sikerült, Kegyes urat, a kiürült dobozok láttán, *állítólag* szélütés érte, s a jobb karja, ugyancsak állítólag egyideig béna maradt.

4.

A félbeszakadt telefonhívás után, az utolsó novellisták egyike, lázasnak mondható keresésbe fogott; meg kell találnia Kegyes urat, akit az ő gonoszsága űzött ki a művészet Édenéből. Ez az ember, a hangjából kiérződött, akar tőle valamit, a *segítségét* kéri, annyi év után hozzá fordul, nyilván életbevágó ügyben. Ha megtalálja, talán törleszthet valamit az adósságból. De a keresés hiábavalónak bizonyult, Kegyes úrnak nyoma veszett. A cirkuszvállalat központjában az új emberek már nem emlékeznek rá; az artista iskolában nem tartották számon; egy agg mutatóványos csak annyit tudott róla, hogy *anno daccumál*, Kegyes úr, miután bolhái elvesztésébe majdnem belerokkant, bírósági végrehajtó lett és állítólag sok éven át működött a Markóban, – de cím, lakhely, sehol semmi. Valaki, egy nagybeteg porondmester, úgy vélekedett, talán visszatért a régi nevéhez. Végül is ez vezetett nyomra, az egykori név. Az utolsó novellisták egyikének konok büntudata győzött; az Alsóerdősor egyik mélységesen lerobbant épületében rátalált emberére.

A melléklépcső csigaforgásait megmászva jutott a keresett lakosztály koporsófedél bejáratához. Az egész épületben fáradt emberszag és *idényszag* (nyár volt, a szeméttárolókban rothadt a zöltség- és gyümölcshulladék), már-már elemezhetetlen vegyületben. Hosszas kopogtatásra a Mester maga nyitott ajtót, a mester, úristen! egy monumentális embermaradvány, két zöldessárgán lobogó szem, rengeteg kusza, szürkésvörös haj, hajmoszatok tömege az óriáskoponyán. Az ágyból lépett le a mester, késsel és pirossal hímzett földigérő női hálóingben, s vonult máris vissza a tető alatti helyiségbe, az egykori mosókonyhába. Itt megmaradt még egy és más a régi fölszerelési tárgyakból, egy üst, elrozsdásodott csapok. „Szíveskedjék talán az egyik fotójbe – mondta a mester, tagadhatatlan művész akcentussal – egyébként, kihez van szerencsém? – a kérdést megemelte némi reménykedés; permanens várakozó volt, magát az úristent várta, a halál angyalát, vagy éppen a Beketow-cirkusz, még inkább a Schmidt Néparéna igazgatóját, ki tudja! – szolgálhatok valami frissítővel? valami aperitiffel talán? – a művészakcentus fokozódott. De néhány pillanat, és maga döbrent rá az igazságra – te öcsi, abból a régi világból jöttél! A sok arc közül nem tudlak kiválogatni. Lennél szíves a nevedet? Persze, persze! Na igen! Hogyne! Te vagy az Árvai! Nem vettem le rólad a szememet! Soha! És egyszer kerestelek is, kérlek, de aztán lemorzsolódtam, mert adódott egy kelles kórházi beutaló, egy kicsit kipihentem magam – vastag ajka szétnyílt és

megmutatta, lapos sárga fogait – a nagy út előtt, egy kis karosszéria szervíz. De hagyjuk ezt! Kilencvenkilenc éves vagyok, öcsi, ha megélem a századikat, kapok a tanácstól egy virágcsokrot és egy sztárkólát. Hehe. Na, miért is kerestelek téged! Hallom, félig-meddig *majdnem* menő lettél, fölvergődtél valamennyire, összeírsz mindenfélét a világon. Hát az isten téged is megbüntetett! Azért a stikliért, öcsi. És azok a csúf körülmények! A szétengedett művészeim megtámadták a nézőket és azok napokig vakaródtak. De meszeljük le az egészet! Másról van most szó. Még hátra egy nagy dobásom, egy utolsó dobásom! Egy jutalomjátékról van szó, öcsi!”

A volt mosókonyha háttérben megjelent egy időtlen öregasszony, s ahogy megállt a fényben, úgy hatott, mint egy ólomöntvény. Gyors, szögletes mozdulatokkal alagyújtott egy petróleumfőzőnek és lábast tett a lángokra. Ugyanakkor egy sudár, balerinaszerű leányka lépett be és a kinyitott szekrényajtó mögött vetkőzni kezdett; repültek a levetett ruhadarabok. Az öregasszony megkóstolta az ételt, amely valami levesszerű folyadék volt és odavitt egy tányérral Kegyesnek. A kislány előlépett az ajtó mögül, feszes gyakorlótrikóban és – gyönyörű ifjú test! – a helyiség közepén a Hattyú halálából táncolt valamit. Kegyes úr szürcsölve evett, s közben gálánsan megkérdezte: „Fogyasztasz te is? Marinka osztályonfelüli konyhát vezet”. Árvai is kapott egy mélytányérral, a leves forró volt, ő is szürcsölve kanalazta, a kemény kis húsgaluskák nagyon ízlettek neki. Közben belépett egy trikós, farmernadrágos, föltűnően sápadt fiatalember – szép halálarc –, azonnal a leány mellé állt, és most már egy *pas de deux*-t gyakoroltak.

Az öregasszony eltakarította a tányérokat, és kiment egy tapétaajtón. „Érdekel, hogy mi lesz az a nagy dobás? – Kegyes úr mély ráncai szuggesztíven összerendeződtek, – kérlek, annyi év után újra színpadon! Végre, összejött minden. Nem mondom, egy vagyonomba került. Marinka kérem!” – kiáltott a falon túlra. Zaj nélkül nyílt a tapétaajtó, egyenes tartással belépett az idős nő, és maga elé tartva, bársonypárnán néhány tárgyat hozott: egy ezüst drótkból sodort csodálatos ezüsthintót, XIV. Lajos korát idézve, még korábbi stílusban miniatűr lándzsákat, toalett tükröt, sőt egy parányi lovagi vértezet darabjait, ugyancsak ezüsből. „Vizsgáld csak meg őket, egészen közelről. Úgy!” – Kegyes úr izgatottságában föltápáskodott a tornyozott párnákról. „Na? Mit szólsz? A leggyönyörűbb kellékek! Egy vagyonomba került. De ez még nem minden. Marinka – a hangja ünnepélyessé vált, már-már fenségessé – a köpenyemet!” – leszállt az ágyról és közben az öregasszony a vállára terített egy kirojtozott szálú, borpiros frottirköpenyt, ezzel a fölirattal: NEMZETI CASINO. Kegyes úr magasba emelte meduzafejét. Egy falipolchoz imbolygott, ezt egy súlyos mélyvörös bársonyfűgöny takarta. Egyetlen rántással elvonta a függönyt. Díszes zserbódobozok, gondosan egymás mellett. „Közelebb, öcsi – átnyújtott egy díszdobozt – tartsd a füledhez! – a dobozban tühegyű kopogtatások – Mit hallasz? Na, Hallgasd meg ezt is! Hallod? Tudod mi van bennük? A társulatom. Az újjászervezett ensemble! Mondom, egy vagyonomba került. Hallottad a tervemet is: újra a nyilvánosság elé lépek, ugyanott, ahol ötven évvel ezelőtt. A Téren. Azon a szent helyen. És te mondd az avatóbeszédet. Ezt terád kiosztottam. Írhatsz verset is. Na?” – ráncai szétfutottak, az ajka meglazult, a polc után kapott. Valamit még szeretett volna mondani, valami kiváltságos mondatot, idéznivalót. A két fiatal táncos szétrebbent, a *pas de deux* váratlanul abbamaradt.

Elvesztett otthonok

Kabdebó Lóránt interjúja

KL: – A tárgyi környezet, amelyben életed – életeteket – leélted, műveidben új életre kel: ami térben élt, időbeli távlatot kap.

SI: – Az otthonaim története tulajdonképpen az életem története. A munkám története, a korszakomé, és az egész fejlődésemé. Mert az otthon minekünk nemcsak a családot jelentette, hanem azt a külön atmoszférát, amely lehetővé tette a nehéz idők átélését, és amelyik valóban inspirációt adott a művekhez. Tehát akármelyik tárgyra tekintek ebben a lakásban, azt valamilyen módon kapcsolatban érzem mindazzal, amit végeztem, és ezek a tárgyak az életem lényeges részei. Amiért élni egyáltalán érdemes, az mindig az otthonaimban zajlott le. Eszerint a különböző otthonaim: életem különböző korszakait is jelzik, életrajzi korszakokat, de talán még történelmi korszakokat is. Mert ha arra gondolok, hogy a felszabadulás előtt éveken át a Várban laktunk, és ez a várbeli otthonunk az ostrom alatt tönkrement, és egy új otthonban, a XI. kerületben a Verpeléti, ma Karinthy Frigyes úton kezdtünk új életet, akkor számomra ez nemcsak egy otthon-, egy lakásváltásnak a története, hanem két történelmi korszaké is.

A Vár-beli lakásunk a Tárnok utca 2-ben volt, az a ház az ostrom alatt kiégett, ma másik ház áll a helyén. Mindegyik művem, mely ott született, tehát a *Kísértet*, a *Templomrabló*, a *Bűnbeesés*, valamilyen módon kapcsolódik az ottani szűkebb és a tágabb környezethez. Mert a tágabb környezet szintén hozzátartozik az otthonhoz. Ahogy hozzátartozott a Várban a Bástya-sétány, a Dísz tér a honvéd szoborral, azokkal az orgonabokrokkal, melyeknek illata májusi estéken a szobáinkba hatolt. Műveimhez hozzátartozik a Mátyás templom és azok a kis utcák, amelyek a Várban valamikor annyira kedvesek voltak, és egyáltalán a Vár csendje és magánya, mely a háború előtt olyan intenzív volt. Mindez részint ábrázolt témaként, részint közvetten, valamilyen módon szerepet játszik az írásaimban.

KL: – Akkor induljunk el ettől a lakástól, a Vár-beli otthontól.

SI: – A Tárnok utcába 1939-ben költöztünk: ez volt az új házask otthonalapítása. Abban az időben könnyen lehetett lakást szerezni. A házak kapujára ki volt téve, hogy hány és mekkora lakás kapható. Viszont a lakbér rendkívül magas volt: fizetésemnek a felét fizettem lakbérre, és ez így volt mindenütt. Mi egy üres lakásban alapítottunk új életet 1939-ben; volt egy ágyunk, egy rádiónk, egy szekrényünk, egészen addig, amíg az esküvőnk után valamivel édesanyám Szegedről el nem küldte az én legénykori bútoraimat, amelyek valójában nagyapám bútorai voltak, az ő egri diákkorából, nagyon kedves biedermeier darabok, ma is őrizzük őket. Itt, ebben a szobában, ahol most ülünk, amott van az az olvasó divány, amelyet balzacnak neveznek, és szerepel ezen a néven Keménynek a regényeiben is. Ezen születtem, 1913-ban. Ragasz-

kodom a régi bútorokhoz. Csak a régi bútorokat szeretem, bár a modern darabok közt is talállok olyanokat, melyeket az antik bútorokkal össze tudok egyeztetni. Tehát ezt a balzacot, amelyen megszülettem, is elküldte édesanyám, két faragott szekrényt, egy nagyon szép asztalt, és ezzel kezdődött meg az otthonunk felépítése. Éveken keresztül minden megtakarított pénzünket, sőt még annál többet, bútorokra költöttünk. Feleségemnek a bútor iránti rajongása átragadt énra is, ő a bútorban érzel a munkát, amivel az elkészült, annak a múlt század eleji mesterembernek a vésőit, gyaluit, és a kezenyomát, amivel azt a darabot nemesen és izléseken kialakította. A bútornak van egy üzenete mihozzánk, amit állandóan érzékelünk. Bútoraink közt nem úgy járunk, mint megszokott tárgyak között, amelyekre ügyet sem vetünk. Valahányszor szembe kerülök egy-egy kedves darabbal, az mindig mond nekem valamit. Tehát így, a Tárnok utcában a Szegedről érkezett, nagyapai bútorokkal kezdődött a voltaképpen lakásalapításunk.

KL: – Említetted, mely műveid születtek ebben a lakásban. Ha későbbi átdolgozásukat is beleszámítjuk, életművednek szinte legjelentősebb darabjai. Ezek épp a legnehezebb években születtek. Sőt az ostromot is ott éltétek át.

SI: – A Vár-beli török pincékben. Ezek azok a barlangok, amelyeket ma megnyitottak a nagyközönség számára, és amelyek abban az időben igen egészséges óvóhelyek voltak, száraz és friss levegőjük volt. Nem is értem, hogy ezek a barlangok hogyan lehettek ennyire tiszta, friss levegőjűek. Az ostromról nem szívesen beszélek, borzasztó volt az a másfél hónap, amit a pincében töltöttünk, és utána fel kellett jönnünk egy lakhatatlan házba. A mi lakásunk ugyan épen megmaradt, de a ház kiégett, élni benne nem lehetett tovább. Mint ahogy egyik visszaemlékezésemben meg is írtam:

Szomorú és baljós szag: valahányszor havon füstölő fadarabok szagát érzem, 1944 utolsó napjai jutnak eszembe – hóba hullott égő gerendák szaga töltötte be a Vár levegőjét. De ha ma végigmegyek a Dísz téren és a Tárnok utcán, Buda ostromát semmi sem idézi fel. A mai Vár sem idézi fel a régít: felújított, öreg házaival ez a városrész mindenestül új. A Dísz téri Honvéd-szobor mögött emelkedő, ma már elbontott bérházban laktunk, mely a század elején épült és stílusával inkább a Belvárosba illett volna, mint a Várba. Ablakaink előtt azonban egyöntetű barokk házsorra nyílt kilátás, és mi azzal vigasztaltuk magunkat, hogy sokkal jobb ebben az ide nem illő, ötemeletes bérházban laknunk, mert ide illő, egyemeletes palotákat láthatunk belőle – ha viszont emezekben lagnánk, nekünk kellene látnunk a Tárnok utcai bérházat.

Ez az épület a fejünk felett égett ki, és úgy felforrósította a pincénk mennyezetét, hogy még mélyebbre, a török pincékbe kellett költöznünk. Ma már ezek sem emlékeztetnek az ostromra, mert idegenforgalmi látványossággá alakították őket, vendéglátó-ipari létesítményekkel s kosztümös bábukkal, melyek a magyar történelmet fordítják át egy kirakat groteszk formanyelvére. Mikor kétes nosztalgiával ezeket a pincéket nemrég meglátogattuk, azon csodálkozhattunk, hogy mennyi víz gyűlik pocsolyákba a pincefolyosókon, s milyen nyirkos a levegő. Az ostrom idején a pince száraz, jól szellőzőt, csaknem tiszta levegőjű volt, az ember- és ételszagot nem őrizte meg – viszont vízért aknatűzben kellett egy lassan csorgó forráshoz járni.

KL: – Veszélyes, szörnyű, nyomasztó történelmi idő volt ez, de a magyar

irodalom valamilyen módon nagy formát tudott kifutni. A végveszély pillanata? Vagy mi volt az, ami titeket ihletett, hogy ebben a határhelyzetben, ebben a szinte kilátástalan pillanatban is, de mégis dolgoztatok?

SI: – Nagyon fontosnak tartanám ennek a háború alatti magyar irodalomnak a feldolgozását. Rendkívül érdekes és tanulságos tények derülnének ki belőle, és egy egészen másfajta kép a magyar szellemi ellenállásról, mint amely nagyon halvány körvonalakkal ma a köztudatban él. Mert az emberek azt hiszik, hogy nem volt semmi, és csak, mit tudom én, bombavetéssel lehetett ellenállni. Azzal is kellett, de lehetett a szellemi ellenállás eszközeivel is, ami nagyon fontos volt, a lelki fertőzés kigyógyítása, vagy megelőzése érdekében. Azért volt lehetséges a háború alatt tiszta irodalmat, jó irodalmat csinálni, mert a háború kitörése előtti két-három évben megjött egy új hullám a magyar irodalomban: itt főleg a második nemzedék megérésére, és a Nyugat harmadik nemzedékének a beérésére gondolok. Ez nagy felfrissülést hozott. Ez folytatódott a háborús években és ez tette lehetővé azt a tiszta, becsületes, humanista irodalmat, amiről te említést tettél. De a háború évei alatt ez a hullám nem tudott egész terjedelmében kibontakozni, bizonyos mértékig visszafojtódott, viszont ez a hullám volt az, ami felújult erővel és nagy lendülettel újra előtört a felszabadulás után, és hozta létre azt a 45-től 48-ig eltelt gazdag, virágzó alkotó korszakot, amit én ma is az új magyar irodalom egyik legfontosabb korszakának tartok. Még valamit: magát a háborús éveket se lehet egybemosni. Általában, veszélyes az, ha a visszatekintők nem látják már meg az árnyalatnyi különbségeket. Ez a háború nem volt homogén időszak. Például itt Magyarországon és a magyar szellemi életben sokkal nyomottabb volt a hangulat 41-ben, 42-ben, mint 43-ban. 43-ban egy csalóka, átmeneti, de enyhült légáramlat tört be az országba, már az akkori vezetés is látta, hogy a németek elvesztik a háborút – bár vesztették volna el hamarabb –, és ez az enyhébb légáramlat felfrissítette az irodalmat. Ezután jött 44, mindennek az eltiprása, kiirtása, – elhurcolások, Radnóti sorsa, Sárközié, Halász Gáboré, Szerb Antalé.

KL: – Még az utolsó pillanatban, pincében is írtál. Mi adott erőt ehhez? Regényt írni, rendszeres munkát kíván.

SI: – Nem a regényíráshoz, nem az alkotómunkához kellett az erő. Az alkotómunka adott erőt az élet elviseléséhez. Ez egy olyan élet volt, hogy egyik félóráról a másikra nem tudtuk, hogy bomba csap-e belénk, vagy razzia visz el bennünket. A teljes létbizonytalanságban csak egyvalami, az alkotás, az alkotómunka folyamatossága adott erőt az élet elviseléséhez, ez adott értelmet annak, hogy élek, és ezért volt érdemes túlélni, hogy a már majdnem kész művet végül mégis befejezhessem, mert befejezni a felszabadulás első hónapjaiban, 45 áprilisában fejeztem be. Még most is őrzöm azt a kis könyvecskét, tele olajpecsétekkel, melybe a *Bűnbeesés*nek az utolsó római fejezeteit írtam, kormos olajmécsesek mellett, a boldog 1938-as időről.

KL: – Ezt az első időt még a Várban éltétek?

SI: – Másfél hónapot éltünk még a Vár romjai között, ami érdekes volt, de ugyanakkor félelmetes. Képzeld el egy városnegyedet, amely teljesen kihalt. A Várban összezsúfolódtak az ostrom előtt az Erdélyből, meg a különféle magyar tájakról jött menekültek, ezek a felszabadulás után eltűntek, és a Vár egy nagy romhalmaz maradt, lelógó bádog ereszekkel, füstölgő pincékkel, ordítózsokkal, lövöldözésekkel az éjszakában. Ott éltünk ebben a kriptában. Mert ez még egy temetőnél is kietlenebb és félelmetesebb volt. Néhányan ma-

radtunk a Várban. A várbeli orvos nyitott egy rendelőt, és esténként ott gyűlt össze az az egy-két tucat várbeli lakos, akik megmaradtunk. Aztán egy barátom szerzett nekünk egy üresen álló lakást a mai Karinthy Frigyes úton, a 8-as szám alatt. A Verpeléti útra, egy majdnem teljesen – hát ezt relative kell érteni –, egy majdnem teljesen épen maradt városnegyedbe költöztünk. A XI. kerület a mi szemünkben, a Vár után, békebelinek látszhatott, holott valójában nem volt az, mert ez a kerület is tele volt romokkal, de akadtak ép utcasorok, és a Verpeléti út úgyszólván teljesen ép volt. A végében ugyan nem volt meg a híd, a mai Petőfi híd, annak a roncsai valahol a parton heverték. De ott indult meg Budapest, vagy legalábbis Buda új élete, mert Pest új élete már korábban megkezdődött. Itt vettem részt a kerület Nemzeti Bizottságában, a Nemzeti Parasztpárt szerveződésében, belekerültem egy fejlődő, alakuló új életbe, mely tele volt reményekkel, bizakodással, a felszabadulás örömeivel, és ez adott aztán igazán lendületet az alkotómunkának és itt kezdődött meg egy újabb korszakom, amelybe beletartozik a *Júdás*, a *Négy nemzedék*, a *Sötét-kamra* novellaciklusa, a *Hidszakadás*. Ez mind abból a lendületből fakadt, ami az egész országot tulajdonképpen jellemezte.

KL: – Említette a *Hidszakadást*, magam is többször idéztem címét, mint korszakjelzőt. De most a tárgyszerű emlékre kérdezek: láttál ilyen hidszakadást, átélte a két város elszakadását téli napokra?

SI: – Majdnem naplószerű pontossággal írom le a *Hidszakadás* című kisregényemben, amit akkor átéltem. A dátumok már lassan elmosódnak, de én úgy emlékszem, hogy 1946 januárjában volt, hogy az egyetlen működő hidat, mely a mai Szabadság-hídnak volt egy szükséghídja, elsodorta a jég, és Buda valóban elszakadt Pesttől, nem lehetett átkelni. Az utolsó átkelők között, akik a hídon még nagy veszélyben és kockázattal átjuthattak, azok között voltam. A *Hidszakadás* első fejezetében leírtam azt, amikor nem törődve a rendőrökkel, akik könyörögtek, hogy ne menjünk rá erre a hídra, mert már inog, mi mégis áttörtük a kordont, és átjutottunk Budára, de visszatérni már nem tudtunk. Hetekig tartott, míg felépült a Kossuth-híd, ami csodálatos gyorsasággal épült. Nem hiszem, hogy Magyarországon dolgoztak valaha is annyi odaadással, annyi szenvedéllyel és önzetlenséggel, mint ahogy a háború, a felszabadulás utáni első hónapokban dolgoztak. Ahogy gázvezetéket fektettek, villanyvezetéket húztak, vagy ahogy a Kossuth-hídat megépítették, ez csodálatos volt. Tehát én a *Hidszakadás*nak minden fejezetét átéltem, Buda akkori hangulatát, az üresen maradt villamossíneket, a Gellért-hegy összedőlt, kísérteties romvilláit, a Gellért fürdőt, amit akkor megnyitottak, és amiben valóban anakronisztikus érzés volt megfürödni. Számomra a *Hidszakadás* majdnem olyan, mint egy dokumentum, vagy egy napló.

KL: – És a Verpeléti utcai lakás?

SI: – A bútoraink egyrészét el tudtuk hozni a Vár-beli lakásból. Rendkívül élénk, alkotó, pezsgő három év volt, amit ebben a lakásban töltöttünk. Budapest újra kezdett élni, az emberek keresték egymás társaságát, akkor nem voltak olyan feszengések, visszahúzódnások, gyanakvások, bizalmatlanságok, mint amelyek eluralkodtak a magyar társadalmon az 50-es évek elején. Az emberek nyíltak voltak, bizakodtak, szerettek összejönni, soha annyi baráttal, írótarssal nem tartottam kapcsolatot, mint a Verpeléti úti korszakomban.

KL: – Ott, a szomszédodban jött össze az Eötvös-kollégiumban a hétfői társaság.

SI: – Azt Keresztury Dezső szervezte meg. Kitűnő, feledhetetlen rendezvény volt, ott az egész magyar irodalmi élet együtt volt.

KL: – Ma is érvényes a névsor, akik ott voltak.

SI: – Keresztury kiváló házigazda volt, nagyon jól tudta összeválogatni azt a baráti kört, amely különben a legkülönbözőbb színekből, irányzatokból, világnézetekből tevődött össze, de ott mindig jól érezte magát mindenki.

De közben volt egy terhes hivatalom, a minisztériumban, a nemzetközi kapcsolatok szervezése, melyeket akkor kellett megteremteni, mert mi minden erőnkkel vissza akartunk térni Európába, ahonnan a németek kizártak bennünket. Képzőművészeti kiállítások, zenei bemutatók, könyvek fordítása: ez volt a feladatunk, – a magyar kultúrát újra kivittük az európai térségre, és nagy sikerrel. A Csontváry kiállításnak valódi sikere volt Londonban.

KL: – És hogyan sikerült ez, tudniillik Magyarország eléggé elszakadt a háború alatt.

SI: – Magyarország *teljesen* elszakadt Európától a háború alatt. Amikor én először voltam Párizsban, egy nagyon nehéz télen, 1946 telén, azért utaztam, hogy a franciákat meggyőzzem arról, hogy ezt a magyar kultúrát nem szabad mellőzniök, mert ezzel maguknak is és nekünk is ártanak. Erről meg lehetett őket győzni. Nem mi győztük meg, akik akkor hivatalnokok voltunk, hanem maguk a művek, melyeket bemutattunk. Valóban, a magyar kultúrának átütő sikere volt a felszabadulás után következő három esztendőben. Utána jött az újabb bezárkózás.

KL: – Nemcsak az újrakezdés lehetett nehéz; a mai ember, aki felül a repülőre és egy-két óra múlva már Párizsban leszállhat, el se tudja képzelni, hogy akkor, a világháború utáni években maga az utazás is milyen nehéz lehetett.

SI: – Zónahatárok, őrségek, vízum- és útlevélvizsgálatok, késések, hideg, rosszul fűtött vonatok; rettenetes nehéz volt az út akkor.

KL: – Nemcsak kint tárgyaltál; kortársaid, de a fiatalabbak is, mindig emlegetik, hogy te voltál az, aki biztosítottad, hogy ezekben az években kiutazhassanak külföldre, sőt még aki nem akart, azt is rákényszerítetted, hogy menjen.

SI: – Ez most nem akar szerénységtelenség lenni, de abban, amit mondtál, semmi túlzás nincs. Énnekem az volt az elvem, hogy ez a magyar író-, művész- és tudósvilág, amelyik itt be volt zárva olyan soká, minél hamarább menjen ki Európába. Valóban, ha valaki hozzám fordult azzal, hogy szeretne elmenni Rómába, állíthatom neked, hogy egy-két héten belül megkapta az ösztöndíjat, az útlevelet, és voltak, akiket valóban én beszéltem rá arra, hogy menjenek ki. Nem akarok most személyes dolgokra kitérni, – Cs. Szabó az én ösztöndíjjammal jutott ki Rómába, ahonnan nem jött vissza.

KL: – Mindenki, aki akkor utazhatott, épp a római tartózkodását emlegeti örömmel. Épp egy szintén vesztes, lerobbant országba utaztak?

SI: – Egyszerű a magyarázat. Két magyar intézetet hozott létre a két világháború közti korszak. Egyet Bécsben, egy csodálatos épületben, amit azóta államilag elkótyavetyéltek. Fischer von Erlach egyik legszebb alkotása, az osztrákok egyik igen értékes építészeti műemléke volt ez a magyar intézet, az egykori testőrlaktanyában, ahol Báróczy, Bessenyei és a magyar testőr-írók éltek valamikor. A másik intézet volt a római. Itt lehetett a legtöbb embert

elhelyezni. Mármost Olaszország a háború után összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt, mint Ausztria. Én Olaszországban ugyanolyan fellendülést, pezsgést, élénkséget, tervezést, lendületet láttam, mint Magyarországon, tehát Rómába elmenni frissítő fürdő volt. Ezzel szemben Bécs – ahol a csodálatos, Fischer von Erlach építette barokk palota fogadta volna az ösztöndíjasokat – és általában, Ausztria, tespedt, nyomott állapotban volt, a romokat el se takarították. Nem lehet elmondani, mekkora különbség volt az élő és életerőtől duzzadó Budapest, és a letargikus Ausztria között. Azóta kétségtelenül ez a helyzet megváltozott, de akkor, 1946–48 között, nyugodtan merem mondani, nem volt érdemes Bécsbe menni. Én sajnáltam nagyon az osztrákokat, hihetetlen nyomor volt, éhezés, prostitúció: a legszomorúbb viszonyokat találtam ott. A kulturális élet éppen csak kezdett éledezni. Az Opera már működött, nem a régi épületében, hanem a Theater an der Wien épületében. Gyönyörű előadások voltak, pompás Fricsay-vezénylésekre emlékszem, de ezenkívül nem volt úgyszólván semmi. Ugyanakkor Róma tele volt életerővel és lendülettel. Ott úgy elfelejtették Mussolinit és az egész fasizmust, mintha soha nem lett volna.

KL: – Olaszországban csak Rómában voltál?

SI: – Nem, Firenzében, Velencében is. Firenze távolról sem élt olyan intenzíven, mint Róma, ott is voltak magyar ösztöndíj-lehetőségek, de Rómában egy nagy épület állt rendelkezésre, és Kardos Tibor igen jól vezette a római intézetet. Ő maga is kezdeményezte, főként a pécsi és dunántúli költők meghívását. Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor és mások jártak ott akkor.

KL: – És a Verpeléti út után jött a Házmán utca.

SI: – 1950-ben átköltöztünk a Házmán utcába, ahol Nagy Lajos és Szabó Lőrinc, valamint Déry Tibor voltak a szomszédaink. Ezek nehéz, nagyon nehéz évek voltak. És én mégis úgy gondolok erre a Házmán utcai lakásra – amely egy kis, leválasztott lakás volt, bár nagyon szép környezettel, kilátással a Jánoshegyre, a Szabadsághegyre –, mégis, úgy gondolok erre a helyre, mint egy olyan otthonra, mely fontosabb volt az előzőeknél. Mert amíg a külvilág rideg volt és teli feszültségekkel, félelmekkel, szorongásokkal, esztelenségekkel: ez volt az egyetlen hely a világon, ahol fel tudtam oldódni, ahol család voltunk, ahol a magunk szellemében és erkölcsében éltünk, és ahol menedéket, békét, mintegy szigetet találhattam. Ezt írom le az *Elveszett bárányban* és a *Budai Oroszlánban*. Nem ez volt a legjobb korszaka életemnek, amit ott töltöttem, de hogy ez a lakás volt életemben a legfontosabb, az biztos.

KL: – Ha nem is olyan számban, és nem is olyan pezsgésben találkoztál írókkal ekkor, de talán intenzitásban az a néhány író jelenléte volt olyan fontos a Házmán utcában is.

SI: – Nekem nagyon sokat jelentett a Rónay Györggyel való barátságom, amely messze túlnyúlt a Házmán utcai korszakon, sőt akkor talán még inkább szűnelt is. 56 után lett intenzívebb újra ez a régi, 30-as évekbeli keletű barátságunk; ő volt a legjobb íróbarátom, és nekem is nagyon hiányzik, de azt hiszem, az irodalmi életünkben is hiányzik ő.

Nagy Lajos majdnem ugyanannyira feloldó, üdítő szerepet töltött be, mint a Házmán utcai lakás. Ő szemközt lakott. Nagyon őszintén beszélt és tele volt gonddal, aggodalommal, szorongással, igen rossz állapotban volt. Sokat jelentett együtt lenni vele, egy emberrel, akivel őszintén lehetett beszél-

ni, és akinek bizalma volt hozzánk. A bizalom légköre, ami az akkori országból annyira hiányzott, ez a Nagy Lajos környezetében mindig megvolt.

KL: – És Szabó Lőrinc?

SI: – Szabó Lőrincsel is többször együtt voltunk. Szabó Lőrinc egészen más alkotó típus volt, ő ment, nagyon elszántan, a maga útján, végezte hihetetlen szorgalommal, lelkiismeretességgel a fordító munkát, a Shakespeare-fordítások kijavításától kezdve a múlt századi orosz költők fordításán át a nagy angol, francia, német fordításokig, és akkor írta a legnagyobb műveit, de hát ezt már többször elmondtam, nem akarom megismételni. Ott adta át nekem a kezembe *A huszonhatodik évet*.

KL: – Egy történetet még nem mondtál el, meg sem írtál róla.

SI: – Igen, ezt sose felejttem el. Ez lehetett talán 1954-ben, bizonytalanul mondom, inkább 54 mint 53. Az Írószövetségben volt valami rendezvény. Volt akkor egy kis Topolinóm, ami nagy feltűnést keltett; egy gépkocsi, 1934-es gyártmányú, legalább húszéves életkora volt, állandóan elromlott, állandóan javítani kellett, de akkor még élvezet volt autót vezetni Budapesten, ma már nem az, nem is vezetek autót, a kocsimat leállítottam télen, és nem használok. Elég az hozzá, hogy Szabó Lőrinc mondta, hogy egy irányban lakunk, szomszédok vagyunk, vigyem őt haza. Mondom, örömmel. Megyünk, de nekem előbb be kellett térnem egy gumijavítóba, amelyik a Ráth György utca sarka táján volt. Megkértem Szabó Lőrincet, hogy jöjjön el ő is. Őt érdekelte, elmentünk, s közben elmesélte, hogy mit kellett javítania a Vörösmarty Shakespeare-fordításain, pontosan idézte a szavakat, a ritmusjavításokat. Kellemesen beszélgettünk, és a Ráth György utcának az elején elintéztük a gumijavítási problémát. És akkor mondja Szabó Lőrinc: kérlek, menjünk végig a Ráth György utcán. Szívesen, mondom, hiszen kis kerülő, de nagyon szép út. Megyünk fölfelé a Ráth György utcán, és felérünk már majdnem a végébe, és egyszer csak megszólal Szabó Lőrinc: kérlek álljunk meg, és egy percre ne beszéljünk egymással. Megálltam egy villa előtt, Szabó Lőrinc valóban percre, vagy percekig néma volt, aztán csendesen mondta: mehetünk tovább.

KL: – Ez a Csaba utca sarkánál lehetett, az 54-es számú ház előtt. Korzáti Erzsébet ott lett öngyilkos, *A huszonhatodik év* hősnője.

SI: – Ezt én akkor nem tudtam. Az egésznet akkor értettem meg, amikor *A huszonhatodik évet* elolvastam. Akor a Házmán utcában és önála is összejöttünk, és említettem, mennyire csodálom ezt a szonett-ciklusát, és akkor ő mondta, hogy igen, a nők most úgy néznek rá, mint valamikor Dantéra, Firenzeben, akinek a pokolban megpörköldött a szakálla.

KL: – Ha már a Ráth György utcában jártunk az előbb, ott van a háznak a helye, ahol első regényedet, a *Fellegjártást* írtad.

SI: – Kedves és érdekes hely volt ez, az úgynevezett Grecsák-kollégium. Birók, jogászok alapították, fiatal kezdő bírójelöltek számára. Hogyan kerültem én fiatal bírójelöltek közé, akik különben kitűnő, kedves emberek voltak, közülük néhányan nagy pályát futottak be, eljutottak a Legfelsőbb Bíróság magas posztjaira, és szépen szerepeltek a mi rendszerünkben? Az Egyetemi Könyvtárban voltam díjtalan gyakornok. Meghalt egy Szikra álnév alatt író Teleky Sándorné grófnő, aki fönt lakott valahol a Ráth György utca végének a környékén. Könyvtárát az Egyetemi Könyvtárra hagyományozta, engem megbíztak, menjek föl és leltározzam a könyvtárat. Az elha-

gyott, néptelen házban elég terjedelmes könyvtárat találtam. A legkülönösebb könyvtár, amit életemben láttam. Méregdrága, színes illusztrációkkal ellátott angol könyvek, melyek úgyszólván kivétel nélkül a rózsatermesztésről szóltak. Terjedelmes, angol nyelvű rózsatermesztési irodalom zsúfolódott abban a villában. A könyveket szakszerűen leltároztam, de hogy aztán az Egyetemi Könyvtár olvasói mennyit forgattak ezekből a rózsaszakkönyvekből, azt nem tudom. Miközben gyalogoltam fölfelé, az elég meredek Ráth György utcán, egy csinos, villaszerű épület tűnt a szemembe, amelynek a kapujára ki volt írva, hogy egyetemet végzett hallgatók számára szobák kiadók. Akkoriban még ez is így volt, mint a lakásokkal. Fölkerestem ezt a kollégiumot: Grecsák bíró nagy jogász volt, róla nevezték el az intézményt. Barátságosan fogadtak, ott állt legalább féltucat üres szoba, reggeli járt vele, nem került sokba, egyszemélyes szobák voltak, még teniszpálya is volt. Hadrovits László barátom, a kitűnő szlavista, mikor értesült erről, ő is odaköltözött, mert minket az Eötvös-kollégiumból az új igazgatóság akkor már kitelepített. Tehát nem találtam meg újra az én igazi otthonomat, az Eötvös-kollégiumot, hanem találtam egy kedves, kellemes, jó emberi környezetet nyújtó Grecsák-kollégiumot, és ott, ennek a csendjében írtam meg a *Fellegjárást*.

KL: – A kollégiumi regényt.

SI: – Kollégiumi regényt a kollégium pótlékában, hogy így mondjam.

KL: – Otthonaidat házasságod kezdete óta követtük. Életed társa regényeidben Eperjesi Klára néven szerepel. Gondolom, beszélő név ez, az ő valamelyik otthonára utal.

SI: – Vera Kassán született 1920-ban, tehát a 19 utáni időszakban. Szülei Bécsbe emigráltak. Mikor elváltak, Verát édesanyja az Eperjesen élő rokonaihoz küldte, és ez volt életének legboldogabb korszaka: igen kedves rokonai éltek ott. Két unokabátyja volt; egy kislánynak mindig nagy szüksége van fiú-rokonokra. Ott élt boldog környezetben, ott járta az elemi iskolát, németül. Anyanyelve úgyszólván a német volt, de ott a szlovákot is meg kellett tanulnia, és főleg magyarul kellett tanulnia, mert hát a szülei mégis csak magyarok voltak. Tízéves korában került Pestre, addig Eperjesen élt, és hosszasan, úgyszólván minden hónapban egyszer elmondja ezeknek a napfényes, boldog eperjesi napoknak a történetét, mert ott gyönyörű volt a nyár, a strand – ez be is került az *Elveszett bárányba* –, ahova mindennap kimentek, és gyönyörű volt a tél, amikor a napsütésben szítek, az erdőkön keresztül, völgyeken, nagy sítúrákat csináltak az unokabátyjaival. Kerékpározott, és boldogan élt, boldogan addig, amíg Pestre haza nem hozta őt a szegény anyja, aki nagyon nehéz helyzetben volt, elvált asszony. Pest, az akkori 30-as évek elejének Pestje komorságával, merev előítéleteivel, egész feszes társadalmi felépítésével nagyon idegen volt neki; sose tudta megszeretni. Ma is az ő számára Eperjes az igazi város. Vera barátkozó természet, és őt is hamar megszeretik, és számos barátnője lett azokból a régi, kedves sárosi családokból, akiket Mikszáth megírt a *Gavallérokban*, akik azonban a valóságban szorgalmas, rendes, jó családi életet élő emberek voltak. Volt bennük valami kedvesség, valami könnyedség, az életnek valamilyen vidám, derűs felfogása, és ebben Vera feloldódott, és nagyon jól érezte magát. Amikor megismerkedtem ezekkel a családokkal, akkor láttam, hogy Mikszáth azért némileg eltért a valóságtól. A valóság sokkal szolidabb volt, mint ez a gavallér lendület, amit Mikszáth a regényeiben bemutatott. Ugyanakkor báj volt bennük, elragadó kedvesség volt bennük, de ezt Mikszáth szintén megírta.

KL: – Ti aztán együtt is fölkerestétek ezt a vidéket.

SI: – Együtt is fölkerestük 1962-ben. Néhánnyal az akkoriak közül még találkoztunk, de hát ez már nem a Mikszáth Sáros megyéje, és nem a Mikszáth Eperjese volt, amit én ott láttam.

KL: – De találatok egy új barátot, Fábry Zoltánt.

SI: – Ó, Fábry Zoltán nagy barátunk volt, de neki semmi köze Sároshoz, ő Abaúj megyei volt, Kassa körzetébe tartozott, és Szomolnok környékét jelentette, amelyik az én második szülőházam, mert a nagyszüleim és a nagyapám is ott éltek, Szomolnokon, ebben a kis bányavárosban. Ez egy más világ volt. Sáros volt a vígság, derű, Szomolnokot és Stósz, ahol Fábry élt, nagyon komoly nép lakta, ott ezek a vidám színek hiányoztak. Mindkét kisváros, Stósz is, Szomolnok is völgyben fekszik, és a fenyőerdők sötét színei, a völgy hűvössége, ez valahogy megszabja az ottlakók életstílusát. Az én nagyszüleim is nagyon komoly emberek voltak. Volt bizonyos feszesség a tartásukban, ez viszont hiányzott az eperjesi világból, a sárosi világból, amely oldott volt, szerette a jó életet, már amennyire ez a szerény viszonyaik közt lehetséges volt. A cukrászdák mindig tele voltak, a névnapokat, születésnapokat nagy örömmel ülték meg, a farsang vidám volt, és a tél is meg a nyár is gyönyörű. Én átvettem emlékként a Vera emlékeit. Én is valósággal kiismerem magam köztük. Egyébként van családi közöm Eperjeshez is, az egyik dédanyám odaváló.

KL: – Tulajdonképpen, ha lakásaidat, otthonaidat idézzük, akkor műveidről is beszélünk és beszélünk barátságaitokról is.

SI: – Itt most a Vízivárosban, a Jégverem utcában lakom, melyet nagyon szeretek. Nem az a macskaköves romantika ez, ami a Krúdy-novellákban szerepel, ha a Víziváros szóba kerül. Nem, ez egy nagyon szolid környék, igen rendes emberek lakják, tisztességes része Budapestnek, és én azért szeretem, mert valódi.

KL: – És egyszer mesélted, hogy ifjúságodban épp ezt a házat nézted ki magadnak.

SI: – Igen, ez egy kísérteties egybeesés. Jékely Zoltánnal eljártunk egy időben esti sétákra, mert ő a Vízivárost Krúdy miatt szerette. Én is.

KL: – Ez még a *Fellegjárás* idején történt?

SI: – A *Fellegjárás*-időben, a 30-as évek végén. És én a *Fellegjárás*ban leírtam legtöbbjét ezeknek a sétáknak, azután elfeledkeztem már arról, amit írtam, ideköltöztem a Jégverem utcai házba, és amikor a *Fellegjárást* az új kiadás előtt újraolvastam, egyszerre csak megtaláltam benne annak a háznak a pontos leírását, amelyben lakom. Én akkor beleírtam a regénybe ezt a házat, a kerítésráccsal, az előkerttel, a platánfával, a rácsokkal az ablakokon, az erkéllyel, nem tudtam, hogy egyszer ebben fogok lakni, meg is feledkeztem róla.

KL: – Tulajdonképpen számodra nincsenek is elvesztett otthonok, mert valahol, vagy a valóságban vagy a regényekben megmaradtak.

SI: – Mint ez a ház, ez a lakás a valóságban visszajött. Csodálkoztam, nem akartam hinni a szememnek.

A Magyar Rádióban 1986. július 18-án elhangzott beszélgetés átdolgozott változata. Szerkesztő: Dénes István.

Hogy izgalmasabb legyen az égbolt

*Bakszag az űrben, jön a Halley
üstökös, mintha egy elbitangolt
spermium keresné a kalandot,
de a petesejtet nem leli,*

*vagy megtalálta s kerülgeti,
hogy mégse okozzon nagy karambolt,
ha átszakítja a napkorongot,
hiszen világot kell nemzeni,*

*vagy tudja már, hogy se be, se ki,
csak járja, amibe beleforgott,
hogy izgalmasabb legyen az égbolt,
amikor végképpen elnyeli?*

*fej, farok, mindene van neki,
hogy pontosan végezze a dolgot.*

Vegyél egy pisztolyt és kövesd

*Miniszterelnököt lepuffantani
este, hátulról, amikor gyalog
megy haza a moziból, bérgyilkosi
főladatnak közönséges dolog,*

*tudod, hol lakik, s hogy szabadnapot
adott a testőröknek, s hogy élvezi
a szabadságot, meg azt, hogy mozog
és a feleségét kísérgetheti,*

*vegyél egy pisztolyt és kövesd, mint aki
ugyanonnan jön, ráér, andalog,
s ha visszanéz, még köszönhetsz is neki,
humanizálod a pillanatot,*

*s gyorsan eressz bele ötöt, hatot,
legjobb, ha úgy hal meg, hogy el sem hiszi.*

Határa sincsen, csak a türelem

*Most, hogy átírák a tankönyveket
Haitin s a Fülöp-szigeteken,
megint fölmerül a kérdés, hogy egy
történetben meddig tart a jelen,*

*persze, csak amúgy, közönségesen,
mert tudható, hogy elméletileg
örökké, hisz a világ végtelen,
majdnem olyan, mint egy kerek sziget,*

*ha körbe jársz rajta, azt hiheted,
határa sincsen, csak a türelem,
s ami makacsul szembejön veled,
mindig ugyanaz a történelem,*

*aztán egyszer csak merőlegesen
megpillantod a parttalan vizet.*

A kidöntött szilfa suttogása

Fáit is megöli az ember. Tuskóstól kidönti, csákányozza, fejszézi a macacs gyökereket; hajolva, térdelve a hideg sár fölött. Ölik a lombtalan fákat, télen inkább fűrészelik a fagyott földön. Aki fűrészelt már vastag, álló törzset, görnyedve órákon át, tudja, milyen kín, s hányszor muszáj a derekat kiegyenesíteni, gémberegett állapotából kipihenni a test csontroppantó tartását, kifújni magát az izomfeszítő helyzetből. A csákányozáshoz, fejszészéshez, fűrészeléshez képest az aratást szemlélődő mámmal viseltem. Tudom, a fákat csak akkor ölik meg, ha ideje jött. Bár néha valami parancs is kipusztíthatja őket az utcáról, főként villanyvezeték, útépités miatt. Így esett emlékekkel zsongító gesztenyefáink végzete portánk előtt.

Volt nekem még egy ábrándokkal, történetekkel teljes szilfám anyám szülőfalujában. Nagynénémék házáról árnyéka már letörölve. Előregedhetett, marad a képzetekben, akár a családja, de már nem zöldül, leveledzik. Helyén, mintha bombatölcsér lenne a levegőben; hiánya suttog és mesél.

Mostanában a Könyvhét miatt jártam Nyárádon. Először ennek a fának a hiánya szomorított, miként tudtam, már nagynéném sem él, sem a két nagybátyám, a másik nagynéném se, nincs nagymamám, nagyapám meg 1914 őszétől pihen Lublinnál a falu első hősihalottjaként. Három unokatestvérem párjaikkal, mintha a pusztából kerültek volna elő arra a találkozóra, ahol beszélgetni sem volt alkalom: vitt az autó tovább. Tovább, átgázolva a fa múltján, húzatva magam után a sírok szellemeit, drága rokonaimat.

Miként a családban én voltam a legkisebb, a família idejében is egyre ritkultak unokatestvéreim, csak Vas Karcsi illő hozzám, korosztályosom, Irén néni fia. Vele barátkozhattam, ahogy inkább búcsúkor találkozunk. Szobájukban a szilfa elzárta a napot. Ott ebédeltük azokat a lúdcombokat, ittuk a somlaihoz képest gyöngye, savanykás otellót, delovárit. Kezdtük Pista bátyáméknál, Ilona néniéknél folytattuk, aztán Irén néniék a szilfa mögött, s Géza bátyámék következtek. Máig sem értem, hogyan tudtam a rokonságot a szeretet egyre kinosabb kötelessége alatt végigvendégeskedni. Géza bácsiék megsértődhettek, náluk már alig fogyott az étel és a bor, pedig éppolyan kedvesek voltak, mint a többiek. Nem gondoltak már a régi családi sérelemre, mikor a nagymama a babona minden fortélyával ellenezte a házasságot Fehér Irénnel, a gyönyörű, göndör-hullámoshajú szegénylánnyal.

Géza bácsi hentesnek tanult Pápán, a falu kocsmáját bérelte. Rangja volt. Nagymama még Ősibe a javasemberhez is elment, kapott tőle egy varázsszeres üvegecskét, hogy éjfélkor tegye az utcaajtó küszöbe alá. Nagyanyánk félősen megcsinálta, a szerelem megrontása mégsem sikerült. Géza egyszercsak megjelent kocsmája udvarán, Pápáról jövet lovaskocsiján a párja, végképp örökre már. S lett Fehér Irénből a legkedvesebb menyje.

Pista bácsi éppilyen szerelmes lett, nem érdekelte a vagyon. Hegedüs Lina szépsége többet ért a földnél. Nagymama őt is ellenezte, de Pistának annyira eszébe járt, a szerelem még látomásra is készítette. Egyik este hazafelé a le-

génytársaságból, ahol talán a krumpli megdézsmált árából mulatoztak, egy közeledő nőt látott, Linát, de mégsem ő lehetett, hiszen Pestre utazott, fénylett fekete lakkcipője az istállóudvari sötétségben, meg sem merte nézni az állatokat, elszaladt a rokonokhoz.

Úgy látszik, ez a kísértetjárás, álmjárás, túlérzékeny előérzet Vas-tulajdonság egészen a bátyámgig és hozzám.

Nagyapámat behívták katonának Kanizsára, a kocsmaudvaron búcsúzott a nagymamától, a búcsúpohár az örök távozás szomorú dalát fakasztotta belőle: „Nem látlak én téged többet soha, sohasem.” Dédapánk álmában nagy, véres madár szállt le az udvarra. És megérkezett a holtányilvánítás. A bajtársak elbeszélése szerint egy kukoricásban harcoltak; magas ember volt, úgy érte fején a golyó 1914. szeptember 8-án, Kisasszony napján.

Szüleim mindig későn jártak haza Pápáról, még Nyárádra is benéztek. Podár és Nagyalásony között lehettek, mikor anyám megérezte az éjfél, félelmében hátranézett, fekete kutya futott a kocsi után, mintha föl akart volna ugrani, anyám nekijedtt az első ülésnek, s ölében az ablaküvegek összetörték.

Újév késő estéjén bátyámat is megkísértette három kockásruhás férfi, testük helyén a levegőbe nyúlt.

Nekem szellem sohase jelent meg, mégis megijesztett egyszer a valórávált babona. Miskolc kertvárosában, pontosan éjfélkor barátomhoz menet, bosszorkányféle öregasszony söpörte az árnyakat az utcai villanyfényben; aznap május 13-án, pénteken délután három órákor karamboloztam, a jobb felső karom rapityára törött.

Valóságosabb borzalmakat keltett a hideg vizű Bitva a nyárádiakban, nemcsak úgy, mikor este fürödni jártak a gyerekek félvén a cigányoktól, kicsit csupán, hiszen békességben egymással, együtt jártak iskolába. Jobban rémülődtek a partba ázott halott gyerek miatt, a szörnyű gyilkosság áldozatától. A patak hidegén túl borzasztotta őket az esemény: mikor a Bitvát szélesítették, egy nyolcéves kislány holttestére találtak, szomszédfalusi, mihályházi gyerekek; apja meghalt a háborúban, magához édesgette az ángya és megfojtotta, hogy rászálljon a vagyona. S a vizimolnár fia! A tengerész hazalátogatott és nem volt otthon a felesége, a patikában szerzett valami mérget, csak aratáskor találtak rá. Én még akkor is ledobtam a kaszát, ha a varangyot széjjelvágtam, fekete rücskeiből ömlött a sárga lé és a vér, rámmeredtek szörnyszemei. Mit érezhetett a kaszás a bomló halott fölött? Anyja megőrült, s mi lehetett az elköszáló feleséggel?

Még ilyen kis patak is tele sejtelmekkel. Víz, amely a munka segítője mégis. Malmokat hajtott. A kisebbben árpát, kukoricát daráltak, a nagyobbikban őrlték a lisztet. A híres nyárádi lisztet sütöttük inkább. Megmaradt egy pillanatom az időben: a szekerek sorban várnak, ülők a zsákrakás tetején, apám valahol távolabb beszélget, mert nagy társalgó, politizáló ember az apám, a belső, fehér homályból, nézem a garatok, kürtők havasát. S a Bitva árterében áztatták a kendert, mosták vásznaikat asszony-őseim. Közös munkájuk, mikor helyi hírek bukdácsolnak a víz hullámszásán, locsogásán, családom anyai ágának baljóslatú érzékenységre gondoltat.

Vas István dédapánk tizenhét évesen elvesztette ismeretlen nevű ükapánkat, aki nekünk éppúgy nem mond semmit, mint az apai. A családi emlékezet Nyárádon sem terjed tovább. S mit kezdhetnék a történetlen anyakönyvekkel? Korán halt meg nagyanyánk anyja is. A négy testvér közül az egyik fiú véletlenül megölte a másikat: kocsival mentek vadászatra, megugrottak a lo-

vak, a puska elsült. Nagypapánk, Vas Géza, testvérét fiatalon a tüdőbaj vitte el, menyasszonyával még jegykendőt cserélhettek, de már nem házasodhattak össze. Apai nagyszüleim fakeresztje mellett egy pici gránitsírkő a gyerek-Mária csontjai fölött, bognár dédapám Imre nevű testvérét kiolvashattam a mohából, már más fekszik a helyén. A felsőiskolások mégis kevesebb halottal, a nyárádiak nagyobb szaporasággal rokonommá gyarapítottak egy járásnyi területet; ismeretlen véreim a Somló körül, Pápán, Pápa szomszédságában, a Kemenesalján. Ősi képzetet ébreszt Sidó Etelka, apai dédem neve; anyai, másik dédem, Stenger Anna apja bakonyaljai, kupi svábot, aki Kisszöllősbe nősült, a Somló alá; onnan hozta el apai nagyapám feleségnek Németh Máriát; lányukat somlóvásárhelyi legény kérte meg, Nagy István belevágott lovaiba, hogy még szólni se tudjon hozzá Körmendi Pál, sógorom nagynénjének későbbi férje, elvágatott a szegényebb mellett szép lányaival. Böskét pápai vendéglős vette feleségül. Családunk inkább a nyárádiakkal tartotta a kapcsolatot, ahogy az anya gyerekeit familiájához visszavezeti, s amiért apám és Böskék között dült a jussolási pör.

Mi, tizenhárom anyai unokatestvér szerettük egymást. Az idősebbek nagyanyánk szárnyai alatt pápai iskolások. Csak nővérem esküvői képe adja vissza nekem a nagymama arcát, sírja fölkereshető, közelítek, ott találok a temetőkút mellett, százéves lenne, számomra mindig öreg. Annál fiatalabb a Katonahalott a szobafalon; csákója alatt az a kelet-balti fajra jellemző gömbölyded, fehéres arc, szelíd tekintet, amely mindannyiunkban föllelhető, bármelyik keveredésből kitűnik, s egyik-másik gyerekünkben határozottan öröklődik tovább. A Vasok stigmája bátyámon és fiatalabb nővéremen. Idősebb nővéretem „Bognár fajzatú”-nak szokta ítélni anyám, Bognár volt Béla apám ragadványneve, s ha engem nem jellemzett így, nem azt jelenti, hogy nem hasonlítanék jobban az iszkázi turanid ágra, mégis fiatalkori tekintetem az időben a katonáéval összehasonlítható. Derék ember – mondhatták természetére, dédapánk meg „inkább hátra, mint előre dült”.

Anyám a nyárádi babonákból nem sokat vitt Felsőiskázra, most már, ahogy kimondja szemérmes titkait, mert a babona a ~~tit~~októl még babonásabb, most se mond mást a patkányüzésnél. A korahajnali harmatban körülszórta a házat a kenyérdagasztás morzsalékával. „Egyetek aztán menjetek!” Nagymama sem kérte a rejtőzködő Istent az éjszaka sötétségében: „Bözsím házasságából ne legyen semmi!” 1922-ben nagyszöllősi unokatestvéreinél szüretelt egy tizenhat éves lány a Somlón. Azon az oldalon volt Nagyék szőlője is. Mostanában tudtam meg, hogyan ismerkedtek össze; amennyit mesélt gyerekkoráról, olyan keveset házasságáról, ismerkedésről, leánykérésről, esküvőről. Azt hiszem, szeméremből hallgatott, s kedvét szegte csalódása is. Apám szép szavakkal megszólította, és a szüret utáni Szent Mihály napi búcsúban Szöllősen táncra kérte. Kézfogással búcsúztak, apám annál a nyárádi papnál érdeklődött utána, aki Felsőiskázon volt káplán. Szépbeszédű ember volt – mondja anyám, de nem hiszem, hogy csupán emiatt ment volna hozzá. 1923 februárjában tartották az esküvőt, lakodalmat. A legszebb nyárádi lány a feleségem – dicsekedett apám barátjának. Szépbeszédű ember és a legszebb nyárádi lány! Fiúságomból viszszagondolhatatlan szerelmük helyett foglalkozzam inkább vagyonukkal, melynek a szerelem volt a tartozéka, vagy a szerelem tartozéka a módjuk.

Az iszkáziaknak huszonöt, a nyárádiaknak nyolcvan holdjuk volt. Rejtély, hogy ezek a fölszabadított jobbágyok miként gyarapodhattak ennyit fél évszázad alatt. Szorgalomból – válaszolom magamnak. Anyámtól többet tudtam meg.

Nagyapja tizenkét holddal kezdte. Nagy Julianna árvalányt, a dékai Batthyány grófok mosónőjét vette el. Mint fiúunokái, ő sem vagyonra házasodott, de tiszta és makacs szerelemből. Menyasszonyához olyan nagy hóban is elment toronyiránt, át a temetőn, mikor a temetői nagykereszt a hóból ki se látszott. S elhozta a rebellis úri világból. Megérthetett valamit 48-ból a mosólány, mert nem feledte emlegetni: Emi grófnő lakodalmán Ilona grófnő úgy táncolt tele pohárral a fején, hogy azt énekelte: „Jaj, de huncut a német, hogy a fene enne meg a tüdejét, máját, meg az összes familiáját.” Az öreg grófnő, ha valaki sárگا szalagot kötött a hajába, kitepte. Persze ez a történet csak annyit jelenthetett Nagy Julianna életében, mint Kossuth-kép a falon. Inkább dolgoztak, zsuporgattak. Piacoztak tíz kilométerre, Pápára. Túró, tejföl, tojás a fejen hordott kosárban. A környék híres krumplija a kocsiderékban. Birkanyírás a közeli pusztákon. Bérfuvarozás. Ha dédanyám a szabadságharcból kapott valami utólagos élményt, férje előzetes emlékeit kapcsolhatta össze a Tanácsköztársasággal: a pápai direktórium későbbi, s legyilkolt tagjainak vállalt többször is fuvart Győrbe és máshová. Muli és Biczai vásároló iparosok voltak, úgy tudom, asztalos és suszter.

A szorgalom természetét anyám majd később megtudhatja, de az biztos, hogy már kellett annyi földjüknek lenni, hogy nagyapám a százholdas kisszőlősi gazda lányát megkérhesse. Tizenkét hold nagyanyám hozománya, pénzzel is kiházásították. Dédapám gyarapodását kifejezi helybeli rangja: kisbíró, bíró és törvénybíró harminc évig. Ha nyolcvankét évesen ökrei bele nem vadulnak a kiáradt Bitvába 1924-ben, s nem hal meg tüdőgyulladásban, lehet, törvénybíró tovább is. Árvaságukban szegényesen éltek. Korán indultak kapálni, kenyérüket kötényükbe kötötték, mikor nagyon meghűltek, anyjuk még akkor is biztatta őket, még egy sort még egyet, hogy az ebédet elhúzza délig. Ezekből a ráadás krumpli-, kukorica-, répasorokból is lehetett a cséplőgép később; néhány gazda összeállt, közösen masináltak anyám félelmére, aki balladás borzongással metszette a dob fölött a kévét. Akkor még magukévá élték a balladákat, dédapámat betyárok ijeszthették erdei kocsizásai közben, anyám a dobba esett lányra gondolhatott a cséplőgép magasában. Mint harangzúgással a jégesőt, imádsággal akarták a bajt elűzni, dédapánk az istálló elé hányt zöld takarmányra térdelt, és hangosan könyörgött. De fia halála után a templomot elkerülte; becsapta az Isten azzal az álomi, véres, nagy madárral. A szelíd ember ingerlékeny lett, nadrágszíjjal verte meg a cigányasszonyt, mert leakasztotta a paprikafüzért. Megállj vén Halál! Majd elintézőnk – kiabálta a Fáni.

Becsapódott a hadikölcsönnel is. Előbb meg akarta venni Esterházy Pál gróftól a malmot, a kocsmát – Géza unokája csak bérlo lehetett később – nem sikerült, hát hadikölcsönbe fektette élére rakott pénzét, egy elvesztésre ítélt háború bizonytalanságába, s el is vesztette fiával együtt. Láttam a hadikölcsön plakátját, ugyanaz a grafikus tervezte, aki a tanácsköztársasági plakátokat: a koronás magyar címert bajonettes katonák védik, mögötte adakozó kezek nyúlnak.

1914-ben a második gyerek, anyám, kilencéves; karonülő a legkisebb, Géza. Pista már segíthetett a megcsönkult családban, legeltetett, szántott a csikókkal, anyám a tehennel, dédapám a Szedres nevű lóval. Így hasogatta három eke a földet, s a kis vadóc Ilona, aki még a huszárnyárfára is fölmászott a

vasfejű szarka fészkéért, délben hazalovagolt a Szedressel, mert csak otthon abrakolhatott, míg a család a mezőn ebédelt. Aztán segítségük lett a csóti tábor orosz hadifoglya.

Jótanuló anyám hogy gondolhatott volna magasabb iskolára? Így irányította a sors apámhoz. Bár a Gyula cigány egyszer elébe állt és azt mondta neki: „Te lány! Az Isten se mentsen meg, hogy az én feleségem ne légy, mert először Nyárádon leszek bíró, azután Tiszeváron jegyző.” A gyerekek megházasodtak, a birtok fölaprózódott.

Hát így kerültem a nyárádi búcsúba, a terebélyes szilfa alá, Szent Joachim oltárképén tünődve az augusztusi misén, nagyobb koromban kocsmázva Vas Karcsíval a református és a katolikus falurész határán, amikor a kálomista Mórutz-, Csoóri-, Lázár-, Böröcz-utódok összebékültek a katolikus Mészáros-, Hegedüs-, Gelencsér-, Vesztergom-, Keszler-utódokkal, s a katolikus Máriákat, Ilonákat, Iréneket, Erzsébeteket egyként táncoltatták a református Idákkal, Zsófiákkal, Eszterekkel, Karolinákkal, Rebekákkal. Akkor már a vörös Rebeka néni nem gunnyasztott a tátogató vénasszonyok között. S nem csúfolódtak: „Kálomista, kánya fosta. A pápistát isten hozta.” Ők az óslakosság, a katolikusokat az Esterházyak telepítették jobbágyuknak. Az újfaluban mára éppúgy megfogyott a fiatalság, mint ahogy valaha egykéztek az ófalusiak. Anyám százötvenedmagával járt a katolikus iskolába. Mi is seregesen mulatoztunk utolsó búcsúm napján, 1957-ben.

„Választó-malac” koromban keresztszüleimnél, Ilona néniéknél hagytak. Első emlékem, a nem tudom miért való gyaloglás át a szerbtövises legelőn Nyárád felé. Látványosabb, mikor vad csődörünk árokba borított a bátyámmal és barátjával, de visszajövet megsejtettem valamit a szerelemből, hátunk mögött a jóbarát és fiatalabb nővérem, akár a galambok. Az anyai rokonság búcsúi ünnepsége jó multság volt apámnak. Cimborára lelt Pista bácsiban, jóhangú sógorában, akinek tréfálkozása halálíg tartott. „Te öltöztess föl! Meglátod milyen szép a testem” – viccelt a szomszédasszonnyal. Kedvesemnek szólított bennünket, tovább becézve egy kis szóferditéssel. Jóképű férjet kívánt idősebb nővéremnek, nehogy megszólja a rokonság: „Sógor, azon imádkoztam, hogyha csúnya is, ha a határba ér, szépüljön meg!” Apám, miután négy háznál vendégeskedtünk, másnap bevágatott minden útbaeső kocsmá udvarába. Beröpillt az alásonyi Antalékhoz, a vidi Tóthékhoz. Anyám föllélegezhetett, hála isten, nincs már több kocsmá.

Nekünk már búcsú sincsen.

Az öreg szilfa világgá hullatta leveleit, s kidöntötték.

Bevezetés az elbeszélésbe (II.)

Vita a szülőföldről

Gyermekkorodban eltévedtél a kukoricásban, hallottad messziről a hívó hangokat, a szél játszott velük, te tévován indultál hol erre, hol arra, tested nem fáradt el, mégis rogyant térdekkel álltál meg végül és tehetetlenül néztél az égre; a bácskai ég fenyegetett. A labirintusban még van reménység, mert az magában hordozza a váratlan lehetőség gondolatát, de ha a tiszta kék ég szegez a földhöz, akkor teljes a reménytelenség. Csak a mozdulatlanságban ismered meg belülről a félelmet. Ám azt is tudod, hogy ez az érzés nem ott született meg benned, csak ott tárult fel először. Az emlék ekkor azonosult tisztán a tájjal, azóta is kísért, szüntelenül újjászületik benned, magaddal hordozod, mindenhol rád ragad, tapasztalataiddal együtt sajátítod el a félelmet, beivódott ösztöneidbe, s ha egyszer majd el kell számolnod önmagaddal, mit is csináltál életed során, talán lesz erőd bevallani: féltél. Csörren körülötted a szó, nézed a képernyőt, könyvet veszel a kezébe, hallgatod a rádiót, megpihensz egy ismeretlen város kerthelyiségében és sört iszol, meghallod a telefoncsengést, valahol leírják a neved s ezt megsejtet mindig azt a régi ismerős neszt hallva újra, a kukoricaszár susogását. Ez vagy te. Az ösztöneid már önműködők, rejtőznél, fedezéket keresnél a tájban, de a táj elmosódott, a szülőföld körvonalai mind bizonytalanabbak lettek: egyedül maradtál félelmeddel, nem kereshetsz feloldozást, fedezéket a tájban. Lekopott a szülőföldről mindaz, ami idillikus, eltűnt a gyermekkor felületessége, meghatározott nevelődésed; az átmeneti korszak vidám stratégiájából csak félelmed maradt meg.

Igazságtalan vagy-e szülőföldedhez, amikor elsőként a félelemre gondolsz vele kapcsolatban? Szenttamás csak egy bácskai pont s olyan, mint az egész Bácska. Nem a házak, az utcák, a banális síksági kellékek képezik lényegét, hanem a monoton és a mozdulatlan ég, az ég szemének közönyös tekintete. Olyan világ ez, ahol az Isten is szatócsboltokba költözött és megalkuszik önmagával. Ez a természet nem büntet és nem kegyelmez, inkognitóban maradsz előtte. A vallomás: harc a természettel, kitörés az inkognitóból. A valló embert nemcsak a társadalom értékreménységei hagyták cserben, hanem a természet evidenciái is megsebeztek. A vallomás műfajában nincs megérkezés, a szülőföld Arkádiája hamisan cseng benne. Ebben a tájban a szépség megalkuvás, a szülőföld fáradt megérkezés, a gyermekkor emléke tüntető önáltatás.

Történelmed a félelmek története, a kitépett gyökerek krónikája, ezért nem hiszel azoknak, akik úgy lépnek a szülőföldre, mintha ott felfedeznének, megtalálnának valamit, éppen azt, amit a hétköznapi életben, a morális cselekedetekben, az emberi magatartásban elvesztettek: a csepp tisztaságot, az ártatlanságot, az igazság konok tiszteletét, a tragikus világérzést. Keserűen gondolsz arra, hogy mindenki ki akarja zsákmányolni saját szülőföldjét és gyermekkorát, vagyis mindenki megöregszik és elégedetten, üres kézzel érkezik meg. Látod a lírai képek hamis dekorációját, az otthon giccses ornamentikáját.

Te már nem hiszel a szülőföld ártatlanságában, azt sem hiszed, hogy megbocsájt vagy befogad. A szülőföld mindig közömbös, semmit sem értettél meg a világból, ha úgy véled, hogy ha valahonnan elmentél, visszatérhetsz még. Körülötted a becsapottak meredt tekintete és az elégedettek rossz lelkiismerete. Az előbbiek nem tudnak szóhoz jutni, az utóbbiak szavakkal akarnak megbilincselni. Életed a mondatcsonkok és a hangzavar között alakul, látod a némák fájdalmát és a szónokok dölyfét: ne menekülj vissza, hanem távozz. A szülőföld mítosza egyszerű menekülés lenne visszafelé az időben, jól megfigyelheted, hogy ez a gesztus lett a modern irodalom siratófala, hamis remény, amely azzal biztat, hogy van hová menekülnöd. Ne hidd, hogy ártatlan vagy, a szavakat, melyeket ajkadra veszel, mások már bepiszkolták, azok a szavak, amelyekkel legbensőségesebb emlékeid kifejeznéd, már régen átestek a nagy társadalmi műtéten, elvégeztetett a szavak nagy megtisztítása, megvalósult a grammatikusok politikája. Abban a pillanatban, amikor a szavak embere lettél, megsebzett emberré váltál. Így tehát megtanultad a rendet, sétálsz emlékeid között, a szülőföld és a gyermekkor e rend oázisai. Érzelmes áru, a tiltakozás pótléka, mentelmi jog, tapintatos haladék, a küzdeni nem akaró klasszikusok előjoga. Aki azt gondolja, hogy megérkezett, annak legalább nem kell azon töprengenie, hová érkezett. Kényelmesen leveti álarcát, elege van már a magánéleti és a társadalmi szerepjátszásokból, észre sem veszi, hogy az álarc helyén másikat talál. Megszereti kelepcejét, a kikapcsolódás mindig jó, s a szülőföld eszménye azt a látszatot kelti, hogy a képzelet korlátlan, az emlékezet szabad. Ebben a visszavonulásban tehát nincsenek tabuk és társadalmi elvárások, parancsok és manipulációk. Úgy véli, kárpótolhatja magát az elszenvedett kényszerekért, a sok hazugságért. A szülőföld kényelmes ajzószer, amelynek hatása alatt még hihető, hogy a boldogsághoz visszafelé vezet az út. Nosztalgikus konzervativizmus, amely az elvesztett identitás után nyomoz. Ettől az ajzószerből viszont nem lehet megrészegülni, de a mámor azért érezhető. Jobb ez, mint a bizonytalan kóborlás, az embernek vagy ezen, vagy azon az oldalon kell lennie, de bárhol is legyen, mindig nyúljon vissza az „eredeti” élményekhez, bizonygatják, akik vigasztalni akarnak. S érveket szegeznek szembe veled: a mai kor elszürkült, vigasztalan lett, nem váltotta be ígéreteit, ma már nincs is mitől megrészegülni. Az eszmék kevésnek bizonyultak, a nemzetközi kölcsönök kiapadtak. Legyen a kiábrándulás mérsékelt, de teljes. Azt várják tőled, hogy válaszd reménytelenséged, de óvatosan, a tiltakozás legyen a magánügyed, az ironia a páncélod. A reménytelenség viszont fojtogat, magánügyeid fájnak, az ironia meze megnyomorít. Néha spontánul vagy ironikus, de nem tudsz ennek törvényei szerint viselkedni, állandóan rést keresel rajta. Lehet, hogy nevetséges lettél azért, mert e kis réseken kívánsz kibújni a világba, de vállalod ezt, mert a bölcsek reménytelensége nem tud megvigasztalni. Tudod jól, hogy minden hatalom kacérkodik a reménytelenséggel, akárcsak a tiltakozással. Aki előnyjogot szerez a tiltakozásra, az szert tesz az uralomra. Ez a számítás pontos, barátaid életrajzát nem tudod letagadni. Nézed a mai idealistákat, tegnapi barátaid csapásaitól roppannak össze. Lesznek köztük, akik kiheverik az ütéseket, azzal a reménnyel, hogy majd ők ütlegetnek. A hatalom kívülálló és szenvtelen, te belül vagy és tanácstalan. Azt mondják, a hatalom megdöntése mindig újabb hatalmat jelent, a kíméletlenség biztonságot teremt, főleg annak, aki él vele. Ezzel a jelszóval biztatnak sokan, azt mondják, légy okos kívülálló, legalább mérsékeled az ütéseket. Ha éppen akarsz, válassz egyházat, de hit nélkül. Az okos kívülálló hosszasan alkudozik a hatalommal,

aki ebben kitartó, az szenved, de végül is egyezségre jut. Elvégre a különös átmenetek korát éljük, az aranyfedezet nélküli metamorfózisokét. Ezért a kívülálló együtt mosolyog azokkal, akik valahol, valamelyik emeleten, valamilyen ismeretlen szobában, ismeretlen kézírással aláírják az okmányt, amelylyel döntenek sorsodról, számon tartják annak értékeit, segítenek ösztöneid megrendszabályozásában és ezzel megalapozzák „múlándó halhatatlanságodat”. A kívülálló csak valami cinkos kérdőjellel látja ezt el, viszonylagossá téve ezáltal minden ítéletet, de azért elfogadja a széket, amit felkínálnak neki és fölényes arckifejezéssel csipegeti a morzsákat, amiket az asztalon hagytak. Vigasztalja magát, az élet sokkal civilizáltabb lett, valamikor még erre sem volt lehetőség. A döntéseknek nincs hitele, tehát a szavaknak sincs értéke. De azért vallja, hogy még véletlenül sem szabad feldönteni az asztalra tett poharat, legfeljebb diszkrétebben kell fogyasztani a felszolgált italt. A kívülálló a lélek meghurcoltatásából, saját titkos szenvedéseiből kíván emlékművet faragni a maga számára, közben azzal biztatja magát, hogy minderre különleges felhatalmazása van, mert ő a menekülés szakembere, a kételkedés próféta, a félelem szemérmes örököse.

Mennyi fájdalom gyűlik össze ebben a magatartásban! A szülőföld a mennyei vigasztalás, a kívülálló ebben ismeri fel a saját hatalmát. Boldogok a kiábrándultak, van mivel vigasztalniuk magukat. Örömmel csalogatnának téged is magukkal, azt mondják, ez a maradék szabadság. Itt, ez emlékek oázisában, minden alakítható még, a táj, az öröm, a boldogság, az ideálok. Akivel a hatalom sokat játszott, az ebben a világban végre maga játszhat saját képzeletének hatalmával. Az önvigasztalás az úr, a szülőföld, a gyermekkor a szelíd szolga. A kívülálló néha félrevonul a világtól, hogy az emlékek foszlányain rémuralmat vezessen be. A sértődékeny képzelet elsajátította a lemondást, meleg és meghitt fészket talál magának.

Tapintatosan elhárítod magadtól a képet, nem szereted a hatalmat, még a képzeletedet sem, főleg ha az korlátlan. Megtanultad az életben, hogy mindig falba ütközöl, hogy ravaszul kijátszd a határokat, s akkor miért legyen korlátlan a képzeleted. Ha félelem költözött beléd, miért legyen a képzeleted teljesen szabad? Ha betört mindennapjaidba, miért üznéd ki múltadból? Nem vagy kívülálló saját képzeletvilágodhoz viszonyítva sem, megrettensz tehát annak végtelen szabadságától. Ha a szobádban, a környezetedben érzed a szorongást, a bizonytalanságot, akkor a szülőföld emlékeiben mindez még durvábban és kegyetlenebbül van jelen. Ha hazatérsz, ne gondold arra, hogy otthon vagy, csak arra, hogy a haza is veszélyes, éppen ezért sehol sem leszel igazán otthon, miként máshol sem érzed magadat így. Átutazó vagy, nem kívánod a biztonságot, mert foglya lehetsz. A cél csak vágyakozás, s váltogatod helyed, hogy megőrizd a vágyakozás ingerét. Úgy fogadtad el e kort, hogy beláttad: nincs benne megérkezés, a biztonság – hazugság. De a megvalósulás lehetetlensége emberibb, mint a lehetetlenségtől való menekülés. Nem térsz vissza, mert emlékeidből nem akarsz tőkét teremteni.

Leszállsz az autóbusról, úgy rohansz végig Szenttamás főutcáján, hogy közben új sebeidet nem akarod a régiekkel gyógyítani. Légy itt is átutazó és ne szenvedj ettől, inkább keresd az inkognitódat. Földre szegezett tekintettel haladsz a főutcán, alig várod, hogy a városka szélére érj, hisz ott a plebejusi környezetben ismeretlen maradhatsz. A szocializmus úriúri eddig is sokszor megleckéztettek, kioktattak, úriemberek vájkáltak lelkedben. Néha káromkodtak közben, ha a felsőbb utasítás nem volt elég világos. Feldühödtek védte-

lenségeden, főleg akkor, ha csak kis érdemeket szereztek a veled való fáradozásoknak köszönve. Te csak nyúl vagy, ismételtgeted makacsul, mert tudtad, nyúlra vadászni kellemes időtöltés, ám a trófeák szerények. Saját romjaid alatt néha gyökeret eresztett egy-egy keményebb gondolat, ez volt az elégtétel. De ezeknek hatása alatt ma sem tudod elviselni az arisztokrata kantátákat, akkor sem, ha azok újabb hangszerelésűek. Csatangolsz az utcákon, néha a közeledben egy Mercedes zárja kattan, felpillantasz, az üveg mögött felismeresz egy arcot, amely jobban tudja ki vagy és mit akarsz, mint te önmagad. E kérdések álmatlan éjszakákat okoznak neked. A plebejusi környezet számodra mindig azt jelentette, hogy nem kell nyúlnak lenned, az ismeretlenségben egyenrangú vagy a többiekkel. Ott egyszerű mérlegre tesznek, s ha nem bántasz senkit, akkor egy durva kéz lök le: leléphetsz s így névtelenül leszel tagja valami egésznek, s hovatartozásod nem kell nap mint nap bizonygatnod. A plebejusi szellem azért vonzó, mert hátsó szándék nélkül talál neked is helyet a természet monoton áramlásában, majd pedig nem is törődik veled. E gesztus durva, de legalább nem ámitgat. Megszoktad már, hogy minden szó mögött titkos jelentést keresel, a díszítő mondatok pengét rejtenek. A tökéletes kétértelműség korában élsz, a legfontosabb írás a titkosírás lett. Magad is gyakorlod ezt, tudod jól, hogy gyermekeidet majd nem az érdeklő legjobban, amit fennen hirdettél magadról. Egyszer majd kinyílnak a történelem titkos rejtései, s a gyermek sokkal többet tud meg az apáról, mint azt az apa ma sejti. A gyermeket legjobban az a rejtőzködő, titkos nyom érdeklő, individualitásod jelképe, ami utánad maradt. Ezért e jelentéseket próbálsz belopni titkosírással. Ez az írásmód azonban különleges technikájú. Mindig egy másik, ugyancsak titkos jelrendszerre alapoz, onnan vesz át számtalan olyan jelet, amelynek végső értelmét maga sem fejtja meg, csak sejti. Néha már úgy érzed, megtaláltad magad, megsejtetted a legfontosabb jeleket, de ezt nem árulod el senkinek, hanem beleoltod saját világodat. Néha növekszenek tehát a tájékozódás esélyei, amikor egy váralan fordultnak köszönve felismered, hogy az egyik jelvilág éppen téged érint, gondolatod kívánja megsemmisíteni. Felfedező voltál és ellenségévé lettél. Belátod tehát, mindenütt kétszintű retorika fogalmazódik meg, az egyik perspektívát ígér, kecsegtet, ígéretet, azt sugallja, bátran lépj előre, a másik pedig keményen fenyeget, szavaidban ellenséges gondolatokat észlel, még tiltakozni sem enged, magyarázatra nincs szüksége. Mindkét beszéd hozzád szól, egyszerre halloz mindkettőt, s te lelkesedsz és rettegsz a saját lelkesülésetől rettegsz. A plebejusi szellem még nem ismeri e kor ravasz egyensúly-művészetét, csak egy nyelven beszél, tiszteli az egyén névtelenségét, nem számít rá különösképpen, nem is akar semmire sem felhasználni. Itt tanultad a közösségi individualizmust, a közvetlen pluralizmust.

Mindez megcsillan a szülőföldben, de már nem valós, nem a tiéd. Ezért vitatkozol a szülőfölddel, szeretnél felesleges ember lenni, ebben az állapotban megszabadulhatnál félelmeidtől, mert abban bízol, hogy ha nem kellesz senkinek, megnyugodhatsz.

Szenttamás szélén, mint aki kilépett a nélkülözhetetlen emberek világából, mind erősebben érzed, nem szabadulhatsz meg ettől a plebejusi világtól, de nem is köthetsz különbékét vele. Léte nem hoz megnyugvást, hanem lelkiismeretfurdalást. Arkádia nincs sem a szülőföldben, sem a gyermekkorban. A mítikus ötvenes években játszottál az utcákon, azt mondták, boldog jövőre ítélték. Anyád önkéntes munkásként toltá az épülő művelődési otthon keskeny deszkapallóján a cementes talicskát, te pedig az utcán vártad, hogy az önkéntes

munkáért járó jegyeken vásárolt ing mellé jár-e cukorka. A reménynek kemény ára volt, de meg lehetett fizetni, mert egy nagy utópia volt az aranyfedezete. Jönnek majd újak, akik megszüpítik ezeket az éveket, mert a reményből sem jutott elég nekik, neked viszont így kellene ezek az évek, a maguk durvaságával. Akkor is, ha ezek lerövidítették, a gyermekkort, és kíméletlenül az ifjúság felé tereltek. A nagy mítoszban nem lehetett játszani, a közös társadalmi fantázia lángja magasra lobbant, s ez a láng téged is megperzselt. Különös sejtések születtek, korlátlan lehetőségek villództak az agyakban. A nagy erkölcsi egyenlőség népünnepélye sejtelmesen beleszólt az életedbe. Ma ki sem mered ejteni a szót, hogy egalitarizmus, azok intenek meg, akik az álmok helyett jöttek. Akik elhervasztották, a tenger kékjében, a rend szépségében, az erő játékaiban gyönyörködnek, a reményeket pedig utánad dobták. De te még emlékszel ezekre az álmokra, akkor is, ha nem érzed jogosultnak magadat arra, hogy megítéld, mekkora volt megvalósulási lehetőségük. Azt tudod, hogy sietned kellett, hogy lépést tarthass a történelemmel. Arra tanítottak, hogy az átmeneti időszakban minden felgyorsul, még arra sem lesz idő, hogy a múltra emlékezz. Szinte belerobbantál az ifjúságba, ebbe a végtelen menetelésbe, ebbe a kegyetlen reménységbe, amelyből valaki csak úgy léphet ki, ha feladja azt. Megkomolyodni – ma azt jelenti, hogy felejteni, feladni. Látod nemzedéked legjobbjait,? nem üvöltenek, mint Ginsberg társai, hanem megkövülten fontolgatják a felejtés lehetőségeit, az ügyeskedés különböző formáit. Nem akarnak óvatosan eltávolodni az ifjúságtól, de nem kívánnak megbotrántoztatóan frissek maradni. Tudják jól, hogy aki az előbbit megteszi, jogot formál az érettségre és a közösségi cinkosságra. Aki megtanul alkalmazkodni, tudja jól, hogy az alkalmazkodás terméketlen, de alibit lehe formálni belőle. Egy gondolat csak annyit ér, amekkora alibit magában foglal. Aki elfelejti ifjúságát, az dicsőíteni tudja a gyermekkorát. A szülőföld és a gyermekkor kelendő áru, meg kell szeretni a kinos fölényeket. A kívülállók szerepe éppen ez. Semmiben sem hisznek, de semmit sem utasítanak el. Ezt a kétép egyensúlyt tisztelik a győztesek, akik egyetlenegy győzelmet sem arattak, s a vesztesek, akik egyetlenegy vereséget sem vállaltak. Itt nincs mit keresned. Körülötted matat a régi csend, gyermekkorod ijesztő csendje. Biztatod magad: maradj a félelem útján, tévedj el, de ne felejtse, hogy e fenyegető ég alatt a megváltás a félelemmel kezdődik.

Az ifjúság kiárusítása

Levél sem rezzen a fákon, szomorúak a Fruška gora-i csúcsok. Csendes és szelíd a táj, neked fáj szelidsége, mert nem ezt keresed. Magányosan kóborolsz lankáin, az eltűnt szerémségi romantika után nyomozol, a lázadó tájat keresed, az olvasókönyvek hangulatait. A meglepetések korszakát. A fű azonban nem rejt, a fa nem véd, nincsenek felforgató titkaid, a forradalom alkímiája az irodákba vonult, hallgatnak a bokrok és a sírok, magaddal beszélgetsz csupán. Ez maradt. Ha a külvilágban nincsenek radikális indulatok, akkor magadban keresed a felfedeznivalót, saját idegrendszereden próbálsz ki a dialektika műszereit, mindent felvált az érzékenység radikalizmusa és a vele járó büntudatos személyességed, individualizmusod. Individualista lettél – kényszerből.

Egy alkalmas kilátóhelyen körülnézel, s csak azt látod, hogy az ég és a föld ridegen összeér, még a végtelenség is fegyelmezett. Individualista pannón

fogoly vagy, magányos kóborló, nem tudsz megszabadulni a kudarcélménytől. Mindig a távozás, a közösség volt az eszméd, sohasem a megérkezés, a bensőséges élet. Viszont a társadalmi pedagógia arra figyelmeztetett, hogy mégis megérkeztél, jólnevelten tántorogtál a felkínált biztos támpontok között, közben nosztalgikusan gondoltál a nagy kísérletezőkre, akik egész életüket egyetlen eszmére tették fel, roppant hittel indultak a jövő felé, miközben rád hagyományozták a kérdést: honnan a hit és mitől olyan erős, hogy a kételyeket is el tudta temetni. Nincs szebb dolog, mint kételyek nélkül élni, a történelem azonban kegyetlen: az évszázadokból csak éveket engedélyez a kétely nélküli emberiségnek.

Megpihensz a kilátón és Belgrád felé tekintesz. Most úgy tűnik neked ez a forrongó város, mint egy rejtélyes üzenet, képzeleted vígasztalása. Ha nem bolyongsz éppen utcáin, akkor azt hiszed, csupán kitaláltad magadnak, kellett az utcák és a terek, hogy gondolataidnak hitele legyen, hogy regényszíntért alkoss, amit életed nehéz óráiban benépesíthetsz barátaiddal. Újra látod tehát barátaid arcát, ugyanazt a sorsot nézik, mint te, némán tekintetek egymásra, mintha közös katasztrófát éltek volna át. Ti már nem emlékeztek a katasztrófára, csak az azt követő hosszú csendre. Benépesül a regényszíntér, sorsokat vázolsz, íródik a regény, közben elnehezül a kezed, már nem is te írod a sorokat, hanem valaki más, és te is átlendülsz a regényhősök világába, egyenlő leszel velük. Élvezed, hogy átalakulsz és kitalált személy lehetsz, képzeletbeli életrajzzal. Ugyanolyan vagy, mint a többiek, a fikció felszabadítja szenvedélyed, cinkos lehetsz hőseiddel, ugyanazokba a nőkbe lehetsz szerelmes, s nem is baj, hogy nem valósak. Árnyék vagy te is, mint a többiek, megelégedhetsz az árnyékokkal. S vajon valaminek az árnyéka miért ne lenne nagyobb élmény, mint a dolog maga? Semmit sem kell végigmondani magadról, megértenek, a metaforák, a célzások rendszere anyanyelveddé lesz, lassan elfelejted a hétköznapi beszédet, a közvetlen megnevezést, csak homályos allúziókban, imbolygó árnyékokban gondolkodsz. S csoda születik: megértnek és te megérted a többieket. A fikció termékenyen helyettesíti a valóságot; mindig a tettek hiányoztak életedből, a fikció biztosítja ezt is. Volt némi élettapasztalatod, nem tudtál vele mit kezdeni, voltak nagy szándékaid, de kiderült feleslegességük. A többiekkel együtt tettek nélkül haladtatok egy úton, és ez lett a végzeted. Fabula nélküli regényhősnek születtél. A fikcióban végre megérted életed és barátaid sorsát, a cselekvés nélküli lét kétes mitológiáját. A fikció biztosítja a tetteket, minden érzelmednek, minden gondolatodnak megtalálod a cselekvés-megfelelőjét. Helyed a század utolsó titkos romantikusai között van, akik mohó szemekkel lesik a történelem megváltását, a szabadság misztériumait, akik önfeledt naivitással fogadtak minden gondolatot, amely közösségi reményeket ígért, s ennek érdekében a legnagyobb botlásokat is vállalták, kelepceből kelepcebe hajszolták magukat, fejüket mégis bűnösen hajtották le, ha önmagukba kellett visszavonulniuk. Senki sem volt elég önmagának, mindenki ebből merített erőt és ettől rendült meg. A fikció világában történelmed cselekményé szerveződik át.

Árnyékként emeled fel kezed, üdvözlöd a többi árnyékot, a képzelet szabad egyéniségeit, regényed hőseit. Ez a mozdulat viszont visszatérít az ébrenlétbe, valahol nagyon távol felderengenek előtted Szerbia komor hegyei, a történelmi zendülés messzi, csillámló fényei. S aztán bármerre fordulsz, mindig ugyanazon látomás fogad. Tudatodba belehasítanak más-más közösségek tompa fájdalmai, s megrendülten kérdezed, van-e jogod bennük tévelyegni. Minden-

nel azonosuló kívülálló vagy, aki átérzi a népek drámáját, hallod a testek tompa zuhanását, megérted azt is, amit nem illik kimondani, élsz egy térségben, ahol a történelem kegyetlen húsdaráló volt. Mindenben részt vehetsz, feloldódást végül még a megsemmisülés sem nyújthat. Különös, éles színekben jelenik meg előtted a táj, tudod, neked már nem lesz utolsó konfliktusod. Elérkezett az idő, összezsugorodik pannón képzeletvilágod, láthatatlan szálakkal kötnéd össze világod megmaradt apró pontjait. Most már fontos minden képe, minden színe, hangulata. Egy helyben topogsz, centrum nélküli világod ösvényein haladsz, bárhová tekintesz, mindenhol neked szegezhetik a kérdést, hová tartozol, s te nem tudsz egyértelmű választ adni. A sehova se tartozás elégiáját fogalmazod. Tudod jól, csak egzisztencia vagy. Abszolútum után csak sóvárogatsz reménytelenül. Ha feldarabolják az eget, a kés a bőrödet hasítja fel, de te nem vagy maga az ég, a nemzeti világok tektonikus változásokon mennek át, te a rések között lopakszol, de nem vagy maga a nemzet, neked legnagyobb terhed a saját súlytalanságod, mindig csak félig tartozol valahová. Akik befogadnak, jóindulatúan hagynak neked egérutat, mindig van egy keskeny és titkos ösvény, amelyen távozhatsz, bár akik meghagyták azt az utat, sejtik jól, hogy ez sem vezet biztos célok felé, csak kanyarog. Ezért nem búcsúzik el tőled soha senki, tudja, hogy ismét találkozni fogtok.

A főútvonalak mellett haladsz, nem kényszerből, belső szükségből. Sokszor előbb tudod jelezni a vészhelyzetet, érzékszerveid kifinomultak, bár azt is tudomásul veszed, hogy csak érzékenyen jelző tanú vagy, hangod sokszor nem hallják azok, akik saját drámájukat élik a főútvonalak hangzavarában. Csak kérdezel tehát és mérlegelsz, utat nem szabsz. Ebben a helyzetben felfogod, hogy túl korai a felejtés és túl kései a felfedezés. A felejtés volt a Nagy Menekülés lehetősége, s te is, akárcsak a többi negyvenéves, tudtad, hogy valamitől menekülni kell. Eszméidtől egyszer el kell búcsúznod. Ezért társult minden választásod, döntésed a felejtés lehetőségével. Az a tudat bűjt meg az ösztöneidben, hogy bármi mellett döntesz, mindig büntudattal gondolsz arra, hogy egyszer ezt a döntést is el kell felejtened. Minden kiállásban lemondás is volt. A világ ki akarta irtani tudatodból a tragikus konfliktusok iránti érzéket, nagylelkűnek mutatta magát, azt akarta elhitetni veled, hogy a társadalmi élet reverzibilis, a haladás folyamatos és sem a világban, sem benned nem ütközhet meg két egyenlő értékű gondolat. A te bűnöd, ha nem hajolsz meg a predestinált igazságok előtt. Újabbkori történelmed olyannak állította be, mint a jó és a gonosz kockák játékának rendszerét, könnyű a választás, minden csak a józanság, az okos felismerés kérdése. Nehezen adatott meg részedre a tisztességes habozás, a büntudat nélküli kockázatvállalás és konfliktuskeresés. A felejtés arra tanított, hogy soha se kövess túl veszélyes eszméket, fogadj el mindent, de ne higgy semmiben kitartóan, mert akkor szándékosan ellenére könnyen gyanús és ellenséges világokba tévedhetsz. Olyan ember leszel, akinek a nevét szívesen emlegetik a különböző közéleti ritusok során, akit gúnyosan tesznek szóvá a középserűek, hogy saját terméketlen életüket ellensúlyozzák. Azt mondják, a tiltakozás veszélyes, mert könnyen a szélsőségekbe sodor, kiszámíthatatlan igényeket szül és megsérti a közösen elfogadott tekintélyeket. Közben óvatosan ébredezett körülötted a konzervativizmus szelleme, rendreutasító szavakat mormolt, miközben rejtegette, hogy élete nem a megbotránkozással, hanem a középserűséggel kezdődik. Ennek jelszava pedig az, hogy az őszinteség akkor ajánlatos, ha színlelt, az eszmék akkor kelendőek, ha kockázatmentesek, a társadalmi fantázia pedig akkor jogerős, ha szabvá-

nyosított. Jobb ma egy kompromisszum, mint holnap az igazság. A felejtés mindig az igazság viszonylagossá tételével kezdődik, s a távozás, a kaland lehetőségének tagadásával folytatódik. Akinek társadalmi képzelete eltávolodik a folyamatosság kultuszától, az kalandor, tehát tapintatosan ki kell közösi. A felejtés az egyhelyben topogás idillikus dicsérete, a politikai képzeletvilág teljes sterilizációja.

Érzed, későn érkezett a felfedezés szelleme, hogy felfedezze a felejtés tényét. Az utóbbi úgy ivódott beléd, hogy észre sem vetted azt, a felfedezés pedig úgy tört rád, hogy kétségbe ejtett. Azzal a keserű felismeréssel járt, hogy valamit mindig újra kell kezdeni, még folytató sem lehetsz, ha nem él benned az újrakezdés dialektikája. Ahhoz a nemzedékhez tartozol, melyet arra neveltek, hogy valamit folytasson és hogy az újrakezdés ideje leáldozott. Aztán rá kellett jönnöd, hogy a pusztá folyamatosság ideológiája rideg és egydimenziós mítosz, melynek szabályai embertelenek: megkövetelik tőled a feltétlen alárendelődést. Nem tagadhatod, meg is kísérelted, gyakoroltad a beletörődést, hogy beléphess a történelembe. Álltál a történelem kapuja előtt, egy életen át tanultad a szabályokat, kérvényezted bebocsájtásodat, de válasz nem érkezett. Azt hitted, benned a hiba, minél hevesebb volt a vágyad, hogy tartozz valahová, annál kinosabb érzésekkel vártad a választ, újra meg újra felülvizsgáltad egész életed, kutattad, hol követtél el öntudatlan hibát, miben nem voltál elég kitarító, kikezdett-e valamiféle eretnek gondolat. Magad voltál vádlód és bírád, módszeresen faggattad magad, kezdted hinni, hogy vádjaid igazak, gyanúsított lettél. De nem hárihatod át a felelősséget másra, hisz magad kezdted gyanúsíthatni magadat, te voltál a kétségbeesett hívő és a türelmetlen eretnek, magaddal harcoltál, miközben nem gondoltál arra, hogy ezen a kapun kérdés és büntudat nélkül kell belépni. A felfedezés azzal a fájdalmas felismeréssel kezdődött, hogy kérdéseidre nincs előre megfogalmazott válasz, a történelem a folyamatosság és a folyamatosság tagadásának egysége, benne mindig valami megszakad, megszűnik. Nincs az az eszme, gondolat és tanítás, amit végtelenné lehet tágítani, s akik előre tudják a válaszokat, azok azért olyan magabiztosak, mert már régen kívül vannak a történelmen.

A Fruška gora lankáin szinte megrémültél ettől a gondolattól, úgy érezted, árva lettél. Szabadságod árvasággal kezdődik, magadra vagy utalva, s ez az érzés a testi rosszulléttel határos. Attól féltél, tudod: a társadalmi konvenciók szerint, ha mindez igaz, az elkövetkező időben mindenben a saját szabadságodra leszel utalva, s miért ne vallanád be, félsz a szabadságtól. Nincs nehezebb, mint vállalni a szabadságot és nincs hivalkodóbb, mint panaszkodni hiányára. A Fruška gora ösvényein haladva először azt a bizonyos testi rosszulletet érezted: nincs mihez ragaszkodnod, tehát szabad vagy. Csak az a fájó, hogy mennyi kínlódással jár annak bevallása, hogy mennyire félsz tőle. A szabadságban először saját tekintélyed, gazdaságod, nehezen kiharcolt érdemeid kell lerombolnod. Most már engesztelhetetlen lehetsz önmagadhoz. A teljes determináltság tudata kényelemmel is járt, biztonságot nyújtott, keserű vigasztalást, az autoritás misztikus gondolata büntetett is, de azért lassan adagolta a reményt. A büntetést dacosan fogadtad, ám kábult a reménytől, s ez kellett ahhoz, hogy saját magaddal ne számolj le. Duzzogva, kényszeredetten olvadtál be a táborba, amely lázadozva, szenvedélyes önemésztéssel, türelmetlenül, utópikus küldetéstudattal, megsebzetten állt a történelem kapuja előtt. Kései volt a felfedezés, hogy természetes módon, adósság nélkül léphet be rajta, persze úgy, hogy senki sem kezkesedik érte. S most se itt, se ott, mint

egy nemzedék a küszöbön, amely keresi önmagát. A félreállásra képtelen, a belépéshez bátortalan, visszalépnie lehetetlen. Am jönnek az újak, akik úgy látják, nem okvetlenül szükséges belépni ezen a kapun. Saját magukban is felfedeznek egy tágas világot, individualizmusuk gondtalan, semmiféle büntudattól nem terhes. Szemükben régimódi lény vagy, miért igyekezel oda, ahol saját vesztéd érzed, kérdik ártatlanul. Te meg őket szemléled idegenül, a válság gyermekei ízlelgetik az individualizmust, életük játékosabb, gondjaik fegyelmezettebbek, jobban tisztelik a testet, mint te, szenzualizmusuk helyettesíti az eszméket, játékosan alakítják ki nélkülözhetetlen elveiket. Nem érted, de talán irigyled őket, elismered, hogy bölcsebbek nálad, leszámoltak a rémképekkel. Nem a külvilággal, önmagukkal kívánnak békében élni. A szabadság méltóságteljes magánügy, csak akkor szép, ha élvezhető.

Allsz egyedül és nincs hová fordítanod a fejed. Mindig remélted, hogy tartozni fogsz valahová, de csak szellemi közösségek fogadtak be, nem az élet nyújtott vigasztalást, hanem a gondolat. Szabadságodnak viszont még a gondolata is megszedített, újabb traumákat szült. Élsz félig így, félig úgy, elfáradnak a szorító kezek, melyek egy predestinált társadalomkép felé irányítottak, a legnagyobb eszmék nem követeltek már tőled semmit, csak azt várták el, hogy békében élj, hallgass és ne háborogj. A kényszer tapintatossá, elővigyázatossá és figyelmessé vált. Keresed paradoxonaid gyökereit, a sírok felé fordulsz árva unoka módjára. Mit mondanak az utópia mártírjai, kiknek reménysége nagyobb volt, mint halála. Akik a reménységből szakmát teremtettek, elfeledkeztek a halálról, velük már nem folytathatsz párbeszédet. Az újságokban száraz mondatokat olvasol, közömbösen hagy az üres pátosz. Eljött az idő, az éjszakák hosszabbak, az élő testek távolibbak, az árnyékok kedvesebbek, az emlékek súlyosabbak. Kezded titkolni ifjúságod, ironia nélkül nem beszélhetsz róla. Nem tudod, hogy közös bűn volt-e, vagy csak a halogatás ideje. De körülöttesz folyik már a történelmi szertartás. Lassan semmi sem lesz értékesebb a kiárúsított ifjúságnál. A társadalom szikkadt humusza magába issza a szenvedélyeket, az álmokat, a kiábrándulásokat. Élni kell. Mindent elfogyaszt a mozdulatlan és néma föld, a szenvedés lassan fertőtleníti, holnap már gyártják tegnapi életed. A kataklizma gyártható és árusítható. A remény szabványosítható. Nem voltál több, egy mellékes kísérletnél.

A fogatlan létra

1

*jó hazaérni mély szőnyegünkre
ám alig hogy belépünk
a zárt lakás inkubálta apró bolhák
tüzes csizmát rántanak lábunkra
hiába is menekülnénk a fehér létrán
hiába is menekülnénk fel a mennyezetre
mint mágnespatkóval cipőjünkben a marx-tivérek
hiába is menekülnénk fejjel lefelé*

2

*a fagyalösvény mögött
a cseresznyetuskón csapta le
a bronzpulyka bibortaknyos fejét
ám a vad dulakodásban az óriás fejetlen bak
kirúgta kezéből az azúrtazekat
s a vér átította a pázsitot
véres lábnyomok föl-
le-
föl a fehér létrán*

3

*a nikkeltartó (made in china)

csörögve mászkál a lakásban
vakító pálcikaemberke
hol itt hol ott találkozok vele
vár
tartja nekem kis ministráns
a könyvet míg a vécén olvasok
mintha kétszeres koporsóba lettünk volna eltemetve
viszi fel bartókot a fehér létrán
csárdást táncol a manzard macskaszar-pecsétjei között*

*kidobja satie-t az ablakon (szirénázva zuhan)
hozza le a partitúrákat
vagy maga bartók a vakító pálcikaemberke
ereszkedik alá a fekete létrán
homlokán égő wolfram-szöszmet
térdre zuhanok
úgy látszik immár képtelen vagyok
50 kilogramm nullást felcipelni*

4

*nem liszt pereg alá
nincs titkos kis malom
nem örül fenn örült molnár a manzárdon
veri a szú a csipkét a fehér létrában
veri a feketében
mind kiveri a fogait*

Eldorádó

HAVAZÁS UTÁN ÉRKEZTÜNK ÉDESANYÁVAL A VÍZIVÁROSBA. Amikor leszálltunk a villamosról, megszólalt a közeli templom harangja. Vasárnapi ebédre készülődött minden. Édesanya belémkarolt, úgy gázoltunk régi házak között kristályszőnyegen. Néhány kémény füstölt érzéketlenül, környékszerte ez volt az összes mozgás, csak mi hagytunk nyomokat a hóban a lépcsőkkel összekötött keskeny utcákon. Bizonyos kapuk előtt kidobott karácsonyfákkal találkoztunk, amikről jócskán leperegtek a tülevelek. A téli iskolaszünetnek nemsokára vége.

A harang elhallgatott. Az egyik lépcsősor tetejére érkeztünk éppen, amikor egy utolsó zúgással hirtelen elnémult az egész városrész, és Édesanya arra kért a süket csöndben, álljak meg, mert ki akarja fújni magát. Onnan már látszott a ház, amelyben Vízivárosi Nagypapa lakik. Zsebredugott kézzel topogtam a hóban, kellemesen fáztam, míg az utolsó figyelmeztetéseket hallgattam. „Ne kérj semmit, várj, amíg kínálnak. Tudod, hogy Annamari milyen, nehogy elkezdj utánozni. Mi vendégek leszünk náluk, mutasd meg, hogy jobban tudsz viselkedni, mint a nővéred. Hallod?” Édesanya fején kicsi perzsakucsma kissé félreacsapva és a homlokára csúsztatva, mégis biztonsággal viselte. Azt a szép fekete télikabátot sem láttam rajta azelőtt soha. Majd ismét a karom alá nyúlt kesztyűs kezével, és gázoltunk tovább a hóban.

Csigavonalban kanyargott a lépcsőház a legfelső ajtóig. Édesanya csöngött be, és még akkor is felrémlt neki néhány illemszabály, visszafordult, de csak néhány szót suttozgatott el, Vízivárosi Nagypapa máris kiabálva közeledett bentről: „Itt vannak! Ezek már csak ők lehetnek!” Kicsapódott az ajtó, ő megjelent hatalmasan, ősz hajjal, fekete öltönyben, lehajolt és szorosan megölelte Édesanyát, a hátán dörömbölt két nagy öklével, az egyikkel fényes fekete botot markolt az ezüst kutyafej alatt. „Isten hozott, drágám! Milyen gyönyörű vagy! Csókolom a kezedet, és köszönöm, hogy eljöttetek hozzánk!” Édesanya nevetve köszönt az ölelésben, csókok között, de azt alig hallottam a kiabálástól.

Aztán Vízivárosi Nagypapa egy adott pillanatban félretolta volt menyét, és otthona küszöbén felmagasodva az én fogadásomba kezdett. Egy ideig kötekedve és vidáman figyelt, hol kezddhetne belém. Majd lassan fölemelte az ébenfa botot, a hűvös kutyafejet a tarkóm mögé csúsztatta és hirtelen erővel magához rántott vele. „Na gyere, gyere, te fiú! Mutasd magad!” Úgy ölelt és tapogatott, mintha a testével most azonnal mindent meg akarna tudni rólam. „Végre egy fiú! Mitől félsz? Hogy állsz a lábodon? Milyen katona leszel?” Rázott, kiabált, mellbevágott, hogy az örömet és az erejét érezve a mamlaszágomból felébredjek a remek, havas vasárnapra, mikor az ő vendége vagyok.

De mindez még nem volt elég. Hátranézett a lakásába, leleskedik-e valaki, Édesanyának is küldött egy hatáskeltő pillantást, aztán belemarkolt a karomba. „Na? Mit kapsz tőlem?” Ezüst zsebjátékát vett elő. A kezembe adta, hogy érezzem a súlyát, majd visszavette, és megmutatta, hogyan kell felpattintani a dupla

fedelet. Fojtott hangon dicsérte. Édesanya szintén suttogott a nyitott ajtó előtt, hogy ez az értékes ajándék nem nekem való, úgyis elveszítem, de Vízvárosi Nagypapa leintette, ez engem illet, ugyanis ő az apjától, az én dédnagyapámtól kapta még anno azzal a kikötéssel, hogy majd a fiára örökítse. Márpedig a fia, az én apám, ugye, ki tudja, hogy hol van a világban, így lettem én az egyetlen fiú, az örökös. Én pedig ott álltam, kezemben a nagy és nehéz óra és a jövevények éleslátásával hamarosan megértettem, hogy miért vitatkoznak suttogva. A lakásban várakozó nagyanyámtól tartanak. Mindeddig még nem találkoztam azzal az asszonnyal, de most ismeretlenül is megijedtem tőle. Lehet, hogy betolakodónak tart engem, a férjét pedig szeles könnyelmű embernek, akit én kihasználni jöttem ide anyámmal. És ha Vízvárosi Nagypapa a feleségével dacolva, titokban adta nekem a zsebórát, már az ajtóban, talán elébe akar vágni valaminek ezzel az elhamarkodott örökséggel. A bizalmatlanságot akarja megelőzni, amivel majd odabent Vízvárosi Nagymama fogadni fog. A szövetség ezüst jelével mutatja már a küszöbén, hogy semmi köze az elutasításhoz, ami a házában fog élni.

Ijedtemben visszaadtam neki az órát. Hárman egymás kezét lökdösve vitatkoztunk. „Nekem nem kell, nekem van.” Csakhogy kevésbé ismertem ezt a nagyapámat. Egyetlen mozdulattal félrehúzott Édesanyjától, közelhajolt a szememhez, mély lélegzetet vett, mintha le akarna köpni, és teli tüdőből belefúj az arcomba. Kötekedés és ördögűzés volt egyszerre, amitől el is múlt minden. Elbűvölten hagytam, tegye az órát a télikabátom zsebébe. Elhittem neki, hogy csak képzeletem az előbb. Mondta is, miközben a szemembe nézve megrázott megint: „Képzeldünk?” Engedtem, hogy átkaroljon, úgy lépjük át a ház küszöbét. Annamarival gyakran neveztük egymás közt állatszeliiditőnek a későbbiekben Vízvárosi Nagypapát.

Az előszobában sajátkezűleg rángatta le mindkét vendégéről a kabátot, közben bekiabált a nyitott szobaajtón: „Na? Ki van itt? Ki jött meg? Hé!”

És a két ujját a szájába tette és füttyentett egy nagyot, ahogyan a kutyákat szokás hívni. Erre gyönyörű ruhában megjelent a szobaajtóban egy vékony és szép asszony és ott megállt. Csak nézett rám. A háta mögé több ember sorakozott fel, ők is engem bámultak, lökdösték egymást, hogy jobban lássanak, végül megállapodtak egy néma csoportképben. Vízvárosi Nagypapa se szólalt meg, Édesanya is hallgatott énmögöttem, mindenki a nagy találkozást figyelte.

Az ajtóban álló asszony arca ismerős volt valahonnan. Volt időm találgatni, hogy honnan, mert csak állt, csak állt és változatlan tekintettel meredt rám. A háttérben tolongó szemtanúk egyike meg is köszörülte a torkát, és azt suttogta: „Mennyire hasonlítanak egymásra!” És igaza volt, Vízvárosi Nagymama arca hajszálra olyan volt, mint az enyém. Veszélyesen hasonlítottunk. Megijedtem ettől. Még a hajunkat is ugyanúgy viseltük. Oldalt elválasztott frizuránk volt, és egy töről fakadt hajunk szakasztott ugyanúgy illeszkedett egyforma koponyánkhoz. Ki volt az a gúnyos játékos, aki elintézte, hogy egymás ismerete nélkül ugyanolyan frizuránk legyen? És egyforma szemünk. A szánk és a bőrünk. Eszerint az én arcom egyszer már megvolt. Adódott ez a forma, amiben most itt vagyok, és éppen egy jólöltözött, idős asszony az én mintám, aki ismétlődik bennem. Ott álltam az előszobában szemközt önmagammal, és nem segített senki, csak vártak, mi lesz.

Aztán egyre-másra foszladozni kezdett az azonosság, amint Vízvárosi Nagymama a merevségéből kimozdult. Először magasra emelte az egyik kezét, és – kínos kitartással bámulva rám – megkapaszkodott az ajtófélfában.

A szemébe pedig mind több fájdalom gyülekezett. A másik kezét felém fordított tenyérrel a homlokához vonta ezután, és ebből a tartásból bámult tovább. Várakozva figyeltem az élőképeket. Talán segítenem kellett volna neki, felkiáltani: „nagy mama!” vagy karomat feléje kitárni, de idegen voltam a párjelenetünkben, hiába hasonlítottunk eleinte. Visszanéztem rá, nem tehettem egyebet. Ő pedig egyedül folytatta.

Roskadozni kezdett, szeme lecsukódott, kinyílt. Kapaszkodó keze fel-le csúszkált a patyolatfehér és fényes ajtófélfán, egy érthetetlen szót motyogott közben, látszott, összeesik mindjárt, de senki sem mozdult. Oldalra néztem, Vízivárosi Nagypapára. Ő a hajamat kezdte simogatni, hogy megnyugtasson, úgy figyelte tovább a feleségét. Nyugodtan, némi érdeklődéssel. A többiek is. És Vízivárosi Nagymama – már sajnáltam őt – a kegyetlen nézők csöndjében csúszott egyre lejjebb, majd kezét végighúzva a csúszós olajfestéken a parkettára dőlt, karját széttárta ott, sóhajtott és lábát kinyújtotta, lehúnyta enyémhez hasonló szemét.

Kicsi szünet követte az utolsó sóhaj, aztán Vízivárosi Nagypapa hangosan felkiáltott: „Na! Hát mire vártok? Gyertek már beljebb!” Azzal átkarolt, sodort befelé a szobába. Az ajtóban fekvő testet egyszerűen átléptük, Édesanya sem követhetett minket másként, és odabent sorra bemutatkoztunk a társaságnak. Rokonok voltak és a család barátai. Édesanya néhányat ismert közülük még abból az időből, mikor menyé volt Vízivárosi Nagypapának, egyesek kezét csókoltak neki, másokat arconcsókolt. Annamarit hiába kerestem a szememmel. „Annamari hol van?” – kérdeztem Vízivárosi Nagypapától. „Nem tudom – felelte, miközben egy borosüvegből húzta ki a dugót, és a fejével a földön fekvő feleségére intett. – Ő tudja. Nagyanyáddal beszélte meg, hova megy.”

De ezt olyan hangosan mondta, hogy a csukott szemű Vízivárosi Nagymama is meghallja. Így üzent neki, hogy ideje már ellátni háziasszonyi teendőit. A szemem sarkából láttam, hogy lassan ocsúdik is a fekvő, sóhajtozva a homlokát fogdossa, lába mozdul. Közben többekkel beszélgettem. Kedélyes férfiak és nők kérdezték, hányadikos vagyok, mi akarok lenni, és bármit válaszoltam, elmésnek találták, Vízivárosi Nagypapára pillantottak, elismerően bólintottak neki. Ő pedig büszkélkedett velem. Áthívta a másik szobába a társaságot, ahol a poharak voltak és két üveg külföldi ital. „Annamari hozta Rómából. Szegényke a kevés pénzéből a legfinomabb italokat hozta nekünk.” Mindenki örömmel hagyta magára a földön fekvő Vízivárosi Nagymamát, hogy majd nyugodtan felállhasson a távollétünkben és összeszedje magát.

Vízivárosi Nagypapának négy szobája volt és fényűző lakberendezése. Egyik kezében finom olasz itallal tele pohár, a másikkal egy csatakép részleteire mutogatott, mely egy tizenhetedik századi fegyveres összecsapást ábrázolt, vesztes törököket és győztes keresztényeket. Sorra megbámultuk az összenyitott szobákban álló barokk szobrokat is. Templomba illőek voltak. A házigazda elmondta nekünk, hogy az elmúlt évtizedben hivatalosan lebecsülték és elhanyagolták az értékes műtárgyakat, ezért olcsón tehetett szert rájuk. Pedig szegény volt akkoriban ő is. Viszont a neveltetésénél fogva felismerte a kallódó kulturális értékeket, és bízott abban, hogy egyszer majd helyükre visszaállnak, ezért éhezés árán is mindent beléjük fektetett. „Európát nem olyan könnyű otthagyni, mint ahogy gondolták ezek” – mondotta vendégeinek.

Furcsálltam, hogy dicsekszik az értékeivel, mert másik nagyszüleim éppen a szegénységüket fitogtatták mindig. Eldugták, amijük volt, és – leszámítva

Nagyapánk kocsmabeli pénzes hengegéseit, ami alig különböztette meg őt a piac csavargóitól – mindig arra intettek, hogy titkoljam a jólétet én is, különben megbüntet a világ. Igaz, Vízivárosi Nagypapa műtárgyai és intarziás bútorai, de még büszkélkedő szavai sem a nyers gazdagsággal dicsekedtek, hanem inkább azt a benyomást táplálták, hogy ebben a lakásban a születési, kulturális vagy az erkölcsi tisztességre vonatkozó mércék játsszák az uralkodó szerepet. Mégis meglepett a félelem hiánya. Mintha egy jövőjét elfoglaló győztes lakásában járnék, akit – ahogyan ő mondta magáról vendégeinek – „visszaszorítottak egy évtizedre”, de tért hódított ismét, miként csataképén a csuklópáncéljukon csipkés kézelővel elegánsan csatázó férfiak a pogánnyal szemben, mely győzelemből Mozart zenéje lett végül is. És hogy ezeknek az értékeknek itt, mint megtudtam, én örököse leszek majdan, szintén meglepett. De Vízivárosi Nagypapa ismételten bizonyította, hogy még a néma beszédemet is érti, ugyanis váratlan felémfordult ekkor. „Meg lehet szokni. Még meglátogatsz itt egyszer-kétszer, és máris otthon leszel. Hidd el nekem, ezt a legkönnyebb megszokni.” És szélesen körbemutatott a lakásában gyűrűs kezével.

Aztán az ajtó felé nézett, mert ott állt Vízivárosi Nagymama. „Na, csak-hogy megjött, drágám” – kiáltotta oda a férje.

A vendégek megint fesztelenek maradtak, mintha mi sem történt volna. De Vízivárosi Nagymama igazságérzete ezt nem engedte meg nekik. „Ne haragudjatok” – mondta hangosan az ajtóban. „Ugyan már, Margitkám. Miért?” – szólt oda neki az egyik nő.

Vízivárosi Nagymama szeme könnyes lett. „Ne haragudjatok az iménti jelenetért.” Erre mindenki biztatta, hogy ugyan már, de egy kicsivel hangosabban a kelleténél, hogy mielőbb elnapolják az ügyet. Am Vízivárosi Nagymama leült egy körmöslábú székre és büntetést akart. „Szörnyen viselkedtem.” A férje rászólt. „Igen. De most már hagyja el, szívem.” „Tudjátok jól, hogy milyen vagyok.” „Tudjuk, tudjuk.” „De ti meg miért engeditek, hogy ilyen legyek? Nekem ilyennek kell lennem, de nektek nem kéne hagyni, hogy szörnyűségeket csináljak.” Vízivárosi Nagypapa kiabálni kezdett, hogy legalább a vendégeket ne vádolja, és különben is elég volt a jelenetekből, mások is rátámadtak a rokonok, régi barátok közül. Akkora hangzavarral szidták, hogy nekem túlzásnak tűnt, de hát ők alaposan ismerték Vízivárosi Nagymamát és tudták, mire van szüksége. Szeme zölden ragyogni kezdett, arca kisimult, mire hirtelen véget ért a gyógyító láрма. Vízivárosi Nagypapa egy poharat nyomott a kezébe, meglegyintette az arcát, ő pedig hálásan nézett fel a férjére. Ahogy megkönnyebbült, egyre szebb lett, és amikor pillantásunk találkozott, rajongva néztem vissza rá.

– Hol maradtál ennyi ideig? – kérdezte panaszosan. – Megöregedtem, amíg nem láttalak.

Odamentem hozzá, megcsókolt.

– Gyönyörűen laktok, Margit – szólt közbe Édesanya. – Emlékszem, régen nem laktatok ilyen szépen.

– Rákosiék alatt rengeteget nyomorogtunk – mondta Vízivárosi Nagymama. – Mindenünket eladtam. A legszebbeket. Volt egy melltűm anyámtól. De mindegy. És volt egy aprócska villa és késkészlet. Ezüst, a végük aranyozott. Nem nagy érték. De azt néha még álmomban is látom. Napközben is. Mosogatok, egyszercsak tisztán felbukkannak a mosogatólében, mint a szellemek. Csak ki kéne nyúlni utánuk. De hát ki tudja már hol vannak.

Csengettek. Vízivárosi Nagypapa botja segítségével felállt, hogy ajtót nyis-

son. – Valamelyik úgazdag asztalán van a maga készlete, szívecském – mondta közben. – Semmi sem veszett el, különösen az értéktárgyak. Azok változatlanul megismétlődnek minden rendszerben. Ez Annamari lesz.

– Neki van kulcsa – állt fel Vízivárosi Nagymama is. – Ez valaki más lesz. Majd én megyek.

– Ne menjen sehova, mert megint el fog ájulni itt nekem. – Vízivárosi Nagypapa intett, hogy kísérjem ki.

Az előszobában halkan megkérdezte, mit szólok a nagyanyámhoz. Azt mondtam, hogy még nem tudom, egyelőre furcsa. „Jót akar – így jellemezte a feleségét suttogva. – Nincsen kritikája, rosszul csinálja, de jót akar. Nem is ájult el, mikor meglátott téged, de el akart ájulni. Azt gondolta, egy jó nagyanyának ez a kötelessége, ha először látja az unokáját. És ő kötelességtudó. Neki csak az fáj, hogy nem sikerült valóban elájulnia, mert így ő nem is jó nagyanya. Ez a logikája.

Közben kinyitotta az ajtót. A küszöbön egy férfi állt. Nézték egymást.

– Ha akarod, ne ismerj meg, Bandi – mondta a férfi.

– Én még csak megismernélek – Vízivárosi Nagypapa hátranézett rám, aztán visszafordult az érkezőhöz. – De itt van az unokám, és nem tudom, hogy jól teszem-e, ha megismertetlek veled.

Így köszöntötték egymást. Aztán vártak.

– Ha akarod, most visszaadhatod a kölcsönt. – A férfi lassan beszélt, a szeme is lassú volt, az arca hófehér. – Tíz éve én se akartalak megismerni, mikor bejöttél hozzám az irodába.

– Tudod, mit akartam kérni tőled? Hogy ne vegyétek el a lakásomat és ne telepítsetek ki.

– Most megint van lakásod. És van unokád is. Az én fiam Nyugaton van.

– Az enyém is.

– A feleséged megvan? Mert engem otthagytott a Médi, míg börtönben voltam. A lakásomat is elvették. Megtetszett valami nagykutyának, míg a rács mögött laktam.

– Mikor szabadultál?

– A napokban múlt két hete.

– És most hol vagy?

– A földalattinál. Keszonban. Mert nehezebb munka nincsen, tudod, Bandikám. Adsz valamit inni? Kínálj meg, aztán megyek is.

A férfi lassan levette kalapját, kibújt a télikabátjából. Fájdalmas volt minden mozdulata. Talán izületi bántalmak gyötörték vagy csak az indítékok hiánya. A fogasok melletti tükörbe nézett, majd elfordult önmagától. Mint aki nincs igazán közöttünk, szórakozottan viselkedett.

– Bemutatom a volt iskolatársamat és barátomat – mondta Vízivárosi Nagypapa.

Kézet fogtunk. Kőszegi Miklósnak hívták, bár ezt csak később tudtam meg, mert akkor érthetetlen motyogással mutatkozott be.

– Margit itthon van? – kérdezte aztán Vízivárosi Nagypapát.

– Jó, hogy mondod. Figyelmeztetnélek valamire, mielőtt bemegyünk. Margit úgy tudja, hogy téged fölakasztottak. Egy barátnőjétől hallotta. És tudod, milyen ő. Ezzel fog fogadni. Ne vedd zokon, ha csodálkozik majd, hogy élsz.

– Hát majdnem madzag lett a vége – mondta Kőszegi Miklós.

– Harcoltál?

– A kormánynál voltam.
– Azt tudom. De hát nem volt akkora a beosztásod, hogy azért madzag járna.

– Csakhogy volt az akkori irodámban egy cirillbetűs írógép.

Egymásra néztek és elnevették magukat. Mosolyogtam én is, hogy azt higgyék, értem a humorukat. Nagypapa ekkor beküldött a szobába, mert négy-szemközt akart beszélni Kőszegi Miklóssal.

– Annamari? – kérdezte bent Vízvárosi Nagymama.

A fejemet ráztam. Több vendég és rokon is érdeklődött.

– Akkor kicsoda?

– Bemutakoztunk egymásnak, de nem értettem a nevét. Beküldtek, mert négy-szemközt akarnak beszélni.

Vízvárosi Nagymama kifelé indult, hogy lássa az érkezőt, de legközelebbi hozzátartozói és barátai elébe álltak, hangos vitával marasztalták, ne avatkozzon közbe. Ezután engem faggattak megint.

– Nem mondta, hogy mit akar?

– Csak inni valamit, aztán el fog menni.

– És hogy néz ki?

– Alacsony, barna, hátul öszül a haja, nagyon sápadt az arca. Nehezen mozog. Most jött a börtönből.

Mindez több ismerősükre illett, neveket mondtak és vetettek el, hogy az külföldön van vagy az úgyse jön ide vagy az már nem is él. Vízvárosi Nagymama ismét felugrott és ők ismét visszaültették. Azt mondták, lehetetlen, hogy tőlem ne lehessen megtudni.

– Nem mondta, miért csukták le?

– Azt mondta, nem harcolt, a kormánynál volt.

A férfiak fölfelé néztek, a homlokukat ráncolták, „a kormánynál volt?“, az asszonyok összehajoltak, sorolták a neveket.

Már szégyenkeztem, hogy ilyen haszontalan tanú vagyok. Nem is vártam a kérdéseket, sietve mondtam, amire emlékeztem.

– Azt is mondta, régen, tíz évvel ezelőtt is volt neki egy irodája.

– Akkor rákosista is volt, aztán pálfordult.

Megállapodtak néhány névben, hogy talán azok közül valamelyik.

– Nagypapa meg azt mondta, járt az irodájában egyszer, hogy ne vegyék el a lakását, de ez az ember nem ismerte meg.

Mindenki Vízvárosi Nagymamára nézett. Most ő töprengett, én pedig örültem, hogy végre nem rajtam múlik a megfejtés. „Miféle irodákban járt a Bandi?“ – kérdezte élesen egy nő, de a férje leintette. Vízvárosi Nagymama pedig mentegette magát, hogy ő akkoriban a gyerekekkel és a háztartással volt elfoglalva, mert velük lakott az ő lakástalan húga a férjével és a két gyerekével, akik a kitelepítéstől féltek, mivel tisztí család voltak, a felnőttek egész nap dolgoztak, ő volt a három gyerekkel itthon, ugyanis Annamari is náluk volt már akkor, így Vízvárosi Nagymamának annyi házigondja volt, hogy a férjének a család védelmére tett minden lépését nem követhette. „Lehet, hogy bent volt valakinél, de nekem nem is mondta. Tudjátok, milyen elutasító tud lenni velem ez az ember“ – hárította a férjére.

Ekkor engem kérdeztek. „Kiderült-e, milyen alapon kereste fel ezt az illetőt Vízvárosi Nagypapa az irodájában? Mi volt a nexus?“ Édesanya védeni próbált, hogy honnan tudnám én azt.

– Iskolatársak és barátok voltak – mondtam.

Mindenki egy cigarettázó férfira nézett ekkor, aki köztudottan szintén iskolatársa volt Vizivárosi Nagypapának.

A férfi csak mosolygott, mikor emlékezésre biztatták. „Ugyan már! Mit tudom én azt.” És hogy azok tovább makacskodtak, lassan elveszítette a nyugalmát. „Annyi osztálytársunk volt, annyifelé mentek. Bárki lehet az. Most én foglalkozzam ezzel?” Mégsem hagyták békén. Sorolták az adatokat, amiket eddig megtudtak tőlem, hogy a volt osztálytárs most már tényleg összeállíthatja abból annak a kinti embernek a szellemképét. A végén a férfi előrehajolt, dühösen sóhajtvagyonnyomta a cigarettáját a hamutartóban, majd felugrott. „Mondtam nektek, hogy engem hagyjatok békén. Ha akarnék se tudnék emlékezni rájuk! De nem is akarok!” Valaki csúfondárosan feltételezte, hogy tudja, kiről van szó, csak nem kívánja kimondani a nevet. Ettől dühében megzavarodott a férfi. Átment a belső szobába, közben kiabált: „Mit gondoltok? Hát mit gondoltok, meddig tűröm én ezt? Dögöljete meg, ahányan vagytok! Nem mondok neveket! Nem emlékszem! Egy nevet tudok, a magamét! Hát nem lehet ezt megérteni?” Eltűnt a szoba mélyén, csak a hangja hallatszott, aztán az sem.

Összenézett a társaság, egyesek mutatták, hogy a volt osztálytárs nem normális. Később valaki megkérdezte, hogy mit tudok még?

– Nagymamának azt mondta az egyik barátnője, hogy ezt az embert fölakasztották – emlékeztem hirtelen. – Nagymama úgy tudja, hogy nem is él, aki most itt van.

– Na? Kiről tudod azt, hogy fölakasztották? – sürgették Vizivárosi Nagymamát. – Ezt igazán meg lehet jegyezni. Olyan sok akasztott emberről tudsz, Margitkám?

Talán más körülmények között megfejtésül szolgált volna ez az adat szegény Vizivárosi Nagymamának, de most ő se tudta hirtelen rendbe állítani. „Melyik barátnőmtől hallottam? Azt nem mondták neked, hogy melyik az a barátnőm?”

Mindenképpen segíteni akartam, izgatott is a játék, melynek idejét Vizivárosi Nagypapa és a talányos illető bármelyik pillanatban megszakíthatja. Felkiáltottam, amikor eszembe jutott mégvalami: „Cirillbetűs írógépe volt!” Csönd lett, a vendégek az ajtóra néztek, mert ott állt az illető Vizivárosi Nagypapával. A szomszéd szobán keresztül érkeztek a nyitott ajtóhoz, mindenképpen hallaniuk kellett, hogy mit kiáltottam. És ez látszott is mind a kettőn. „Kuss!” – szólt oda nekem Vizivárosi Nagypapa gyorsan, a másik pedig rámmeredt, majd fordult, hogy elrohanjon onnan, mint az osztálytársuk, de Vizivárosi Nagypapa elkapta és visszafordította.

– Na? Megismeritek még? – Közben egy haragos pillantással ismét megsegyenített. Forró lett az arcom.

– Kőszegi Miklós – ismerték fel többen. Mások sűgva látták el adatokkal a tájékoztatlanokat.

Minél messzebbre akartam kerűlni onnan. Észrevétlen átmentem a szomszéd szobába, ott űlt egymagában Vizivárosi Nagypapa és Kőszegi Miklós volt osztálytársa, aki az imént nem akart emlékezni. Cigarettázott és nem nézett rám, míg elűtte elhaladtam. Végűl a legbelső szobába érkeztem. Itt hosszú, megterített asztalra találtam, különféle tányérok és evűeszkűzők rendjére a fehér abroszon. Akkor vettem észre, hogy kint ismét zuhog a hó.

Az ablakhoz álltam. A szűlcsend is elműlt, szeszűlyesen változó irányokból érkezett légáramokban kavarogetak a hűpelyhek. Nűzelűdűs kűzben fűltokat leheltem az űvegere, és tudtam, most egy ideig nem fog keresni senki.

Akkoriban gyakran történt velem, hogy gimnazistából hirtelen gyerekké változtam vissza, aki magányos játszadozásra húzódik el a felnőttektől, mert a társaságukban nem érzi magát érdekeltnek. Most is így voltam ott. Sértődötten bámultam a bőven omló pelyheket, majdnem sírtam, annyira megviselt szerepeim gyors váltakozása. Mint várt vendég érkeztem ide, ismeretlen örökös. Akkor még felnőttként fogadtak, családi titkokat bíztak rám, a véleményemet kutatták. Aztán Kőszegi Miklóssal együtt más szabályok jelentek meg itt, és én ezt gyerekmódra csak akkor vettem észre, amikor Vízivárosi Nagypapa megszégyenített.

A nyitott ajtókon keresztül nevetést hallottam, Vízivárosi Nagymama ebédelni hívta a társaságot, sürgette őket, nehogy kihűljön a főztje, de azok még inkább beszélgettek, ittak volna. Vízivárosi Nagypapa közvetített a felek között, és a vendégek még néhány percnyi haladékot kaptak. A békés zajok ellenére az jutott eszembe, amikor apám, Vízivárosi Nagypapáék fia fegyverrel a vállán állított be hozzánk néhány évvel ezelőtt. Este volt és kijárási tilalom. Édesanya és Apuka társaságában ültem a konyhában. Azért a konyhában, mert attól tartottunk, hogy a ház utcai frontján lévő szobákba megint belő valaki vagy valami. Az asztalon gyertya égett, félbevágott sültkrumplit ettünk, vaját kentünk rá. Készenlétben voltunk a harcok után. Édesanya szólt nekem, ne bámuljak a gyertyalángba, nézzek rá, mert fontosat akar mondani. „Míg te aludtál, Apukával arról beszélgettünk, mi lenne, ha elmennénk innen külföldre élni. Megtanulnál egy másik nyelvet, ott is vannak gyerekek. Te abban a korban vagy, amikor könnyen ver máshol gyökeret az ember. Nekünk lesz nehezebb. Minekünk a háború alatt kellett volna elmennünk innen, de akkor én még nem ismertem Apukát, és az, hogy ittmaradtam arra volt jó egyedül, hogy összelálkoltunk. Egyéb örömünk nemigen volt ebben az életben. Ha te nem volnál, mi mennénk, de most rádbízzuk a döntést. Teneked van még több hátra.” „A tiéd a jövő” – szólt közbe Apuka és felnevetett. Édesanya folytatta: „A nyelvtudásunk miatt nekünk Németország jobb lenne. De ha te azt mondd: Franciaország, akkor oda megyünk. Holnap indulnánk, a szomszédok is jönnek velünk. Teherautóval mennénk. A sofőr többször átment már a határon, azt mondja, még egy pár napig veszélytelen az út. Be leszünk kötözve, mintha sebesültek volnánk. Egyszerű dolog. Mégis azt gondoltuk, megkérdezzük téged. Szívesen jönnél velünk?”

Azt mondtam, én inkább maradnék. Sóhajtottak, hát akkor jó, akkor itt fogunk élni.

Aztán éppen lefeküdni készültünk a konyha kövén lévő matracokra, hogy utána eloltsuk a gyertyát, mikor kopogtattak. Édesanya és Apuka együtt mentek ki, ajtót nyitottak, egy férfihanggal beszélgettek, én meg közben levetkőztem, és a takaró alá bújtam. Néha löttek kint, de csak egy-egy sorozatot, azt is messze. Hangokat hallottam az előszobából, egyetlen szót sem tudtam összeállítani belőlük. A férfihangra azonban ma is emlékszem. Barna színe volt.

A szomszédok másnap indultak. Apuka nem volt otthon, Édesanya meg én figyeltük az épen maradt, lazán leeresztett redőny résein át, amint fehér kötésekkel viselve teherautóra szállnak. Talán mert döntő volt a pillanat, Édesanya elárulta nekem akkor, hogy kicsoda járt nálunk előző este későn. „Az apád volt itt – mondta, miközben a szomszédok a kocsira kapaszkodtak. Aztán várt, míg elindul a teherautó, a távozók búcsúzóul felnéznek elhagyott ablakaikra, majd eltűnnek és lent csak az utca marad. – Géppisztoly volt a vállán, azt mondja, harcolt és most nincs más hátra neki, át kell szöknie a határon.

El akart búcsúzni tőlünk, azért jött. Aztán ment is, mert indult a csoportja még az éjjel. Mondtuk neki, hogy mi maradunk."

Nem tudom, miért, csak annyit kérdeztem, hogy apám, akit én sose láttam, ismeri-e Apukát, találkoztak-e régebben, vagy csak tegnap este látták először egymást? Édesanya azt mondta, találkoztak már néhányszor, apám engedélye kellett, hogy Apuka a nevére írasson engem, ebben az ügyben jöttek össze egyszer vagy kétszer.

És akkor éreztem hasonló fájdalmat és szégyent. Olyat, mint Vízivárosi Nagypapáék legbelső szobájában állva és bámulva a kavargó hóesést. Édesanya és Apuka is elhitették velem, hogy tényező vagyok az életükben, miattam nem változtatnak országot, majd rögtön megváltoztak a szabályok, amint valaki más megjelent. Sosem kérdeztem Édesanyától, mért nem engedték be apámat hozzám. Mert ha a búcsúzó igazán akart volna látni, úgyis bejön. Elintézték egymás között, kirekesztve engem, mint Vízivárosi Nagypapa és Kőszegi Miklós. Nyeltem a könnyeimet a gazdag lakásban, a szomszéd szobában egy másik ember cigarettázott egymaga, az a volt iskolatársa Vízivárosi Nagypapának, aki dühösen felugrott, mert nem akart emlékezni: „Nem mondok neveket! Nem emlékszem! Egy nevet tudok, a magamét!” De akkor már nem haragudtam annyira rájuk, mert tudtam, hogy a felnőttek a szabályok szeszélyes változtatásával csak azt ismételik meg velem, ami velük történik mindig.

És békeidő volt már, aki elment, az elment, éppen akkoriban engedték ki a börtönökből, akiket ki lehetett engedni, esett a hó, és – hallottam a búvóhelyemről – Vízivárosi Nagymama idegesen kiabált a vendégekkel, hogy tönkremegy az ebédje, amit hatalmas erőfeszítéssel és gonddal főzött, ha nem siet azonnal mindenki az asztalhoz.

(Folytatjuk)

Élősakk

(Részlet egy útirajzból)

Odakünn a lomtalanítási karnevál vidámsága mind magasabbra csapott; új és új tárgyak jelentek meg az utcán, amelynek rövid, ám jellegzetes részletét láthattam az ajtószárny mögül, a sötétből. Szakadozott hálójú gyermekágy zuhant ki az egyik sötét ablakon, s még el sem ámulhattam ezen a felelőtlen ségen, amelynek nyolc napon túl gyógyuló sérülés vagy akár huszonöt százalékos rokkantság is lehetett volna következménye, tekintettel az ágyacska vaslábaira s a járókelők sokaságára; de már a gyermek maga is röpiült az ágy után, hangtalanul; nyári szoknyácskája, szökének sejthető haja s hajában a szalagocska libegett; puffant az aszfalton; feje, az a jó minőségű, gondosan boltozott, amelyet ma már nem gyártanak, a kanális rácsára gurult, felhasadt a törzse, amelyből aztán az enyhének mondott januári szél fűrészpört fújt elő.

A szemközti kapualjban, kibevezett matracok mögött megpillantottam a vadász halott arcát (szóval máris végeztek vele). Valahol fönt, a tarkója helyén a kalauzok jól ismert sötétkék tányérsapkája lebegett; nagy, fehér kezével végigsimította homlokát, haja lesodródott, fejbőre fönnakadt a kisujján. Kézfejen és hasán, bár ez az ablak mögül inkább képzelhető, mint látható volt, sötétülő, vörös foltok, amelyek hónapokkal később, amikor szólhattam hozzá, már egész testét elborították.

Ugyanekkor az én kezemen is növekedni kezdett egy aprócska májfolt, kivörösödött és megduzzadt; ujjaim helyén akárha főtt virslik bólogattak volna; majd egy héttel később, anyám temetésekor, pontosabban hamvasztásakor és urnájának elhelyezésekor fognak lecsillapulni bolydult szöveteim, amely szertartásról egyébként némi habozás után távol fogok maradni.

Tudásra szomszjasan figyeltem az arca színeváltozását: ennyi maradt hát a baráti kötelékből, amely összefűzött bennünket kevéssel azelőtt, hogy találkoztam Atropa Belladonnával; amikor együtt jártuk apám célirányos csapásait a szederrel és áfonyával benőtt sarjerdőkön, tarvágásokon át; amikor ő, mintegy játékosan kisebbitve magát, pajkos kis verset intézett hozzám:

*Törpe vadász én vagyok,
szúrok, vágok, harapok!
Szarvasbogár, jaj neked:
levágom a fejedet! –,*

és én, a később szarvasok társaságába keveredő szarvasbogár, hálás mosollyal köszönve meg a baráti tréfát, már akkor tudhattam, hogy történjék velem bármi (mert afelől nem volt kétségem, hogy az események és az úgynevezett rendkívüli események legfőljebb megtörténhetnek velem), történjék bármi, akár a végső megoldás, a fővesztés: agyamból a vadász bölcsességét nem lehet

kiradírozni, sem a heurisztikusan segítséget nyújtó gyomormosás nem fogja kihányatni belőlem. S most itt, a szemem láttára foszlott szét a vadász: haja fűrészporral keveredett a felerősödő szélben, kalauzi sapkája levizelt löszörré változott, és lassan alakatlan csimbókká terült szét a matrac föltépett krocodilhasán; arca pedig, az a felejtethetetlen, hosszú hónapokra visszahúzódott a kapualj sötétjébe.

Még mindig gyülekeztek a tárgyak. Papírdobozok, széklábak, egy rozsdás tűzhely. Papucskok, ruhadarabok, teherautógumi. Fazekak, evőeszközök, díszes edényeknek ezre. Sarkantyúk, gyűrűk. Csipke és paszomány, amely mind-mind egy kirakati bábún díszeleg. „Tél van” – szólt egy, a közeli Erkel Színházból ideszalajtott kedves tenor –, „ilyenkor van a lomtalanítások ideje, amikor ki-ki megszabadulhat az életét mindaddig megszépítő és -könnyítő, de közben fölöslegessé, sőt önnön fölöslegességünkre kínosan emlékeztetővé vált, ostobán és elviselhetetlenül hűséges tárgyaitól; én is kirakom hát egy tömör kupacba saját apró bosszúságaimat, amelyekért így még honoráriumot is kaphatok; vigye őket, akinek szottyán rá kedve”.

Gépies mozdulattal elővettem anyám operai távcsövét, s megpillantottam az utca túloldalán a matracok előtt az est fénypontját, a sánta Kakamimóza életnagyságú és -hű képét, amelyet éppen akkor hozott egy hangyának öltözött villamosjegyárús és élettársa, egy ganajtúró bogárnak öltözött szemfelszedő. (Ez utóbbi tüstént rávetette magát az Erkel Színház munkatársának apró bosszúságaira, és jóízű csámcsogással befalta őket.)

A kép elsősorban azt volt hivatva bemutatni, hogy a költő, akinek bicegését egy aprólékos gonddal kifaragott, gazdag ornamentikájú, teknőchéj-intarziás mankó jelképezte, reggeli kávéját feketén, esti kávéját ellenben tejjel issza. Ezért jobb vállánál, a reggeli feketekávé fölött egy felkelő nap, bal vállánál, az esti tejeskávé fölött egy lemenő nap díszelgett. Köztudott, hogy ugyanez a kompozíció szoborváltozatban is elkészült (vörös márvány), ám ez utóbbinak felkelő és lemenő napja sehol sem volt látható, még a horizonton sem.

A kép alján egy verses tanulság volt olvasható; távcsövemmel gondosan végigfűrkésztem a sorokat, ám a bevezetésről, amely, bár az önuralmat és a bölcs mérsékletet magasztalta, mégis az utcai homályban felejtődött, erről a bizonyos bevezetésről nem tudok betűhív pontossággal számot adni. Szerencsére a ganajtúró bogár jelmezéből áradó nyers és tervszerűtlen foszforeszkálás megvilágította legalább a történetet.

Kakamimóz' esete nem koholt:

amikor még rabszolga volt,

ura egy nagy doronggal

sújtott lábára hevesen.

„Uram” – jeles költőnk így szólt –, „legyen szelídebb, vagy e láb ripityára megyen!”

„Ejnye” – felelt ura –,

„ha lábad ripitya

még nem volt eddig, lesz azonnal.”

S lecsapott a doronggal.

Költőnk recsegve tűr, amíg verik,

aztán bágyadtan jegyzi meg:

„Előre láttam én, uram, hogy eltörik!”

A konklúzió, amelynek erénye, mint sejtettem, az engedelemre, az engedelmességre s az érzetek semmibevételére rúgott ki már megint, akárcsak a szép költemény eleje, a Népszínház utca homályában borongott, amely borongás korántsem takarhatta el a Csokonai utca sarkán játszódó élősakkot.

A rézsútos utcácska sarkánál kiszélesedő járdánál alkalmasabb terepet kívánni sem lehetett arra, hogy a bekormozott és kimeszelt állampolgárok összemérhessék tudásukat, aktivitásukat, harc- és vitakészségüket, emberi tényezőiket. Gondolkodás hatvannégy mezőn! Öröm volt nézni, milyen szívesen alkalmazkodnak egymáshoz a harcban állók: a még le nem ütött fekete futó vasökle pontosan illeszkedett egyik fehér bástya gyomorszájába, a fehér királyné karja hézagtalanul simult a fekete király combjai közé, a fehér gyalogok fejének a fekete gyalogok tomporán akadt volna méltó pihenőhelye s viszontag; hézagtalanul illeszkedtek tehát (hiszen ami nem fekete, az fehér), mint a magasztosan komor sztoikus erkölcsi normák és a valóság-nak nevezett közvitalom.

*Ember! Győznek Zénón tanai,
s nem borít senkit a ganai.*

De hogy ne kelljen több szót ejtenem filozófiáról és fekáliáról, s hogy az élősakk lépéseinek hosszas leírásától is megkíméljem Önöket, a végkifejletet mesélem csak el, amelynek során a kacér, de az ügyszó végeredményben hűséges fehér királyné elhatározta, hogy feláldozza magát; szándékát – az élősakk figuráinak szokása szerint, akik terveiket kifejtik, megindokolják, megfejelik a várható következményekkel, mindezt versben, éspedig az ügynevezett „új érzékenység” által is elfogadott idomtalan versmértékben – hosszú monológba öntötte, kezdve a konkrét rendelkezésekkel és tennivalókkal, majd rátérve az általános részre, szólt a sakk és a végzet összefüggéseiről; említette, hogy a bölcselő császár tévedett, amikor az állította volt, hogy a színjáték ugyanaz, csak a szereplők változnak, mert

*megláthatom, ha lelkembe
szorgalommal ászok:
ugyanazok a szereplők,
s játékaik mások;*

hozzáfűzte, hogy ebből persze nem következtethetünk a lélek, még kevésbé a test halhatatlanságára, hiszen ő most éppen a halálba készül; sem a szabad akaratra, illetve szabad akaratra csak annyiban, amennyiben a halál bizonyítja meg ellenünk az ő szabad akaratát, vagyis némi túlzással – amit hiba volna defetizmusnak tekinteni, mivel történelmi szükségszerűség, hogy a fehérek győzzenek,

*ha szép hazánkért küzdünk,
ugye harcban csak mi győzhetünk?!,
majd a győztesek sorában
viszontlátsz, hitvesem,
és akkor integess nekem! –,*

némi túlzással azt is mondhatnók, hogy akár a fehérek, akár a feketék győznek, végül úgyis a halál győz, amiből (a meglehetősen kopott szereplők állandóságából és a halál szüntelen diadalából) arra kell következtetnünk, hogy a halál, a még élő szereplők személyes halála máris *megvan*, sőt mindig is *megvolt*; ők tehát, akik velünk azonosak, életműködéseik ellenére halottak, vagy legalábbis halottnak tekintendők.

Imígyen szólt a fehér királyné.

Az egyik villamos lassan elindult, igaz, kivilágítatlanul; ütközőjére föl-szalagozott koszorú volt erősítve. Tehát vége az áramszünetnek! (Csak amikor az ablakhoz léptem, láthattam, hogy nagy, hidegvérű lovak vannak a villamos elé befogva, fejükön fekete bóbita; úgy vonták a szerelvényt az Új-köztemető felé. Az utca és a Potyka csárda még sokáig sötét maradt.)

A fehér király, akinek a hitvesi javaslatot jóvá kellett hagynia, rövidre fogta mondókáját. Alkotmányos monarcha volt ő, aki a csillagok járását követné, ha lehetne, aki minden alattvalójában a nyöszörgő teremtményt látta és becsülte, aki nem röstellt néha villamosra szállni és fegyvertelenül végigsétálni a belváros egy-egy utcáján, be-betérve a boltokba, eltréfálkozván az eladókkal; ő volt az úgynevezett jó király, akinek jósága magában hordta jutalmát, vagyis azt, hogy jó lehetett zavartalanul, akár a tények által sem zavartatva; ilyen apáról álmodoznak az állami gondozottak, emeletes vaságyukon heverve, amikor tervezgetniük szabad a jövőt. A fehér király annyit mondott (igaz, ezt nem egyszerűen csak mondta, hanem énekelte):

*a tervedért megpuszillak,
fehér királynéi csillag,*

ami egyszerre volt jóváhagyás, kitüntetés, búcsú. Az ígért puszi bekövetkezik (mi sem egyszerűbb: két szomszédos mezőn áll a fehér királyi pár); pontosabb volna csókról, sőt smárolásról beszélni, amely cselekvény során Kamimóza költő szerint a partnerek nyelve kutaszoló mozgással fonódik össze. Majd oldalt lép a királyné, sakk-sekket ad, fenyegetve az egyik fekete bástyát is, mire a fekete bástya kijelenti (leoninusok), hogy komoly tisztelőnyhöz kívánja juttatni táborát. A fekete király, aki pedig csak nemrég enyelgett a fehér uralkodónéval, komoran bólint. A bástya rászögezi ujját áldozatára, pukkantó hangot hallat; a királyné jelképesen lerogy, jelképesen föltápászkodik, leporolja ruháját, majd elvegyül a boldogan hemzsegő sokaságban.

Mint aki jól végezte dolgát.

Ne higgyük el, hogy akasztani viszik.

Vitorlák emléke

1.

Rockwell Kent festménye:
UTAZÓK, 1923

*A festmény mély-távlátában Alaszka
fehéren sugárzó, jégsziklás, szűz partvonala.
A kép előterében három meztelen férfi alakja,
mintha atléta testük is: csak jégből volna!*

*„Utaszók” – hova? Ez nem trópusi táj. Nem Tahiti. Nem Óceánia.
A magas-észak ez. A Sark. Itt nincs naplemente soha –
itt nincs oleánder, nincs orchidea, nincs pálma, nincs olajfa,
nincs gauguin-i Isten napja: nincsen „Mahana No Atua”.*

*Kent képe mégis az édent álmodja vissza a jégvilágba:
Alaszka mélyen 0-fok alatt ragyogó fényű partja
és festményének feketéből zöldbe váltó tengersíkja
karcsú klippert hordoz, melynek teljes a vitorlázata
és fent, az észak-ég magasban repül: Ikarosz fagyott aktja.*

2.

John Marin festménye:
HULLÁM A SZIKLÁN, 1937.

*Annyi szin születik meg a viharfényben,
aztán az azúr, ugyanúgy, mint vérvörösek,
mint a zöldék, melyek mintha nyári falombokat
röptetnének: eltűnnek, meghalnak szürkének.
Annyi erő omlik össze a hullámok alatt,
amíg egyetlen örvénylő forgatagban:
megsemmisül a parti sziklákon a víz
és elvész a hullámban ugyanúgy: a parti szikla!*

Martin J. Heada festménye:
KÖZELGŐ VIHAR, Newport partjainál, 1860.

*„Alszom, de a szívem virraszt;
figyeli a csillagokat az égen
és a vezérrudat s hogy miként
borul virágba a víz a kormánylapáton”.*

Jorgosz Szeferisz: ÁLOM
(Fedélzetnapló)

Máté Máriának és Kolozsvári Ágnesnek

*A Pacific Ocean alkonyi partvonalán
megtörhetetlen szirt- és sziklasorok,
szélcsapásban, sós levegőben is élő bozótok,
ember: senki, nyomtalanok, lélek-lakatlanok a partok.*

*Fehér tajtéktodorral fut a fövénynek
három hosszú, lassú hullámsor és kialszik,
összeomlik a homlokon, végtelen vizeken kezdett
útja, utolsó, megnyugvó morajjal véget ért itt.*

*Kint, a távlatos, ónix-szín óceán-tükörrre festve:
három könnyű, karcsú vitorlás háromszög-vászna
világít és világlik, csak mécsesek már, kioltja mindet az este*

*Mégis, milyen nyitott maradt ez a festmény az időben,
mintha századai alkotója mindegyre várna
egy vízalatti atombomba-robbantásra, igen: ezen a képen!*

Egy nem létező diáriumból

„Ez még kap fogni egy
vajszínű árnyalatot.”

KORMOS ISTVÁN

(Jovánovics György szóbeli közlése nyomán)

1. (Klimó Károly Pécsi Galéria-beli kiállításának katalógusából) NP-vel végigsétált a készülő Eklektika-kiállítást. Kedves Hegyi-beszéd. Valamelyikünknek meg kéne nylni (kétségkívül beérkeztünk). Egyszerűbb volna, ha tudnám, mit gondolok.

Hölgyeim és Uraim. Ennyi biztos. Főként mert nincsen se ez, se az. Lányok vanna asszonyok, csajok, babák, elvtársnők, anyák, szeretők, vénasszonyok, madonnák, kákák – de hogy hölgyek?

Kidolgozni: *blabla-kollázs*, az idézettek szellemében, híres vagy/és marxista, vagy inkább: hivatalos művészeti íróktól. SGy gonoszkaiból?

De félre a tréfával. A tájat, melyben élünk, mackó vasalja. Hagyja a dagadt ruhásmásra, engem vigyen a padlásra, föl, föl, ti rabjai e tájnak. *Mézédes férfibánat*. –
– – Nevek? Szirtes. Kelemen, Sandro Chia csapdáján? Vagy ebbe ne bonyolódjunk bele? Klimó – jó fekete; ad notam Ottlik: „az Emmauszi tanítványok, az jó; jó sötét

Gyanakodva nézzük ezt az új festészetet, mintha magunkat. Mi az, hogy új? Hát ne Cézanne az új? Nem minden zseniális az új? Vagy ezek nem jogos kérdések? És még így, egyszerre, mindenki? Mi ez a *mi*? És ez nemcsak új, hanem elébb nyu és naj is. Miről van szó?

Mondanám elsőre, kicsi tétre játszva: hogy valamiről szó van. Azaz van tárgy amiről beszélni lehetne. Van; hogy mi az, azt most nem mondanám meg. Ennek *egy* oka az volna, hogy nem tudom megmondani.

Körbe nézve itt, megcsap bennünket, nem a szabadság, az nem ilyen egyszerű, az nem lehet „irány”-nak kiváltsága, hanem *a kötetlenség*... (Elfogalmazás; noha bennünk tényleg meg szokott *csapni* a szabadság.)

Voltak (művészi) állítások, majd ezek tagadásai, mindez a hazugság (kelet) európai csiki-csukijában, hazug állítások igaz tagadásai, és így tovább, az összes eset (matematika szakkör!). És amikor egyszer csak ott álltunk úgy, mintha semmi nem volna igaz – akkor föl kellett ismernünk, hogy ez nagyon veszélyes helyzet, olyan részpillanatnak, ahová *bármilyen* becsúszhatik. (Az unalom is ilyen rés...)

Mikor tehát kifogytunk mindenből – kifogyasztottak mindenből, vagy csak így alakult, végtére is mindegy, ha bajban vagyunk, kevés tudni, volt, aki odataszított – akkor fölfedezzük újra, mondjuk, a szemünket. Nem vagyunk ugyan ártatlanok, de mégis, nézzünk körül. Mit látunk. Fölfedezzük a látás örömét, a látás orgiáját, látás szabadságát.

iszont: Vajon nem csupán a festés öröme van itt, a szándéké, és nem a *kép* öröme, ni, felfogásom szerint, kíváncsi volna? Vajon nem fal-e föl mindent az elharapózó ónia, pedig épp egy ilyen pusztaságból indultunk ki, a pusztaságból, mely körülvevő sz minket, és amire azt mondjuk: EZ NEM IGAZ. EZ HAGUGSÁG. NEM EZ IGAZ.

nyilván: hol igen, hol nem. Egy irányzat az lehetőség, és nem eredmény. Ebben az telemben nincsen posztmodern, nincsen új festészet, *festők vannak*, rosszak, közesekek és jók.

(A székesfehérvári Csók Képtár „idézőjelben” c. kiállításának megnyitó beszéde: mert lám az *embert* hamarabb utoléri, mint a hazudós, sánta kutyát...) Hölgyeim és Uraim.

Megszoktunk már sok mindent. Megszoktuk, hogy vannak kiállítások, és megszoktuk, hogy ezeket megnyitják. Pedig hát, tudjuk, egy kiállítást nem lehet megnyitni, vagy meg nem nyitni, az vagy megnyílik, vagy nem. Hisz hány olyat ismerünk, melyet özön-vízen, mondhatni orra-szájba nyitogatnak, aztán mégis zárva marad.

Remélni lehet, ez olyan kiállítás, amelyik megnyílik, megnyitja magát.

Mért remélem én ezt? Nyilván láttam a képeket, és értek hozzá, és ezért. – De hát nem értek hozzá. Talán úgy vagyok a képzőművészettel, mint a fordításokkal, a hibát négy többnyire látom, de ha valami hibátlanul rossz, azt nem. Terjed a közügyesség, nint a gázság.

És a képeket se láttam, fontoskodom itt egy kiállítás körül, melynek nem láttam képeit.

Miért? Talán hiúságból? Nem hiszem. Ilyen könnyen nem tudom szidni magamat.

Hanem inkább azért, mert megörültünk egymásnak. – „Az emberek errefelé éberek és tudni vágyók.” „Van amiben fejlődünk, van pedig amiben csak dermedten állunk.” „34 éves, lehetetlen módorú, látszólag kopasz művészek vagyunk.” „Mosolytalanok.” „Tudatosan érzékiek.” „Számunkra a világ hevenyészett és titokzatos véletlenek láncolata, egyszerre olcsó és szakrális tárgyak áthatolhatatlan sűrűje, amelyben a köznapiság és az emelkedettség egyaránt jelen van, anélkül, hogy a maga helyén lenne.” „A színeket – piros, fehér zöld – a legtermészetesebb közegbe helyezzük.” „A színek szétzilálták a felületet, magukkal ragadták a figurákat, a részleteket, mintha hirtelen fújni kezdett volna a szél. Elbillent és egy kicsit fölfeslett a látvány, kilátszanak a rugók és kilóg a kóc, vidáman hull darabjaira az egykori egész, de nem semmisül meg, sőt, bohócosan, parádésan és sok értelműen működik tovább.” „Mint elefántok a porcelánboltban, úgy forgolódnak ezen a finom és kipuós érzékeny területen, csoda azonban, hogy nem kétségbeesítő törmelék, hanem jókedvű, színes és szórakoztató kaleidoszkóp marad utánunk.” „Meleg házra, nőkre, pénzre, gyenge gyilkosra, Miamira gondolva dolgozunk.” „Bizony, a művészet se nem ez, se nem az, hanem amit én csinálok.” „Messze menni késő, itt maradni kár.” „Ez azonban nem szabad, hogy könnyelműségre csábítson.” – Ez az öröm, ha olykor „civil” is, eléggé fontos dolog, és el is szoktunk ettől. De mostanában mintha egyre többet láthatni azt, hogy megjelennek dolgok, amik ugyan eddig is voltak, csak hátrébb, oldalabb vagy előrebb, nem a helyükön, megjelennek, és szemrevételezik egymást.

Ez jó. És ez a kicsi könnyebbség talán arra is alkalom, hogy pontosabban lássuk magunkat. Mert annyi könnyebbség azért nincsen, hogy tévednünk is szabadjon. Ez egy elég vacak hely, azt hiszem, ez az ország. Én szeretem – kicsit függetlenül tőle magától –, mert itt van a legtöbb abból, amihez közöm van. STATISZTIKA ÉS HONDERŐ.

Magamtól idézek, mert most ez sikk, én hoztam divatba.

Nem nagy üzlet ez a kelet-európaiság. Mert még a nagyokon is eluralkodik az ideológia és a sértődöttség. Hogy egy távoli példát mondjak, Mikszáth. Nagyon szeretem, nagyra is tartom, mert okos és rettentően tud magyarul, de hát a Beszterce ostroma Bulgakov A Mester és Margaritájához képest mégiscsak duzzogás.

Gondoltam arra, hogy ha már nem kell megnyitni a kiállítást, akkor betiltanám. Nem-tatnám, a följelentésre mint transzrealista akcióra, miért, miért nem, nem gondoltam, hanem hogy én magam betiltanám, önerőből. Mért mindig csak a Gonosz Hatalom. Felnőtt férfiak volnánk, gyerek, katonaság, népszabadság, betiltom.

Rögtön megemelkednék a kiállítás esztétikai színvonala. Új dimenziók nyílnának a befalazással. A kelet-európai művészet ezt az esélyt folyamatosan birtokolja.

Olykor már-már rutinnal. Néha úgy látom magunkat, mint akiket elütöttek a zebraán, és aztán ott lent sértődötten és elégedetten arra gondolnak, hogy, akárhogysis, azért igazuk van. Ami igaz – csak épp minket ütöttek el.

Nincs fölmentés. Kép van.

Az „idézőjelben” jó cím, mert sok mindenről beszél, látásmódról, ún. életérzésről, sőt még technikáról is. De azért maszatol is, meglehet, csak annyira, mint minden csoportos kiállítás – mely többnyire lényegében arról szól, milyen különbözők a résztvevők.

És persze az sem igaz, hogy minden idézőjelbe tehető. Mert ugyan joggal nézünk gyanakodva arra, aki komolyan veszi önnönmagát – de azért amit mondunk, abból valamit, vagy annak az ellenkezőjét, az ellentettjét, a transzponáltját, valamit, lehetőségeink óriásiak, egy női fanszörtől a teljes univerzumig, valamit... Mert az nem igaz, hogy hogy semmi sem igaz – az ún. modern művészet közkeletű tévedése.

Mindez magától értődő, mert csak azt mondom, mindent meg kell nézni újra és újra, és csak az számít, azt mondom, megint, nincsen realizmus és nincsen posztmodern. Kép van, azt mondom.

Itt is képek vannak, ez tehát egy kiállítás. De nem igaz, amivel kezdtem. Mert mindenek rendje van, például tavaszra nyár jön. És a halottakat el kell temetni, tegnap is valakit, Erdély Miklóst, nyugodjék békében és szeretetünkben. A dolgokat pedig el kell kezdeni és be kell fejezni, mert egyébként nincsen a dolog. A kiállításokat meg kell nyitni, majd be kell zárni. És én vagyok most az, aki ezt A KIÁLLÍTÁST MEGNYITOM.

Megtiltottam, hogy veled

*Megtiltottam,
hogy veled foglalkozzanak gondolataim,
bemásszanak az ablakon utánad,
arcodba fészkeljék magukat,
játsszanak pilláiddal öntelelten.
Almomban ezért elszabadulnak,
kilincseket nyomnak le,
zárakkal zörögnek,
dobolnak mint a türelmetlen vendég
az üres asztalon:
„szomjas vagyok és éhezem!”
behúzódnak egy üres kapualjba,
amikor napsütötten, a déli kékkel
társalkodva elhaladsz,
és előővakodnak, ha tiszta a levegő,
titkukkal, hogy láttak,
ha halál készülődik,
ha fenyegető, szeles este van,
bebocsátást kér a gazdátlan szerelem,
akkor fütyörészve mennek az utcán,
rád gondolnak bármelyik kirakat
éles üvege előtt,
látják, amit látnak, tudják, amit tudnak.*

Váratlanul pillantottalak meg

*A színházcsarnok nézői között
ott voltunk mind, de nem tudom,
milyen darabot adtak, föl-lejárált
közben a közönség. Éreztem, hogy néznek.
Váratlanul pillantottalak meg, a többiek
már körülöttem ültek. Fájdalmaid lehettek,
rossz bőrben voltál, türelmetlenül hallgattál*

minket, halottam, annyira,
hogy valamelyikünk elsírta magát,
és azt mondta, nem akar ilyen gyakran
találkozni veled. Végül ketten maradtunk.
Sikerült kívánnom ezt a percet.
Fáradt voltál, le-lezórtad a szemhéjadat.
Éreztetted, hogy egyetlen szóra van időm,
mivelhogy vissza kell térned
új otthonodnak pihentető és végleges
szobáiba, de nem bírtam szólni,
a kabátod után nyúltál,
és erre fölsikoltottam: hiányzol!
és felsőtestemmel előrenyújtott
karodra dőltem, nehéz, sóhajszerű
nyögéssel hajoltál rám, nyakszirtemen
éreztem szálkás ajkaidnak e gyöngédségtől
már idegen, kétségbeesett súlyát.

NYÁRI MOZI

(Filmlevél)

A gyakorta és nem minden ok nélkül szidott – néha azonban gyors és ügyes hű-
okra is képes – filmforgalmazás kevésbé törődik a filmlevélírókkal. Nem érdekli,
ny akinek ez az egyoldalú celluloid-korrespondancia is a szívesen vállalt, két-három
onta esedékes föladatai közé tartozik, kánikulában sem teheti le a tollat, tömören
nyén: elemzést nem kívánó tingli-tangli, rövid szavatossági idejű moziáru csak az,
it ilyentájt vetítenek, fojtogató hőjű teremben vagy szűnyogos szabadtéren. Nyári
ondság, egy régi-régi olasz filmre emlékezve a hatvanas évek elejéről, amikor még
urabb volt a nyár, bolondságabbak voltak a bolondságok, és – szerencsére? – álmod-
sem lehetett arról, hogy videokazettán örökítsük mostani magunkra a Frenesia dell'
ate-t – az ifjúságot.

Persze ha a dolgok: a művek mögé nézünk, nem is olyan egyszerű az, mi nem
án elemzést. Jamie Uys kegyesen botswanainak címkézett dél-afrikai filmje, a
ysikerű *Hóbortos népség* például mulattató, nemegyszer túlnyújtott ötletfűzés
pán, mégis akad benne elegendő vizsgálnivaló, akár az etika vagy a szociológia
mára is. Mint köztudott, a rendező a rejtett kamerás módszerhez folyamodik, azt
i ki kajánul, miként viselkednek felebarátaink váratlan (és többnyire nyilvános,
pirító, megsegélyező, csóddal fenyegető) szituációkban, előre kitervelt, preparált,
rtleg a jellemet is próbára tevő helyzetekben. Az ember azt hiszi, nézik, pedig nem;
hiszi, nem nézik, pedig igen, árgus kameraszemekkel; tudja, hogy nézik, ám ki-
ncsi rá, mint álmélkodnak a visszanezők; és így tovább. Napestig lehet vitatkozni
on, erkölcsileg megengedhető-e ez az eljárás, hiszen megsérti – és az utólagos
leegyezéssel, szerény „színészi” honoráriummal sem állítja vissza – egy egyén jo-
it. De nem leselkedésre, bekukucskálásra, jelenlétre – és ha lehet, kárörömrre vá-
ó eleven kameraként járunk-kelünk-e mindnyájan a világban, mint a mai híradás
latja, 1986. július 8-tól fogva már valószínűleg ötmilliárdan? Immár *ötmilliárd pá-
s magány*, szorozhatjuk két és féllal a József Attila-verset. Aki meghívott vagy épp
vatlan tanú, átmenetileg kiléphet kényszerű szerepéből. Ameddig más kárán tanul,
m magányos.

Jamie Uys Dél-Afrikájában mindenki mosolyog. Akit rászedtek, végül maga is
ulat a jó tréfán. A jobboldali kormányt markoló kistermetű úrvezető, akit csend-
borítónak vélt és majdnem agyonpofozott hepciás sofőrtársa (a járdaszegély mellé
lyezett dudát természetesen a stáb szólaltatta meg távirányítással). Alan Wolff, a
zonyára remek kabarészinész, aki így szövi-szövégeti számát lelkes, *tisztefeler* kö-
nségének: „... és még azt szeretném mondani, hogy zsidó vagyok...” A három
patos színesbőrű, akik boldogok, mert nem munkanélküliek (ha azok lennének,
iből lennének kapatosak?), s ide-oda szaladgálnak a Leonardo álmait megcsúfoló
épülő emberrel”. Igazságtalanság volna azzal vádolni a rendezőt, hogy tagadhatat-
n elmeéllel kitervelt modellhelyzeteit osztály-elfogultságból, bőrszín szerinti elő-
életből kizárólag a szegények vagy feketék rovására poentírozza. Nem teszi. Ha
okoládéval, habbal diszítendő, fehér krémes tortákat ont a megőrült futószalag,
tétbőrű alkalmi cukrász serénykedik eszeveszett buzgalommal; ha kakoóbarnákat,
kor fehér munkavállaló jár pórul. Ennyi a színdramaturgiáról.

A tíz esztendeje forgatott *Hóbortos népség* távolról sem úttörő a maga nemében.
labdarúgó világbajnokság harmadik helyet eldöntő mérkőzésének szombatján, tele-
ziónk kedvelt Hétvége című műsorában részleteket mutattak be egy amerikai kar-

társ-cég már legalább harmincöt év óta folyamatosan létező rejtett kamerás vállalkozásából, bevezetve így a maguk ebbéli kisiparát: miként reagálnak az emberek, ha például megszólal a szavazatgyűjtő láda, melybe a francia-belga és az argentin-nyugatnémet eredményeit találkozó góltoló-tippjeiket dobják, színes készülék és személyi számítógép reményében (a megszólaló láda vissza-visszatérő ötlet Uysnál, és bizonyára nem csak nála). A ládába-hangszóróba bújt Vágó István „összegömbölyödvé”, azaz gömbölyűen tette a dolgát: nem sértett senkit, humorral és kommentárral vigyázott a szelíd merénylet tisztességére.

Utánozták a tévések Jamie Uyst; egyik hóbortos népség a másikat. De lehet-e utánozni az egyszer bevált trükköt derekasan ismételtető rendezőt? Nem nagyon. Ha ő kitesz valamely kertvárosi autóbuszmegállóba egy működő telefonkészüléket, és a sajnos inkább megrendezett, mintsem spontán jelenetben ráparancsol a kagylót föl-emelő szikár férfiúra: vonalvizsgálat és moduláció-pontosítás érdekében háromszor is énekeljen el egy dalocskát – akkor azon nevetünk, hogyan fogadják a várakozók az értelmetlen helyzetben gyarló hangon elügyetlenkedett rigmust. Nálunk 1. a Posta nem tud készüléket biztosítani erre a célra, mert neki sincs; 2. ha mégis, azonnal elvinné valaki, aki saját maga szerint igényjogosult; 3. ha mégsem, nem az utcai telefon csengene, hanem Kardos G. Györgyé (akár legutóbb a karmesterverseny alatt, mint beszámolt róla); 4. a páciens semmiféle dalt nem énekelne, mert arról panaszkodna: már fél órája nem jön a busz.

Uysék filmje kellemes-szellemes nyári mozi. „...nem hiszem, hogy a groteszk volna az egyetlen korszerű látásmód, de azt igen, hogy az ésszerűtlen, a feje tetején állót groteszk szemszögből lehet a legjobban megközelíteni” – mondhatná a rendező Örkény Istvánnal, ha nem a vicchez, a tréfához, a csínyhez húzna inkább, mint a groteszkhez. A játék, a hecc kedvéért leitatott és álomba merült Alan Wolffot elcipelik a saját lakásának megszólalásig hű, de feje tetejére állított másába, s lefektetik a plafonra, a csillár mellé. Az ébredező konferanszié előbb rémülten kapaszkodik a fölfelé függő rúdhoz, kapkod a magasra ragasztott telefonkagyló után – majd hamarost kimosolyog a most ablaknyílásszerű ajtón. Talán mert maga sem hiszi, hogy feléjük az elforgatott lakás jelenetén az igazi tótágast.

Timár Péter, az *Egészséges erotika* alkotója is főszerepet oszt a rejtett kamerára. Uys egy húszdolláros helyezett autókerék alá: ki és hogyan próbálja kirángatni? – Timárnak egy húszforintosra van szüksége. Nagy különbség, az utóbbi javára: ez a papírpénz akkora, mint a felvonulási transzparensek. A fölnagyított kalapácsos-lepkes, majdnem meztelen férfialak szépen dekorálja a községrészi ládaüzem helyiségeinek egy-egy sarkát, s testhajlatába a zárt ipari tévélánc felvevőgépe is elrejtethető – kizárólagosan azzal a céllal, hogy a vetkőződő, zuhanyozó, teljesen meztelen munkások idomait a gyárigazgató és a körötte szaporodó ilyen-olyan rangú, nyálacsorgató férfikompania kedvéért a vezetői iroda képernyőjére varázsolja. A Rajhona Ádám játszott nagyfőnök – a frissen idekerült tűzvédelmissel, akit Koltai Róbert alakít hasonlóképp kiválóan, most már ketten vannak férfiak a *ládagyárban* – a technikai előrelépésért minden áldozatra kész szakember derekas megtestesítője: mostanáig egy kis zsebtükröcske ügyesen ingatott téglalapjára „hozta be” az ágaskodó takarító-nő bizsergető alsóneműjét. A kézművességet fölváltja az automatizálás. A munkások egy ideig gyanútlanul mosakszanak, de aztán a húszforintos nem bizonyul elég erősnek, rájönnek a cselre, cselt vetnek maguk is, túsul ejtik a főkolompókat, vége az akaratlan pornóműsort játszó Guckkastenbűnének, a televíziós készülék megszűnik nézőszekrény lenni.

Az üzem pedig mindeközben porig ég.

A rendező egy arisztophaneszi alapozású komédiát perget le a hatvanas évek cseh filmgroteszkjeinek stílusában, a *Tűz van, babám!* című 1967-es Forman-alkotás ihletését aligha tagadva. Az egymástól meglehetősen messze eső két mintának egyként erőnye a karakterizálás. Timár jó tanítvány, s az még nem is lenne baj, hogy nála mindenki *-mán*: a torzságig, a hisztériáig elrajzolódó figura. Ki erotómán, ki nimfómán, ki piromán, ki alkoholista, ki megrögzött tolvaj. A részleteiben egészséges film egésze láttán azért diagnosztizálunk mégis valami szervi bajt, mert az elsőfilmes

rendező vagy túl sokat, vagy túl keveset törődik teremtményeivel. A ládaigazgató az unalomig rázza-lögyből kefirespoharát (a „magányos bűn” szimbólumát...), a titkárnő csak visong, visong...; a mellékalakok meg jönnek, látnak és elfoszlanak.

Meglehetősen pontosan föltáráható mesterségbeli okai vannak a félsikernek vagy félkudarcnak. Timár és filmje mintha a saját dugájába dőlt volna. A visszafelé befűzött filmszalag, valamint a lassítások és gyorsítások révén elért ábrázolási mód a szokatlan képtechnikát tette uralkodó elemmé. Az eseménysorok e különös, rángatózó ritmusa viszont megkövetelte, hogy a dialógusok is eltérjenek a valóságos beszédétől. Lerövidített, kitekert, elnyelt szavak jellemzik a szöveget, úgy recsegnek-ropognak az egyszerre fülsértő és mulatságos mondatok, mintha ósdi magnetofon eregetné őket el-elnémulva. Sajnos a képi és nyelvi absztrakció csak egy-egy jó pillanatban találkozik össze, egyébként külön-külön – és egymás ellen! – tornáztatja agyunkat: vagy még az iménti szójáték teljes megértésével bibelődünk és a film már *előreszaladt*, vagy épp a kép merevedik bele egy ötletbe, miközben mi a poén kézenfekvő kifejtését tudva szerzünk untató előnyt. Önmagában érdekes és öntörvényű kísérlet a tagokra, mozdulatfázisokra, gesztuskoreográfiára szaggatott képi közlés kimunkálása; érdekes – és mai prózairodalmunk újfajta *szavakon túli* kereső törekvéseihez társuló – a szakbarbár zsargonná, primitív kommunikációvá, silány és fontoskodó rétegnyelvvé visszametszett, „nemtelenített” szövegkezelés, de egyikben sincs annyi lendület és eredetiség, hogy végig győzze a másfél órát. Az már végképp nem sikerült, hogy a kettő valamely fölöttük álló – leginkább talán zeneinek nevezhető – bizzar harmóniába, rendetlen rendbe, hiányos teljességbe szerveződjék. Háromszorosára kiklopolt film az *Egészséges erotika*.

Timár, egyik nyilatkozata szerint, azért vágott bele ebbe a munkába, hogy bebizonyítsa: képes játékfilmet is készíteni. Ez a remény, örömünkre, beigazolódtott, s az ígéretes frissesség sem hiányzik alkotásából. A külsőt, a burkot, a formát célzó igyekezete azonban elvonta a figyelmet a belső tartalmakról, szem elől téveszti a néző az egyébként rugalmasan kifésülő jelképrendszert, a beszédes mesét. A ládaüzem minden tekintetben haszontalan és korszerűtlen gazdasági egység (nem csupán szögeznek, de az alapanyagellátás kedvéért bontják is a rekeszeket), amelyben nem az itt basáskodó vagy távolról kiskirálykodó senkiházik és mihasznák meztelenednek le, hanem a dolgozók, akik dolgozni próbálnak. Különösebb politikai izzása egy-egy célzás, bemondás ellenére sincs a filmnek, de az okatlanul felesleget, lomót halmozó *ladagyár* vegetálásának, majd hasonlóképp értelmetlen – a „meztelen műsorokkal” szorosan összefüggő – felvirágzásának bemutatása némi adalék gazdasági mechanizmusunk tudott, de sokszor szőrmentén kezelt gondjaihoz. Komédiát látunk: a tetterekész parancsnok és a „tűzvédelmi tévélánc” éberségét kijátszó lángtenger nem fenyeget katasztrófával, nem a pokol tüze, legföljebb tisztítótűz, hiszen az üzemet el-tisztítja a föld színéről. Komédiát látunk: oltóhengerekből spriccelik a tűz fészkére – a lopott benzint, tolvajlott üzemanyagot, hab vagy homok helyett. Komédiát látunk: csak el kell egyengetni az üszkös terepet, s megvan a hely, ahová korszerű kis ládagár épülhet.

„Grunwalsky Ferenc kamerája a *Faltúr*óban éppolyan *leselkedő*, a váratlan fordulatoknak kiszolgáltatott, éppolyan szuggesztíven érzékíti meg a mások életébe kukucskáló ember meglepetéseit, mint a *Környű testi sértésben*. S a civil szereplők közreműködése most is ugyanazt az atmoszférát teremti meg, mint korábban: a hitelesnek látszó, *valóságból vett* információkról valahogy mindig kiderül, hogy fikciók csupán – ebből a szempontból oly mindegy, jóindulatúak vagy rosszhiszeműek-e –, míg a legabszurdabb reakcióink gyakran az igazság természetes, spontán erejével hatnak” – írja Reményi József Tamás az idei filmszemlén díjjal honorált alkotásról, mely – mint *nem publicisztikus* vállalkozás – „az első újabkori munkásfilm.” A civil közreműködők halk vagy hangos, bátortalan vagy tolakodó tanúzása, egy komor ügy földidézése az egyik vonulat a mozaikos szerkesztésű filmben, de ez bizony nem épül bele a kitalált történetbe. Egy névtelen néni a panelházból, mondjuk a VII. emelet 73. felszobájából egészen másként jó *színész*, mint például Andorai Péter a József Atilából. A dokumentaristák általában „összeleplezik” hivatásos és amatőr

színészeik játékát, előbbieket a szöveg rögtönztetésével segítik az utóbbiak felé, az utóbbiakat a „megszólaló” és „tipikus” komédiás hajlamúak, a szó legjobb értelmében vett naturalisták közül választják. Szomjas György új filmjében ezen nem nagyon fáradozott: mint „kisérőképek” láncá húzódik az amatőr *mozgófotók* sora.

A film egyetlen, képpé tett emberi alapviszonyban is összegezhető. Egy fiatal-ember, hirtelen elhatározással, szabadulni akar munkahelyi és családi élete kötöttségeitől – egyszemélyes üzemként teremtve meg az egyelőre végleg ott nem hagyott család és a maga számára a nem is kevéske kenyeret. Egy másik, már nem túl fiatal ember gonosz irigységgel nézi, és a saját kenyeréért érdekében lehetőség szerint erőszakosan akadályozza is a dolog sikerét. Az ifjú a mesebeli szegény asszonyok valahanyadik – de nem harmadik, nem legkisebb – fia, átlagos voltában is népképviselő. A férfi a mesék sárkánya – vagy bulgakovi házmaster, erőszakos és nevetséges zsaru. Szomjasnál a fiú zölddel szegett fehér csatártrikót visel. A házmaster lila tréningruhát. Köztük játszódik a Fradi–Dózsa mérkőzés.

Géza, aki egy napon ráborítja kislányára az asztalt, maga is ládagyárban dolgozott, ahol ugyan nem ládákat készítenek. Mindegy mit. Ladát. Ha épp van miből és mivel készíteni. Saját munkaerejének és maradék munkakedvének pocskolódása bírja rá, hogy a magánvállalkozók közé lépjen. A három forgatókönyvíró, Szomjas György, Fekete Ibolya és Grunwalsky Ferenc valóságos szabadverset kerekít a szóba jöhető mesterségek töprengő felsorolásában: mit is válasszon Géza? Lángossütés, gomböntés, virágkereskedelem helyett falfúras mellett marad. Géza döntése véletlenszerű, az alkotóké nem: az *képszerű*. Gombkötőgépet nem lehet a nyakba akasztani, két flaska napraforgóolajjal vagy két díszcserjével a kezében hiába loholna hősünk. A márkás fűrókészülék azonban *megszólal* – egyrészt filmtörténetileg: fegyverre emlékeztető alakja szinte provokálja a *Hamu és gyémánt* híres lövöldözési jelenetének beiktatását, s vele Zbigniew Cybulski, a színész tragikus emberi sorsának rámintázását Gézára, a szerepre; másrészt irodalomtörténetileg: a pompás útfefűró szerszám mintegy testrészévé válik a fiatal férfinak, sőt a *pars pro toto* elve alapján a teljes embert kezdi képviselni, illetve helyettesíteni. Tehát megszűnteti – nagyjából annak a fantasztikus realizmusnak a jegyében, amely Gogol Az orr című novellájából ismerős. A névelő nélküli *Falfúró* cím így – bár külön-külön is jelöli az embert és a gépet – tulajdonnévvé válna *egy személyben* jelöli kettejüket.

Egy percet is alig kell sétálnom, hogy eljussak ahhoz a tizemeletes házhoz, melyben a film egyes jeleneteit forgatták, ezért a környezet – a városi folklór jelenetei és szövegtöredékei a falra karcoló utcai művészettől a repedezett-szürke üzletépületek csúfságáig – nem újdonság számomra. A délelőtti, délutáni, esti lakótelepi élet sem, bár Szomjas meg-megtoldja a valóságot; legkevésbé Andorai Gondnok-epizódjaiban. A cselekmény vagy a látvány kiélézése, túlhangsúlyozása nem tesz jót a műnek. Géza és a prostituált Éva (Éva!) kapcsolata tele van hitetlen kis mozzanatokkal; a szeretkező pár pozitúrájának tükörből fényképezett kimódoltsága zavar. A gyesen levő kismamák szerelemszolgálati hálózata is idealizált: az egész kerület eszpresszóiban nem üldögél annyi, csecsemőjét otthonfelejtő szépségkirálynő, mint ahányat itt egy kézről kézre járó titkos kínálatalbum bemutat. Falfúrónk egzisztenciális vesszőfutása, érzelmi csömöre, kedélycsődje azonban nem kötné le kellőleg figyelmünket – Szomjasék kénytelenek hát ezt-azt kölcsönvenni a bűnügyi történetek erotizált sémaiból. A krimi maga is kukucsálás, csak sokáig nem azon a lukon nézünk-nézhetünk be, melyen át a gyilkos látható...

Bujtor István is ezt a műfaji szabályszerűséget aknázza ki *Elvarázsolt dollár* című filmjében. Kamerája csak abban a közvetett értelemben rejtett, hogy a gyilkossági és pénzhamisítási história tetteseit, főkolomposait az utolsó pillanatig rejt. Egyébként igazán nyitott, magafeltáró és magavállaló film ez. Egyetlen képkockával sem tagadja, hogy megint a kommerszmozzi Piedone-modelljét koppintja le – szebb kifejezéssel: ülteti át hazai viszonyaink közé. S valóban a szebb szó a jobb szó – mert Bujtor sem tud csak úgy egyszerűen utánozni. Ő nem teheti át a mackókülsejű és mézszívű Ötvös Csöpi székhelyét egyik kontinensről a másikra, neki nem Afrika vagy a Távol-kelet az egzotikum, hanem a Balaton egyik partjához képest a másik.

Tárgyi és anyagi föltételek is szerényebb mennyiségben s mértékben állnak rendelkezésre, mint itáliai szériagyáros kollégáinak. De – hányszor tapasztalhattuk már – a szükségből erény kovácsolható, a szegénység gazdagságot fial. Bujtor krimijének háttérdiszkrét nem képezhetik épületcsodák – tehát az égboltot, a vizet, a zöldet hagyja lélegezni, s nem propaganda-lihegéssel. Forgatókönyvíróként és színészvezetőként is jól kanyarít körül egy pár karaktert, ahol pedig mégsem, segítségül hívja az önmagukat egy életen át alakító-viselő sportcsodákat: Puskás Öcsit, Albert Flóriánt például. Ügyel rá, hogy poénjai, viccei közül legalább minden harmadik eredetinek érződjék. Megteremti – a szórakoztató műfaj ellentételeként – a „magas művészet” ironizált régióját: a szolgálatból kiebrudalt Csöpi például úgy lát át ügyefogyott barátja, a Doktor szónoklatain, mesterkedésein, mint Hans Castrop Madame Chauchat testén. Ötvös Csöpi Thomas Mannt olvas – de nem is jár lila melegítőben. Ő seriff-vagy magándetektív-külsejű rendőr, aki csak két balatoni vitorlázás között s csak a hazai közbiztonságot szolgálva érzi jól magát. Megszállott; eszközeiben nem változó, de rendre sikerképes. Természetes, hogy igyekeznek megszabadulni tőle. Természetes, hogy vissza kell venniük.

Van a filmben kisgyerek (kedves), van hőlégballon (látványos), vannak váratlanul föltűnő pécsi arcok (Galambos György sanda tekintetű öregje Csöpi ellen tanúzik, Tóth Sándor szigorú arccal ül egy hatalmas teherautó volánjánál). Van egy osztályra való felsőtagozatos, akikből – ha fagyaltról van szó – húsz is befér egy kis-kocsiba. Szertelenek, hangosak, talpraesettek. Látnivaló, mi lesz belőlük.

Hóbortos népség.

MOZI ÉS VALLOMÁS

Nemeskürty István: A filmművészet új útjai

Impozáns kötet Nemeskürty István filmtárgyú dolgozatainak válogatott gyűjteménye: két novella foglalatában 62 filmtörténeti, filmelméleti, filmkritikai, filmpolitikai tanulmány és cikk, mintegy 700 oldalon.

A bevezető- (vagy előszó-) novellát Mándy Iván írta; a címe: *Nemeskürty mozija*. Igazi, hiteles Mándy-novella (a *Régi idők mozijába* illő), Nemeskürty és a film örök és kölcsönös szerelméről, viszonyáról. Remek mozi, ahogy Mándy és Nemeskürty beszélget, vitatkozik olyan régi színészekről és rendezőkről, akikre már talán csak ők ketten emlékeznek, vég nélkül licitálnak, a Károlyi kertben keringve, a villamos bőrfülén lógva, már rég lerombolt vagy bezárt pesti mozik előcsarnokában, 1940-ben, 48-ban, 58-ban, mindig, mígnem Nemeskürty egyszer bejelenti: most elutazik Velen-cébe, maga Vittorio de Sica várja, valami megbeszélésre, Chaplin is ott lesz, talán. – Mándy elnémul, Nemeskürty szerelme beteljesül. – Ez a bevezető novella, amellelt, hogy kitűnő, nagy megtiszteltetés, – mert művészileg igaz.

A másikat, az epilógus-novellát Nemeskürty írta. A címe: *Sík Sándor és a film 1948-ban*. Anekdotikus, önéletrajzi emlék arról, hogyan ment el, reverendában (!) a Vigilia nagytekintélyű teológus-főszerkesztője moziba (!), *A test ördöge* (!) című filmhez, eldöntendő: megjelenhet-e egy katolikus folyóiratban az ifjú Nemeskürty méltatása erről a filmről (és ilyen címmel!), akár annak árán is, hogy lemondja a lapot néhány előfizető. – Jobb ezt az epilógust *előre* elolvasni, Mándy novellája után (aki, mellest, maga is feltűnik, a Vigilia 1948-as, szerkesztőségi kocsma-asztalánál), így mindjárt kiviláglik, hogy itt a tudatos rendbe szerkesztett, válogatott kötet – egyik szálán, mondjuk a keresztszálán – a szerző önéletrajza is, legalábbis a film és Nemeskürty életútja kapcsolatára tekintve. – Sík Sándor egyébként igenlően döntött, Nemeskürty cikke megjelent a Vigilia 1948. évi 3. számában, *Kamaszkor kegyelem nélkül* címmel, s itt olvasható a kötet első ciklusában.

Az első ciklus – *A filmművészet új útjai* – két ágra szakad. Az egyik a Vigiliában és a Diáriumban 1947 és 49 között megjelent cikkek, tanulmányok sora. Itt egy fiatal – még egyetemista –, de széles körű filmismerettel, biztos elméleti, esztétikai felkészültséggel, remek elemzőkészséggel fellépő kritikus széttekint s mintegy birtokba veszi a területet elméletileg és kritikailag: mi az új, mi a haladó, mi az életképes a háború utáni világ filmművészetében. 1949 után szünet, hiátus következik 1956-ig, Nemeskürty iskolában tanított, cikkei nem jelentek meg, de a film iránti figyelme, vonzalma persze ekkor sem lankadt, amint ezt az 1956 után megjelent elemzései, köztük az iskolai, filmpedagógiai tapasztalatait rögzítő cikkei is tanúsítják. – Az első ciklus második ágát tehát az 1956 és 1960 közötti cikkek, tanulmányok adják. Itt folytatódik a film *elméleti* kérdéseinek tisztázása (több kérdésben, az időközben szintén elhallgatott Balázs Béla után vagy nyomán, elsőként a magyar szakirodalomban), valamint az új értékek, új jelenségek – kivált a francia új hullám – felismertetése, tudatosítása.

A második ciklus címe: *Rendezők műhelyéből*. Tíz rendező módszerét, szemléletét, egyéniségét, stílusát világítják meg, egy vagy több filmjük elemzésével ezek a 60-as, 70-es években készült cikkek. Némelyik ma is, vagy esetleg ma már vitatható (mint a „kiábrándult Antonioni” vagy „a befutott Bertolucci” erős elmarasztalása, másfelől a *Moszkva nem hisz a könnyeknek* erős felmagasztalása), de vitatkozni csak a Nemeskürtyéhez hasonló szakmai tudásszinten lenne ildomos és etikus. Ezek a ta-

nulmányok ugyanis már minden szempontból professzionalista filmszakember munkái. 1960-tól Nemeskürty gyakorló producer, filmgyári dramaturgia, alkotócsoport, illetve játékfilmstúdió vezetője, ezzel párhuzamosan beható kutatásokat folytat mind a magyar, mind az egyetemes filmtörténetben. Külföldi rendezőkről szóló műhelytanulmányainak itteni ciklusából kimagaslik a *Dovzszenko-pályakép*. Az önálló monográfia értékű elemzés az ukrán filmköltő munkásságáról – filmjelenetek, beállítások, forgatókönyv-részletek, továbbá a kor politikai történései jól szerkesztett egymásra vetítésével – mű és élet egységét, a dovzszenkói magatartás, népiség és realizmus magasrendűségét nem felsőfokú jelzőkkel, hanem a tények meggyőző erejével bizonyítja.

A kötet harmadik ciklusa az ismeretterjesztő, közművelő Nemeskürty néhány élvezetes cikkét tartalmazza: a film és az iskola, a mozi és a család, a televízió és a film, a tv-játék sajtószerűsége, valamint a főváros múlt és jelen mozi-térképe témaköreiben.

A következő ciklus *filmelméleti* tanulmányok válogatása a 60-as, 70-es évekből. *Kép, idő, mozgás* esztétikai törvényszerűségeit vizsgálva – s az új magyar film új formanyelvének ekkor már kétségbevonhatatlan vívmányaira is támaszkodva, hivatkozva – egyre meggyőzőbben bizonyíthatja az elméletileg régóta elismert, de a gyakorlatban újra meg újra elfeledett vagy negligált alaptételeket: a film önálló művészet, a film a művészetek körében egy új és más kifejezési forma, esztétikai lényege nem a szöveg, nem a kép, nem is a mozgás, hanem az idő; s a film alkotója: a rendező.

Az elméleti meghatározásokat a következő ciklusban néhány *filmtörténeti* példával, sőt kuriózzummal is alátámasztja. Saját kutatásai alapján bizonyítja, hogy a valódi hangosfilm feltalálója egy magyar mérnök: *Mihály Dénes* volt. Hasonlóképp lelet-értékű egy, az első világháborúban elesett, ismeretlen filmelméleti úttörő, *Sztrakoniczky Károly* publikációinak feltárása. Itt elemzi *Balázs Béla* filmesztétikai munkásságát, leírva annak történetét, értékét, érvényességének határait. Újdonság ebben a ciklusban a filmrendező Várkonyi Zoltánról munkatársi szeretettel és a közeli barát hirtelen elvesztése miatti fájdalmas részvétellel megrajzolt portré.

Nemeskürty filmtörténeti munkássága oly gazdag, hogy megengedheti magának azt a luxust, hogy mindössze hét cikket közöl itt, s még a jegyzetekben sem hivatkozik az alig két éve, *A képpé varázsoltság* címmel publikált hatalmas szintézisére, amely a kezdetektől 1945-ig teljes, összefoglaló képet ad a magyar film történetéről, helyéről a kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére.

A kötet záróciklusa – *viták, nézetek, műhelymunka* alcímmel – a *filmpolitikus* cikkeiből, előadásaiából ad ízelítőt. Nemeskürty 1960-tól 25 évig volt egy – a nevét és a helyét néha változtató, de lényegileg folyamatosan működő – alkotóműhely, a Budapest Filmstúdió vezetője, s mint ilyen: 125 magyar játékfilm producere, szellemileg felelős gondozója. Ehhez hasonló nincs a magyar film történetében, de külföldön se igen. Az itt olvasható filmpolitikai, filmpolitikusi megnyilatkozások ebből a pozícióból, tehát bizonyos megkötöttséggel és hivatalos felelősséggel szólnak; nyilvánvalóan nem lehetnek olyan színesek és eredetiek, mint a korábbiak.

Filmkritikus, esztéta, filmtörténeti, filmtörténész, muzeológus, ismeretterjesztő, filmíró, műfordító, dramaturg, producer, filmpolitikus – csak ebből a gyűjteményes kötetből – amely filmmel kapcsolatos cikk-publikációinak mintegy a felét tartalmazza – ennyi filmes hivatást és professziót írhatunk, mondhatunk Nemeskürty István neve mellé (szót sem ejtve itt irodalmi és történeti munkásságáról). Elméleti, történeti és gyakorlati tudása, tapasztalatai alapján nála inkább senki nem lehetett predestinálva arra, hogy a hazai filmkultúra fejlesztésének bázisául szolgáló Filmintézet és -archívum vezetője legyen. A közelmúltban az lett, s ha – mint kívánatos – a feltetelek is megadtnak ahhoz, hogy kivételes tudását és tapasztalatait, jó munkatársak és jól kiépített filmkultúra-közvetítő hálózat révén egyre szélesebb körben élő ismeretét tegye, – akkor közműveltségünk szintje épp a legnagyobb tömegeket és leggyakrabban érintő kulturális ágban, a filmművészet terén emelkedhet érzékelhetően. (*Magvető, 1986.*)

(macska)

*engem ne félts, én talpra, mint a macska,
törött lábakkal járni megtanul,
és van miért, hisz volt, hogy szertecsapta,
s ég volt fölötte és ég volt alul.
félek. ki nem fél? néz a légy a tapsra,
meleg rezgés, rácsukják, tudja jól,
mégis leszáll, nincs több tapasztalatra
szüksége. itt nincs. nincsen józanul
végigbabusgatott kis gondolatra.
így biztos, úgy lehet, hogy ellapul,
nem lábacskaázik, ugrik. vakra, vakra.
emeli, húzza, mindegy most, ha súly,
és már röpül, és közben teszi latra
hogy kinyújtózik vagy kijózanul.*

(pariser)

*elfogy, szívem, az utolsó gitane is,
a rossz, a rossz kuplék kezdődnek így,
előttem, im, fölpendörödve párizs,
hogy beledobban masamód a szív.
(ő árul kis kuplékban margaréta)
mélyzölden ül az este párizson,
ó, láthatárom zizgő, barna héja,
halomba gyűl a zsírpapíroson.
húsz deka párizs, késő délután,
aztán lassan, kint, itt is este lesz,
tóthárpádló, szomorým nyári pasztell,
az ujjaimból többé nem maradsz el,
kesernye füstszagomban itt leszesz,
és el se fogyhatsz, mint ez a gitane.*

(föld, föld)

*betelik ez a locska nyár néhány
vizihullámmá felpuffadt szonettel,
szavatos víz ez, konzerv óceán,
az éle vág, ha kezet mos az ember.
manus manum lavór, szeretsz-e, mondd,
leszek majd józan is az ájulásig,
kit nem a vodka üt le, de a gond
ájít agyon, s dőlteben fölkamáslik.
végem vagyok, ha csak a kifutást
veszed, nem, hogy ki fut. kinek a lába.
nagyujján elszita az entitás,
így a hidegség éppnem, hogy alábbhagy,
hanem fölé, belé, és sokkal inkább,
föld, föld, kiáltja, s a szemével kalimpál.*

(csótányidő)

*hát hány kiló az ősz kabátodon,
hány gríz a macska, tejbe hány vörös,
és hány doromb az este körkörös
bolházkodása ágyon, abroszon,
hát hány kiló a hold az udvaron,
trikómon hány kiló és merre csik,
milyen szabadság szükségeltetik,
ha széltét hosszává fordíthatom,
hány perc a macska, hány cirom, ha van,
hány perc, ha nincs, és hányszor írja át
a csótányidő pléhlapátodon
perfect jövőnk kis ákombákomát,
hány rossz szabály a jó szabálytalan,
hát hány kiló az ősz kabátodon?*

JÓZSEF ATTILA SZÓKULTUSZA

Bármennyire érdekes tény, hogy József Attila bűvös erőt tulajdonított keresztnevének, ez önmagában mégsem több magánügynél. Azáltal azonban, hogy ezt a mágikus hatást a szókincs egészére kiterjesztette, az életrajzi kuriózumnak új dimenziót, különleges hangsúlyt adott. A „névvarázs” fogalma alkalmassá vált arra, hogy egy egész költészetbölcsélet, egy egész nyelvészeti koncepció alapjául szolgáljon. A hangsúly a kiterjesztés aktusán, magán a műveleten van, azon, hogy a „névvarázs” terminusba a költő hallgatólágon beleértette a „szó-mágia” fogalmát is, amint ezt az „Egy, kit a szó nevéen szólít” sor szabatosan megfogalmazta.

Számára a „szó” több volt, mint a „nyelv” metonimiája. Ahogy a/z Attila/ név a szó prototípusa volt, ugyanúgy játszotta a szó a nyelv prototípusának szerepét. Azt jelenti ez, hogy számára e nyelvi elemnek kitüntetett jelentősége, nagy önértéke volt. Nyelv-szemléletét a *szó kultusza* jellemezte. A nyelv és költészet viszonyáról megfogalmazott nézeteinek középpontjában a szó állt. A szó-kultusz megnyilvánulási módjait vizsgáljuk a továbbiakban a kortársi emlékezésekben és a költői életmű dokumentumaiban megörződött, az eddigiek során még nem tárgyalt adatok alapján.*

A kortársi tanúságtételeket Füsi József emlékezésével kezdjük, aki egy olyan nyilvános szereplést idéz föl, (talán a költő és a kritikus között 1937 elején a Cobden Szövetségben Németh Andorral folytatott vitát) amelynek során József Attila bizonyosságát adta a szavak világa iránti vonzalmának: „éreztem (ha nem is értettem minden szavát), hogy a költőnek van igaza mégis! Ha másért nem, abban mindenképpen, ahogy *saját versbeli szavait simogatta, becézte, magyarázgatta*, és hosszú, mosolyos szünetekkel *szuggerálta azoknak titkos, sejtelmes értelmét*.”

Ha a hallgatóság nagyobb részét talán nem is sikerült a költőnek lefegyvereznie, tény, hogy az őt közelebről ismerő kortársak Füsi Józsefhez hasonlóan felismerték, hogy szó-kultusza szellemi alkatának lényegi összetevője: „mindenhez értett, mindenbe beletanult, s filozófiától úgy izgatódott mint szociológiától s gazdaságtantól. Am lenni azért *mégsem volt számára egyéb, mint a szó s a zengzet*, – ez volt az, ami *lelkéből nőtt* s amihez a lelke hozzánőtt. E polihisztorság és monománia nem ellenkezik egymással, mert a nyelv nem egy valami, hanem kozmosz, lévén a nyelv tettenkapott gondolkodás... tehát bele van rejtve minden, amit ember gondolhat... nem csodálom hát, hogy József Attila, ki *a nyelvben élt, a nyelvvel kelt és teküdt*, hamar eljutott Hegelhez... *a költő... az, ki a nyelvet, mint a pisztráng a zuhatagot, lélekzet-képp bocsátja át magán*. József Attilának így volt... a magyar nyelv egyszerre lélekzete és tápláléka.” – írta róla Ignótus.

Megállapításait megerősítik a kortársak kijelentései, akik egyaránt a költőnek a szavak iránti meghatározó erejű szubjektív odaadását hangsúlyozták: „*Csak a csöndes szó erejében hitt*” – állapította meg róla Vincze László. „*Élete a szó, a szép, az egyedül igaz, mágikus költői szó szolgálata volt*” – írta Füsi József. „*S hitetlenül is forrón úgy hiszel, mint Attila hitt régen a szavakba*” – biztatta a háború idején barátját Havas Endre Ignótus Pálnak c. versében. Ez a mély belső elkötelezettség a szó-kincs mellett szükségképpen tört magának utat, s keresett különböző megnyilvánulási formákat. Vegyük sorra, melyek voltak ezek?

„Ismeretes, hogy *költők-írók szójátékokkal szívesen szórakoznak*” – írta József Attila a Babits-pamfletben. A megállapítás az ő szájából igazán hitelesen hangzott, hiszen ez a hajlama, a szó iránti érdeklődésnek leginkább szembeötlő jele közismert

* Részletek egy nagyobb tanulmányból.

volt ismerősei körében. „*Szeretett játszani a szavakkal.*” – emlékezett ifjúkori ismerőse, Kuti László. Ugyanezt hangoztatta Müller Lajos az érett, komoly, az illegális mozgalomban résztvevő költőről: „Pazar humorérzéke legnagyobb gondja közepette sem hagyta cserben, kamaszos vidámsággal élcelt, bökverseket rögtönzött, *egytagú szavakkal játszott, nyolc-tízajta értelmet is kihámozott belőlük.*”

Galamb Ödön a tanú rá, hogy ez a hajlam a szavakkal való „öncélú” foglalatosskodásra azt a József Attilát sem hagyta cserben, aki nem sokkal ezután már a Siestaszanatórium lakója lett: „Ütközben *nyelvlelektani fejtegetésekbe mélyedt*, szópárokra hivatkozott, melyeknek mélyhangú alakja komor, gyászos tartalmat ölel magába, magashangú alakja pedig könnyedet, derűt, felemelőt. Meglepő példákat tudott mondani az azonos értelmi gyökerű szavak hangulati különbségeire.”

A szavak iránti játékos érdeklődés folytonos jelenléte arra vall, hogy a nyelvi magatartásnak ez a módja a költő személyiségének mélyébe eresztette gyökereit. Gyömrői Edit a pszichoanalitikus észjárást követve, a költő virtuozitássá fejlesztett szógyakorlatozását a lélek betegségével hozta összefüggésbe: „És ha az ember dolgozott skizofrénekkel, akkor nem lehet nem észrevenni, hogy a nyelvnek, a szónak, a beszédnek milyen más kvalitása van náluk, mint a mi számunkra. Attilánál észrevettem, hogy szinte köpi a szót, eszi a szót *A szó az egy materiális dolog*, egészen másképp viszonylik hozzá, mint a normális ember, aki beszél. Valahogy köze van hozzá, *úgy használja a szót, mint egy anyagot*. Egyszer mondott egy gyönyörűt. Azt mondta: „*Veszem a szót, földobom a levegőbe, ott szétesik és újra megfogom és akkor valami más.*”

Kosztolányi Dezső egyik Esti-novellája olyan fiatal értelmiségiek körébe vezeti el olvasóit, akiknek fékevesztett, kétségbeesett játékszenvedélye áthágja az erkölcsi illendőség határait. A novella főhőseinek, Jancsi Jánosnak modellje bizonyíthatóan József Attila volt, akiről barátai – sejtésünk szerint nem egészen igazságosan – azt az anekdotát terjesztették, hogy élettársának, Szántó Juditnak az öngyilkossági kísérletét (amikor annak kimenetele még kétséges volt) kávéházban vagy vendégségben kibarkochbáztatta, tehát *játékot csinált a legsúlyosabb élettényből*. Ha torzít is az anekdota, mélyen jellemző, hogy szójáték és erkölcsiség konfliktusát a kortársak épp József Attila példáján demonstrálták.

A kortársi tanúságtételek sorában megkülönböztetett figyelmet érdemel Füsi József emlékezése, mert élesen rávilágít azokra a belső összefüggésekre, amelyek egybekapcsolták József Attila játékos foglalatosskodását a nyelv elemeivel, nyelvészkedő ambícióit és virtuóz készségét a szavak költői kiaknázására: „Hogy Attila látta ámulat érdeklődésemet az ő *titkos és kedvelt tanulmánya* iránt, mely nyilván még szegedi éveinek öröksége volt, tovább fűzte a szót, és elkezdett általános nyelvészeti kutatásairól is beszélni. Itt volt aztán csak ámulni valóm, noha most már a *képzett nyelvész* ugyancsak ágaskodott bennem, amikor *efféle szópárok, hogy vár és vér, vád és véd' logikai kapcsolátát bizonygatta*, és legalább negyven ilyen egyezést sorolt fel, amire én csak annyit dadoghattam, kész tudományos meghatározásaimból, hogy ezek *véletlen s egymás felé tartó, convergens alakfejlődések*, és ebből nem is engedtem, mert akkor egy egész világ romjai alá kellett volna temetkeznem . . .

Attila csak nevetett, és most már *csak bosszantásomra is kavarta-keverte az egész magyar szókézletet*, ahogy látta elképedésemet. Meg kell mondanom, és ezt már akkor is megvallottam magamnak, hogy ha tudományosan nem is volt igaza Attilának, örökre elszakított engem a nyelvészettől mint tudománytól az, hogy ő *a maga szerszámát, a nyelvet ily káprázatos módon ismerte és játszani is tudott vele* – hiszen világos lett előttem, hogy nem a *'tudományos rendszerezés'* igazsága itt a fontos, – ahogy Csokonai nyelvészkedésében sem –, hanem a *szókincsnek az a pazar bősége*, amit éppen ez a *műkedvelő nyelvészkedés* a költői kosarába gyűjt, ahová bármikor nyúlhat *szóért, kifejezésért, képekért. Abból költészet lesz*, minden tudománynál érvényesebb igazság . . .”

A szójátékokkal folytatott szórakozás dokumentumai után vegyük szemügyre a költő titkos, kedvelt tanulmányával, nyelvészeti kutatásaival kapcsolatosan fennmaradt adalékokat. Emlékezünk arra, amit Szombati Sándor írt József Attila nyelvész-

kedő buzgalmaival kapcsolatban: „éjjeleken keresztül vitatkozott egy-egy szóról...” Vajon lehet-e egyetlen szóról órák hosszat vitatkozni? Mi az, ami egy költőt valamely adott szóban érdekelhet? Mindenek előtt a hangtest, a fonetikai forma, amelynek milyensége a költemény elemeinek kiválasztása során nagy súllyal esik latba. A szó alaktani felépítése, illetve a mondatban betölthető szerepe sem közömbös az alkotó számára. A fogalmi jelentés, a szóhangulat, a stílusérték megannyi további figyelmet érdemlő mozzanat. Beszédtéma lehet a szó viszonya a szótár más elemeihez: olyan társaihoz, amelyek alakilag teljesen vagy részlegesen megegyeznek vele (homonimia, paronimia), illetve amelyeknek értelme rokon (szinonimia).

Azonban a szavak merev, mozdulatlan arculatánál, amellyel a jelen felé fordulnak, a szerepnél, amelyet a kommunikáció során fegyelmezetten magukra öltenek, a költőket mindig is erősebben foglalkoztatta mozgalmas múltjuk, természetükről nyíltabban árulkodó előéletük. Eredeti formájuk és leszármazatok, derivált alakjuk között sokatmondó elmozdulások regisztrálhatók. Hangváltozásokon és jelentésváltozásokon esnek át. A jelenlegi idom mögött meg lehet keresni a régít, a mai jelentés alatt az eredeti jelentésértéket. De nemcsak a kezdet és a vég állítható szembe egymással, a szónak nemcsak kisded- és aggkora van, hanem egy sor közötte állapota is elkülöníthető egymástól. A nyelvtörténet számontartja a szavak sorsának különböző fordulatait.

A szókincs történeti dimenzióját vallató mítoszkutatás, etnográfia, történettudomány, kultúrtörténet, lélektan művelőinek jóvoltából az egy pillanat alatt elhangzó, felcsendülő és semmibe foszló hangcsoport körül tudnivalók óriási tömege halmozódhat föl. Aki pusztán él a szóval, eszközként használja s aztán eldobja, annak számára ez az ismeretanyag semmit sem jelent. Aki viszont kézbevesz egy-egy szót, mint Gyömrői Edit József Attiláról állította, s figyelmesen vizsgálgatni kezdi, annak – Ady híres szavaival élve – a szó ópium, pogány titkokat szívhat belőle. A szavakkal való illetén foglalatосkodást nevezik *etimológiának*.

Ha József Attila valóban a szóban látta a nyelv prototípusát, ha nyelvszemlélete szóközpontú volt, mint állítottuk, úgy nyelvészkedésében feltétlenül az etimologizálásnak kellett uralkodó szerepet játszania. A fentebb felsorolt példák egyaránt e feltevés mellett szólnak. A paradoxonnak a feloldására, amellyel Ignótus jellemezte József Attilát, hogy tehát minden iránt érdeklődő polihisztor volt, s ugyanakkor figyelme kizárólagosan, monomániásan a nyelvre irányult, alkalmasabb tevékenységet keresve sem találhatunk, mint éppen az etimologizálást. Azt a szellemi foglalatосkodást, amelyben a legtágabb értelemben vett kultúrtörténeti érdeklődés és a nyelv törvényeinek (a hangtani változásoknak, a paradigmasorok adta szóteremtési lehetőségeknek és korlátoknak stb.) tanulmányozása szervesen összefonódik, feltételezi és erősíti egymást.

Mi más lenne az, továbbá, mint etimologizálás, amit Müller, a nyomdász emlékezésében olvastunk, hogy tudniillik a költő egytagú szavakból nyolc-tízféle értelmet kihámozott? Szótörténeti jellegűek voltak azok a fejtegetések is, amelyekkel a költő Galamb Ödönt kápráztatta el utolsó találkozásuk alkalmával. Egyfajta etimologizálást művelt József Attila a Füsi Józseffel töltött délutánon a 'vár és vér', 'vád és véd' alakpárok közötti logikai kapcsolatot bizonygatva, s Füsi József, aki szerint a költő által felsorolt esetekben egymás fele tartó, convergens alakfejlődés történt csupán, a vitában egy, a költőével homlokegyenest ellenkező szótörténeti felfogást képviselt.

Az etimologizálásnak van egy olyan változata, amely nem kívánja feltárni a vizsgált szó egész történetét, 'csupán' annak eredeti formája és jelentése, az ősi alak, a változások során többé-kevésbé érintetlenül fennmaradt szógyök érdekli. Ennek az érdeklődésnek dokumentuma a 'hajnal' szónak korábban más vonatkozásban már idézett etimológiája: „Pl. a hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ily kifejezésjelentés: az ég leánya. Vogul: chuj nalem”. Kimutattuk, hogy e szószármaztatás során Munkácsi Bernát mitológikus szómagyarázatát vette alapul a költő, amelyet a jeles finnugor kutató ugyanott más magyar közszavak eredetének feltárásában is alkalmazott. Ignótus Pál megemlékezik arról, hogy az Ady-vízió idézett mondatának leírása idején, a huszas-harmincas évek fordulóján József Attila különös buzgalommal keresgélte mai sza-

vaink ősi gyökereit. E törekvésre utalva Arany Jánossal rokonította a fiatal költőt: „Ugyanolyan fűrő-faragó, vájó és gyaluló természet volt, ... részége a filológiának, a prozodiának, az összehasonlító irodalomtörténetnek, a *ragok és szógyökök alján felkutatható mítosznak*.”

Hogy melyek lehettek azok a szavak, amelyeknek ősi alakját és a hozzája kapcsolódó mítoszokat kutatta, sajnos, nem tudjuk. Alighanem közéjük tartozott azonban az a néhány szó, amelyet a Magyar Mű és Labanc Szemle című vitacikkében ebben az összefüggésben érintett: „Az, él’, „szem’, „fej’ szavakat úgynevezett „primitív lelkek” alkották, mégpedig sokkal varázslatosabb ihlettel, semmint aminő a képzettársítás”. A „szem’ szó eredetéről egyebek között *Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei* című művében is olvasott. Azért állíthatjuk ezt ilyen határozottan, mert a könyvnek (amely megtalálható volt a költő könyvtárában) épp azon a lapján van egy margóra írt kritikai észrevétel a költő kezeirésével, amelyen Horger hozzákezd a finnugor eredetű „szem’ szavunk hangtani változásainak levezetéséhez a Halotti beszéden keresztül a mai változatig, ezzel szemléltetve a nyelvtudomány összehasonlító módszerét.

Egy egészen más természetű írásmű is mély és maradandó benyomást tett a költőre: *Csáti Demeter Pannóniai éneke*. Ez a középkorvégi verses mű már fiatalon is erősen foglalkoztatta őt. Róla írta nevezetes dolgozatát elsőéves egyetemistaként Dézsi Lajos professzor számára, aki megdicsérte a fiatalember teljesítményét, önálló kutatásra érdemesnek nyilvánította őt és az érvek hatására elfogadta a költőnek a szakma korábbi datálásától eltérő kronologizálási javaslatát. A szószármaztatás ebben a műben egészen más arculatát mutatta föl számára: az etimológiát mint költői eljárást, az ars etimologicust. Aligha véletlen, hogy évekkel utóbb, a Magyar Mű és Labanc Szemlében is épp egy figura etimologicát, „Az Csekén ők csekének” sort idézte belőle.

A szóeredet és szótörténet iránti érdeklődésének gyökerei tehát a szegedi évekbe, illetve szegedi tanárainak munkásságába nyúlnak vissza. Róluk szólva nem lehet említés nélkül hagyni *Mészöly Gedeont*, akivel a tanár-tanítvány viszonyon túllépő szorosabb kapcsolatba is kerültek. Ismerve mindkettejük beállítottságát, feltételezhető, hogy az órák utáni beszélgetéseik egyik legfőbb tárgya, finnugor összehasonlító nyelvtudomány es költészet találkozási pontja: a szófejtés és szótörténet lehetett.

Az etimológiai tevékenység azonban nemcsak ifjúsága időszakának volt kedves időtöltése. A későbbiekben is keresett és talált olyan személyeket, akikkel a szavak történetéről, eredetéről diskurálhatott. Közülük alighanem legfontosabb annak a költőnek a személyét kiemelnünk, akit József Attila egyik kötetajánlásában „*édes nyelvünk eleven szellemének*” nevezett: *Kosztolányi Dezsőét*. „*József Attila kiváló és igen eredeti nyelvtudós volt* – emlékezik Horváth Béla – *barátságának ez volt egyik alapja Kosztolányival*”. Nos, ha ez az állítás igaz – kételkedni benne semmi okunk –, akkor a közöttük lezajlott nyelvészeti beszélgetések nagyrészt a nyelv szavairól, azok eredetéről és történetéről kellett, hogy folyjanak. Hiszen Kosztolányit József Attilánál semmivel sem kevésbé szóközpontú felfogású költőnek ismerjük. Éppolyan „kalevalás” volt, a magyar szavak finnugor alapnyelvi gyökerei éppannyira foglalkoztatták őt, mint fiatalabb költőtársát.

Ezt a föltevést a Kosztolányi család tagjainak emlékezései tényszerűen is megerősítik. „*Foglalkoztatta őt az etimológia, később freudi alapon*” – írja Kosztolányi Ádám József Attiláról. A mondatban bennrejlik az az állítás, hogy az emlékező a költőt már freudista korszaka, tehát körülbelül 1931 ősze előtt is etimologizáló hajlamú embernek ismerte meg. Példaként erre az érdeklődésre egy 1932-es alkalmat idéz föl, amikor a Kosztolányiékhoz ebédre meghívott József Attilával folyó társalgás során „*Alí iszkeő – ez a görög kifejezés merült fel –, innen ered az „eliszkol’ – mondotta*.” Kosztolányiné ugyanilyen, a szavak körül folytatott beszélgetést idéz föl emlékezésében: „Majd régi magyar nyelvemlékek kerültek szóba, *egy teljes etimológiai szótár szükségességéről, hiányáról*, a finn–magyar rokonságról beszéltek. *Finn szavakat mondogattak, melyek egy töről szakadtak magyar szavakkal*.”

A Kosztolányi-kutatás már fölvetette a kérdést: miként ítéltető meg nyelvészeti szempontból a költő ilyen irányú tevékenysége, amely pusztán mennyiségileg nézve

is számottevő. E példát követve nekünk is mérlegre kell tennünk József Attila etimologizálásának értelmét és értékét.

Az etimológia a nyelvészetnek egyik legrégebben művelt ága. Alapelve, a szavak eredetének, történetének rekonstrukciója jelenlegi állapotukból kiindulva, az évezredek során nem változott. A XVIII. század végéig, fejlődésének több mint kétezer esztendeje alatt azonban nem sikerült kilépnie gyermekkorából. Művelői híján voltak igazi tudományos kritériumoknak. Felületi megfelelések, a hangalak egybecsengése vagy hasonlósága alapján teremtettek, az esetek többségében fiktív összefüggéseket a szavak között. Az etimológia a költői invenció, a mítoszgyártás szabad vadászterülete volt. A szó modern értelmében vett tudománnyá a szöfejtés csak a XIX. századtól kezdve lett. Az összehasonlító nyelvtudomány, majd az újabb nyelvtudományi iskolák, írások eredményei behatoltak az etimológia területére és szigorú korlátok közé szorították az összefüggések keresése során elkalandozni hajlamos képzeletet. Kikristályosodtak olyan módszerek, amelyek segítségével kritikai vizsgálatnak lehetett alávetni régebbi korok fiktív szószármaztatásait. Az új levezetések pedig csak akkor kaphattak hitelt, ha megfelelték a hangtörténet, a nyelvföldrajz, a dialektológia, a tárgytörténet stb. által felállított kritériumoknak.

A szöfejtés ennek ellenére még az utolsó két évszázadban is magán viseli a szellemi kiskorúság bizonyos jegyeit. Mindenek előtt az jellemzi, hogy míg a nyelvtudomány más területeinek műveléséhez senki sem foghatott hozzá alapos képzettség híján, anélkül, hogy figyelembe vette volna a tudományszak elismert eredményeit, elfogadott módszereit, addig az etimológia gyakorlására laikusok, megfelelő képzésben nem részesült kívülállók is hivatva érezték magukat. Az önjelölt szöfejtők részben ignoranciájukból eredően, részben pedig tudatosan túltették magukat a már időközben itt is megszilárdult közlekedési szabályokon, előírásokon. Az önkéntes etimológusok számottevő része költők, írók köréből került ki. S ez aligha véletlen. A szó művészei hivatásuknál fogva állandó szoros kapcsolatba kerülnek a nyelvvel. De részben nem veszik a fáradságot, hogy rendszeres nyelvészeti ismeretekre tegyenek szert. Részben pedig a képzelet teremtményét akadályozó, az ihletet gúzsba kötő pedantériát érzékelik a nyelv tudományos, módszeres tanulmányozásában.

A modern költő, legalábbis annak egy típusa a jelenségek közötti korrespondenciákat keresi, analogikusan gondolkodik, legnagyyszerűbb teljesítményeit, legragyogóbb hasonlatait, metaforáit, metonimiáit úgy alkotja meg, hogy dolgokat hasonlóságuk, a közöttük lévő közelebbi vagy távolabbi megfelelés alapján összekapcsol egymással, kiiktatja a közöttük lévő, olykor igen széles és igen bonyolult közvetítési rendszereket. Nos, a szó művészei gyakran ezt az észjárást, ezt a gondolkodási módot érvényesítik akkor is, amikor a nyelvészeti területre kirándulásokat tesznek. Akad olyan alkotó is, aki alapelveként szögezi le és meg is indokolja, miért tartja illetékesebbnek a költőt a szakembernél a szavak eredetének felderítésére.

Az ilyen típusú etimologizálásnak a XX. századi magyar irodalomban egyik legszélsőségesebb és legismertebb képviselője Erdélyi József volt. Felfogását érdemes részletesen ismertetnünk, mert viszonyítási pontként szolgál, amikor József Attila etimológiai beállítottságát kívánjuk körülhatárolni. *Eb ura takó* című könyvében szinte anekdotikus élénkséggel határolta el egymástól a filológus és a poéta világát: „Úgy volt, hogy beiratkozok én is az egyetemre, jogászból bölcsész leszek. De a questurán tolongtak s én nem győztem soromra várni, kimentem az uccára, átmentem az antiquáriusok oldalra és a beiratkozási díjon népköltési gyűjteményeket vettem. Így nem lett belőlem egyetemi tanár a bölcsészkarban...”

Aki ilyen büszkén vallotta meg a tudós felkészültség hiányát, az természetesen ellenségesen fordult szembe a „módszeresen kutató tudomány”-nyal, amely „kitessékelte a költőket, a laikusokkal együtt, a nyelvtudomány területéről.” „Délibabos nyelvész, mondják a tudomány baglyai és szárnyasegerei, vámpírpaj, de én azt mondom, hogy ne féljünk a délibábtól, hanem változtassuk kerrté a sivatagot, ... őserdőket, pihent, szűz területeket hódítsunk a tudásnak.”

Ha a délibabos nyelvész visszanyerte polgárjogát, ha „Horváth István professzor emlékének – úgymond Erdélyi – a legnagyobb tisztelet és becsület adassék”,

akkor a nyelvtudomány szigorú módszertani követelményei is érvényüket veszítik: „Ne törődjünk a tudós gúnyos mosolyával, hiszen tudomány és tudós csak olyan egy, mint Isten meg pap. Ha igazuk van, a tudomány gyarapodik igazságukkal s a tudós, ha valóban tudós, meghajlik az igazság, a tudás előtt, akármilyen orv utakon jutottunk is hozzá. A kutatás minden eszközzel szabad. Ha az eredménnyel gyarapszik a tudomány, akkor az eszköz is tudományos.”

Erdélyinek főként az összehasonlító finnugor nyelvészet és a jövevényszavak eredetének kutatása állt útjában: „Én úgy vettem észre, hogy a nyelvtudósok még egy árva szót sem fejtettek meg, csak összehasonlították a nyelveket. Mert azzal, hogy megállapítják egy szó hovatarozását, még nem fejtik meg azt a szót.” „Nem fogjuk ezekben a fejtegetésekben a magyar szavakat sem idegen, sem rokon nyelv szavaival összehasonlítani. Úgy teszünk, mintha a világon a mi anyánk, a magyar nép nyelvén kívül más nyelv nem is volna, magából a magyar nyelvből kell megállapítanunk a szavak eredeti értelmét, kivonnunk a fogalomalkotás törvényét, ami minden lehető nyelvre érvényes. Így megóvjuk magunkat attól a hibától, hogy minden idegen, hasonló hangzású szóban magyar szót keresünk, s egyúttal megvédjük a magyar nyelvet attól, hogy túlóvatosságból, eredeti szavainkat idegenből származtassuk.”

Erdélyi tudományellenes etimologizálása abban a meggyőződésben éri el mélypontját, hogy „a tudomány előbb vagy utóbb csak igazolhatja azt, amit a költő felfedez... az az örvény, amibe húnyt szemmel, vakmerőn ugrottam, a régmúlt, elszüllyedt ősvilágba sodort... az a magányos, felhagyott, tövises-rögös út, amire a hagyomány szízesztendő koldusa tanácsolt, az álmok, mesék Tündérországaiba vitt, ahonnan, ime, visszahoztam a szavak, a mondák, a mesék, a költészet elhomályosult, nap, hold, csillagfényes, északifényes és délibábos értelmét.”

A józanul gondolkodó kortársak természetesen több-kevesebb fenntartással fogadták Erdélyi elveit és konkrét szómagyarázatait. „Hogy gyakorlatilag hol és miben tévedett, – állapította meg például egy barátja, a hőmezővásárhelyi költő, Pákozdy Ferenc – a tudományra tartozik, mely bizonynyal elkövetkezik egyszer az ő – József Attila szerint is *„sokban zseniális”* – Eb ura fakó-jára.” Első pillantásra talán meglepő, hogy József Attila Erdélyi idézett művét „sokban zseniálisnak” tartotta. De egyrészt, emlékezve Füsi József szavaira a *„vár és vér”, „vád és véd”* szavak közötti logikai kapcsolatot bizonygató, a *„convergens alakfejlődés”* lényegesen prózaibb eshetőségét nevetve elhárító József Attiláról, tudomásul kell vennünk azt, hogy a költőnek is volt hajlama a szaktudományos eredmények nagyvonalú figyelmen kívül hagyására, arra, hogy a nyelvészeti kézműves munkát alkalmanként a tudományos jótállási jeggyel ellátott gondolati eredmények elé helyezze. Másrészt Pákozdy (Erdélyi iránti előzékenységből) elhallgatta a költő véleményének második felét, József Attila – nyilván súlyos – fenntartásait költőtársa délibábos tudományosságával szemben.

Az eddigi fejtegetéseinkből ugyanis kiviláglik, hogy József Attila etimológia és nyelvtudomány viszonyának kérdésében Erdélyitől gyökeresen eltérő elvi alapokon állt. Nem viszonyult ellenségesen az egykorú magyar nyelvtudományhoz, ismerte és elismerte annak eredményeit. A hajnal etimológiáját Munkácsi Bernát alapján adta meg. A *„szem”* szónak Horger Antal által történt magyarázata ellen aligha lehetett ellenvetése. Kosztolányival magyar szavak finn rokonait keresgéltek. S a magyar nyelv etimológiai szótárát nem hogy elvetették volna, hanem egyenesen igényelték a Gom-bocz-féle vállalkozás kiteljesedését. De mindezen túlmenően számos egyéb adatunk is van arra, hogy a költő a tudományos nyelvészethez és etimológiához afirmatívan viszonyult.

„*Finnül tanult* most, eredetiben szeretne volna olvasni a Kalevalát.” – írta róla nővére. „Szenvedélyesen érdekelte a filológia, a régi magyar irodalom, a *finn-ugor népek ősköltészete, az összehasonlító nyelvtudomány*” – állapította meg Németh Andor. „*Tudta a magyar szavakat, tudta tökéletesen. Tudós volt a finn-ugor nyelvészeten.* Képes Géza költőtársunkon kívül csak ő *tudott finnül.*” – emlékezett rá Horváth Béla. S még sorolhatnánk a példákat, amelyek azt bizonyítják, hogy József Attila etimologizálása, ha műkedvelő nyelvészkedés volt is, aminek Füsi József minősítette, ha az összefüggések keresése során meg is engedett magának bizonyos szabadságokat,

jól megfért a huszadik századi magyar nyelvészettel. A tudományban nem a szárnyalni kívánó képzeletet földre rántó gravitációs erő, hanem az ihletnek lendületet adó össz-tönző energiát látta. Nem elzárkózott tőle, hanem búvárkodott benne.

Füsi József az etimologizáló nyelvészkedést a költő „titkos tudományának” nevezte. Ha az idézett kifejezést a szó egyenes értelmében nem is lehet József Attilára alkalmazni, annyi bizonyos, hogy a szöfejtést leginkább csak szóban művelte. Írásban kevés nyoma maradt ennek a kedvtelésnek. Etimologizáló hajlamát csak szűk körben árulta el, leginkább olyanok előtt, akikkel bizalmasabb, személyesebb viszonyba került. Szókultuszának azonban volt olyan megnyilatkozási módja, amelyet a nyilvánosság előtt, nem mint magánember, hanem közösségi szerepként vállalva gyakorolt, s ezért írásban is többször dokumentált: a húszas évek végén a nyelvtisztító mozgalom vonzáskörébe került és aktívan kivette részét az *idegen szavak elleni hadakozásból*.

A baráti emlékezések természetesen a költőnek erről a szenvedélyéről is tudnak. Például Ignótus Pál így összegzi József Attila nyelvtisztító hittérítői buzgolkodását egyik vitájuk során: „Győzelmén fölhevülve tovább harsogott a Teréz körúton: a magyar szógyökök, ragok és képzők természetéről, a vendégszavak ármányáról, arról, hogy egy idegen szó rendszerint több magyart szorít ki – akkor éppen purista volt, később letett róla.” Érdemes idéznünk azt is, amit a költő szavaira az ifjabb Ignótus válaszolt, mert sokat elárul abból, miről is folyt közöttük a vita: „Úgy képzeled – gúnyolódott vitapartnerén – hogy a parasztok, ha összeállnak cséplőgépet venni, nem lesz egyéb gondjuk, mint hogy a vendégszavaktól hogyan szabaduljanak meg. Ásót-kapát a vendégszavak ellen... Hát eszük ágában sincs. Te nem szereted a vendégstót, ők szeretik. Az áristom is vendégstó, a firhang is, az ekszecirozás is.”

József Attila purizmusának feltérképezése során azonban nem szorulunk oly mértékben az emlékezések adataira, mint az etimologizálásról szólva. Azok a kijelentések ugyanis, amelyeket Ignótus Pál a költő szájába ad, majdnem szó szerint előfordulnak ennek saját cikkeiben is, például abban a recenzióban, amely a Századunk 1929. márciusi számában jelent meg, s amely Tolnai Vilmos *Magyarító szótárát* méltatta: „az idegen szavak használata a legtöbb közönséges esetben szellemi zavarosságra mutat... az idegen egész csoport hazait tőr ki a nyelvhasználatból.” Arról is közvetlenül a költőtől szerezhetünk bizonyosságot, hogy nyelvtisztító buzgalmáról 1929. végén még nem tett le. Az Előrs 1929. december 21-i számában a Bartha Miklós Társaság röpiratának szemére vetette, hogy „Hangyabolyban nem nyűzsög úgy a hangya, mint ebben a könyvben az idegen szó; az idegen, amelyet a magyar meg nem ért, amelynek népe sincs, amelyet semmi nemzet nem beszél, sőt nem beszélt, amelyet fülébe vévén, pislant és hallgat a kapás, bosszankodik a nyelvész, – amelytől megtudósodik a tudatlan.”

Nyelvtisztító eltökéltségéről árulkodik az a tény, hogy ekkoriban ő maga is következetesen került az idegen szavakat, sőt az Esztétikai töredékek egyes fogalmazványaiban még közismert tudományos terminusok és közhasználatú idegen szavak magyarázására is vállalkozott. Megpróbálkozott az „intuicio” helyettesítésével: „A belátás, vagy szemlélet, amelyet valószínűleg a közérthetőség elkerülése végett intuitionnak nevezgetünk.” Az „esztétikának” is megkereste magyar megfelelőit: „A művészettel a tetszettan (széptan, aisthétika) foglalkozott.” Még a „matematikus” helyett is jobbat vélte találni: „És melyik számismerő nem bosszankodna vagy mosolyodna el (nagyapaképpen)”.

Magyarító elkötelezettségének 1929 előtt nemigen van nyoma s 1930-ban talán nem függetlenül a Bartha Miklós Társaságból történt kilépésétől és közeledésétől a munkásmozgalomhoz, érezhetően csökkent nyelvtisztító buzgalma. Purista felfellobbanása aligha független Kosztolányival való barátságától és az idősebb író reá gyakorolt befolyásától. Hiszen ő volt a XX. századi magyar purizmus egyik vezéralakja, a legjelentősebb modern írónk, aki a nyelvtisztítás eszméje mellett egész életére elkötelezte magát. Nem kétséges, hogy nyelvészeti eszmecseréik során hangsúlyosan fölmerült a két purista között nyelvünk magyartalanságainak kérdésköre.

Tanulmányunknak azonban nem tárgya József Attila purizmusának kimerítő vizsgálata. Annyiban foglalkozunk vele, amennyiben ez a szellemi beállítottsága fényt vet

nyelvszemléletének szóközpontú jellegére. Ha így tekintjük az idegen szavak használatát ellen folytatott hadakozását, akkor azt a tényt kell kiemelnünk, hogy a küzdelmet épp a *szókinsz* terén, tehát a számára legérzékenyebb ponton vette föl anyanyelve védelmében. És ez sem kevés. De ennél sokkal többről van szó: arról, hogy a purizmus és a költő nyelvész-tétikájának alaptétele szorosan és közvetlenül összefügg egymással. Az összefüggés kimutatása érdekében az eddig elszigetelt és csonkán idézett tételt szövegkörnyezetében és teljes formájában kell idéznünk: „*A nemzet: közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs.*” A teljes forma tehát azt mutatja, hogy a nyelv *nemzeti* mivolta lényegesen, hangsúlyosan hozzátartozik József Attila nyelvfelfogásához. Ha – mint elemzéseink során megállapítottuk – a költő a kratyloszi hagyomány kései örököse volt, akkor ezt a felfogást az utóbbi idézet nyomán közelebb-ről kratylista hazafisággént, vagy Kosztolányi kifejezésével élve „nyelvi sovinizmusként” határozhatjuk meg. S épp e patriotizmus (a félreérthető „sovinizmus” kifejezés helyett ezt az elnevezést használjuk) az összekötő láncszem József Attila nyelvszemlélete és nyelvtisztogató gyakorlata, purizmusa között, amint azt az Új Magyar Föld 1929. okt.–nov.–dec. számáról írott recenziójának alábbi részlete szemlélteti:

„Minden valóság alakjában való, a magyar gondolat alakja a *magyar nyelv, a nép lelke*” – olvassuk az általános tételt, „*A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs*” mondta parafrázisát. Ez általános tételből a gondolatmenet a purizmus fő célkitűzését, az idegen szavak kiiktatásának követelményét vezeti le: „Eltekintve attól, hogy éppen a parasztság, tehát a magyarság színe-java idegenkedik mindettől, valójában *nemzetbontó dolog a vadszó*, ahogyan a vadhús mintázata névezhetnők.”

A dedukció következő lépcsőfokát már a vadszóként megbélyegzett idegen eredetű köznyelvi elemek ellen folytatandó küzdelem stratégiai hadmozdulatai és taktikai manőverei képezik: „Mert kétféle vadszó lehetséges: 1. pótolható magyarral és ebben az esetben nem csupán felesleges, hanem mód nélkül kárhözatos, mert minden egyes idegen a magyarok csapatját szorítja ki Kanadába: ahol Eszterháza, Kaposvár stb. helységnevek akadnak. 2. magyarban nincs megfelelője és ebben az esetben, különösen ha ige vagy határozó olyan gondolatmenetre kényszerít, amely a magyar észtől idegen és a sajátos, a magyar nyelv kötései folytán csak magyarul elgondolható ítéletek alakulhatását lehetetleníti, mert az alapos gondolat alakításról leszoktat és mint adott alakzat, tudományszerűsége folytán könnyebben válik közhellyé. Így végül mindenkit megront. Továbbá leíródnak a szó, a hallatos képzet mellé, iratos képe is megrögződik fejünkben, különben helyesen írni közvetlenül nem is tudnánk. Ez annyit jelent, hogy az írott idegen szó meg sem magyarulhat fejlett hírlapirodalmunk korában. Megmarad annak, ami volt, öl, pusztít, mint a pálinka, néha még meg is részegíti a kelekótyákat.”

Ha tehát általában véve szókultusról beszélhetünk József Attila nyelvszemléletéről szólván, nyelvtisztító eltökéltsége kapcsán joggal szűkíthetjük a kört a *magyar szó kultuszára*. A purizmusról – mint Ignóus Pál megjegyezte – később lett. Megszabadult azoktól a túlzásoktól, sovinizta melléklöngéktől, modorbéli szertelenségektől, merevségektől, amelyek az idézett részlet írásakor még rányomták bélyegüket gondolkodásra. De a húszas évek végén kapott leckét aligha feledte el. Nyelvtisztító felfogása a stílus magyarosságra való gondos ügyeléssé szelidült. A purizmus tehát elenyészett, de a magyar szó kultusza, a kratylista patriotizmus, nyelvi „sovinizmus” mindvégig fennmaradt gondolkodásában.

Nemcsak A hetedik: „Egy, kit a szó nevének szólít” sora és a hozzáfűzött 1936-os magyarázat bizonyítja ezt, amelyben a Párizsból való hazatérés és az anyanyelvi közeggel való találkozás katartikus élményéről számolt be. Fényes bizonyítéka ennek a „lelkivé váltott”, nem programszerű purizmusnak a költő egyik, minden valószínűség szerint kései töredéke, talán legszebb vallomása a magyar szó, s a vele azonosított magyar nyelv iránt érzett szeretetéről: „*Nyelvünk* izei gazdagon kiforrtak. A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. *Nyelvünkkel* megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját s az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egyszer

nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai. Mi is ősieik és modernek vagyunk, európai magyarok. Mérnökök, üzletemberek, szántóvetők és költők népe."

József Attila mondattani és grammatikai érdeklődéséről szólva megállapítottuk, hogy ilyen kérdésekkel nyelvbölcseleti, nyelvesztétikai szinten a költő gyakorlatilag nem foglalkozott. A szóval (a névvel) kapcsolatos elméleti természetű megállapításait – a legutóbbi példával bezárólag – ezzel szemben már az eddigiekben is számos alkalommal elemeztük. A későbbiek során, költészetét vizsgálva háttérmagyarázatként ugyancsak föl kell használnunk néhány nyelvelméleti okfejtést, amelynek tárgya a szó volt. A gondolatmenetnek ezen a pontján csak néhány olyan pregnáns dokumentumot említünk, amelyek eddig nem szerepeltek s egyébként ezután sem kerülnének terítékre. Velük szemléltetjük a költő szóközponitú nyelvfelfogásának teoretikus dimenzióját.

Mindenek előtt a Babits-pamfletnek arról a részletéről emlékezünk meg, amely a művészet és a logika, az ihlet és az értelem viszonyát a szó és a fogalom közötti összefüggés tartományában vetette föl. A versek egyik típusában, jelentette ki a költő, „a szavak nem mint a fogalmak hordozói jutnak levegőhöz, hanem a maguk csak szóbeli értékében. Az ítéletalkotás távolról alig-alig neszelő logikummal kíséri. Jelenlétét úgyszólván észre sem venni, de amennyiben a szavak logikai szempontból összemarakodnak, kitűnik, hogy pusztá létük mennyire fontos."

Szó kultuszának ismeretében nem meglepő, hogy a költő az izmusokat is arra hivatkozva támadta, hogy a költészet anyagával, a szóval nem rendeltetésének megfelelően bántak: „Nem kell arra a sok páratlan badarságra és polgári maszlagra gondolnunk, amelyet a közelmúlt izmusai mutatnak – írta az Irodalom és szocializmusban – és amelyek értelmében igen sűrűn *megtagadták a szavaktól az értelmet*, nem törődve azzal, hogy éppen *a szó az egyetlen dolog, amelynek közvetlen és nemcsak teleologikus (céljából való) értelme van*, mint például valamely szerszámnak, közvetlen és nem csak metafizikai értelme, mint például az életnek."

József Attila nyelvfelfogásának szóközponitú volta alapján válik érthetővé az is, miért ragaszkodott olyannyira ahhoz, hogy Ignótus Pállal és Fejtő Ferencsel közösen alapított folyóiratuknak ő lehessen a „keresztapja”, és miért védelmezte oly makacs következetességgel, annyi furfanggal minden más ajánlattal szemben az általa kidolgozott címtervet. Ebben az összefüggésben szemlélve Szerkesztői üzenetének híres, sokat idézett részlete nem csupán ideológiai szempontból sokatmondó, de erős szálon érintkezik a költő szó kultuszával is: „A diktatúrák légkörében divat, *„szép szó-nak”* becsmérlni a szellemi humanizmusnak mindama megnyilatkozásait, amelyeket rengeteg szenvedés és erőfeszítés hozott napvilágra, s amelyek művelődésünk elveiként lebegnek előttünk. Mi, amikor *szép szóval* akarjuk kifejtetni azt az emberi öntudatot, amelyet a világszerte föllépő erőszak a lelkek mélyére kényszerít, nem ismerhetjük el az erőszak szellemi fölényét azzal, hogy az általa kigúnyolt *szép szótól* megfutamodunk. Mi vállaljuk a becsmérlest. *„Szép szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is.* Célunk az a társadalmi és állami életforma, amelyben *a szép szó*, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság *eszmélete érvényesül.*"

(Befejező része következő számunkban)

MINDEN PERCBEN A MINDENSÉG

Károlyi Amy: *A szobrok elindulnak*

Ajtó, ablak, kapu, küszöb... Hétköznapi motívumok a költő ingatlanából. Épületének nyílásai, melyeken át a világegyetembe lép.

Károlyi Amy legújabb verseskötetében egész ciklus szól a személyes környezetről. De a „Beszélő szobák”-on kívül számos tárgyat, élőlényt, természeti létezőt bír költői szóra: a repedt csésze épp úgy sugallja az egyszeri lét értelmét, mint a csősz, a kalap csakúgy, mint a becsüs. Mert ne higgye a jámbor olvasó, hogy a megszokott s már megunt tárgyak és személyek a kopott tapasztalat naturalista hűségében fogantak második, fénykép életükre: nem, Károlyi Amy költészetében a legegyszerűbb holmik is az ellentétek egységével hirdetik a lépten-nyomon fölkelhető teljesség ígézetét. Ezért juttatja eszünkbe az ágyról, hogy *születünk benn és meghalunk*, a szekrényről, hogy *belezsútolva hétköznap, ünnep*, és egy diófáról, előljáró példabeszédül, a vers nyitánya azonnal közli egész sorsát: *egy madár hozta / egy fűrészt vitte...*

Ez a költészet kézzel fogható világunkban mutatja meg a lét ellenpontozott folyamatát. Ahogy a jól ismert látványból egyetlen motívumot vetít elénk, és a személytelen természet távlatába állítja vagy éppen jelenségében szemlélteti kezdet és vég közt a természet körfolyamát, emlékezetünkbe idézi a távol-keleti festők látásmódját, akik – példának okáért – egy faágon ülő madár látományát a világegyetem örök díszletei elé mintázva, havasok előterében vagy telihold alatt a mindenütt uralkodó tenyészet törvényét érzékeltették. Kínai és japán metszetek szemléletére kell gondolnunk, nem a költőkére, és már a mesterségbeli távolodás, művészetközi rokonság bizonyítja a költő eredetiségét. Károlyi Amy csakugyan nem a *haiku* két némaság közt megörökítő, szívérványoló impresszionizmusával él, hanem múlandót és időtlent, esetlegest és egyetemet ragad meg egyetlen markolással.

De még a színes, természeti látás és maga a fölülelemelkedés kínai bölcsessége is csupán messiás analógiául állhat. *A szobrok elindulnak* elégikus telítettségű vagy jobbra drámai szerkezetű lírájának tájolásául. Károlyi Amyt a lét összefüggései és törvényei hangolták ezeknek a verseknek a megírására, és amennyire kifejezőmódja párját ritkítóan lényegre tapintó, fogalmi világa az ellentétek bonyolultságát föloldva is tiszta, világos, ez pedig az elemző európai szellem eszmékben üdvözülni vágyására vall, annyira az élet anyagi hitelessége és szépsége hatja át líráját. Takarékos vonásokból, egy-két árnyalatból, sajátos formajegyből is érezzük, hogy az érzékelt valóság részleteiben eszmélt újra meg újra a mindenség kormányzó jelenlétére. *Lepkék is a kondérba hullnak*, veszi észre a *törköly-szagú* őszben (*A csősz*), tudja, hogy fészkébe a madár *összehord tüvet, tollat, mohát, pántlikát* (*A ház*), és kamrába gyűjtött megfigyeléseiből éles, pontos képeket vesz elő: *vonalzóval jár a délelőtt* (*Szögek és élek*), de hű tanú arra is, hogy éjjel, a sötét szobában *élét veszti a szögletes*. (*Éjszaka*).

Tapasztalata valóságos, érzékeinek öröme igazi, de érzékletei csak verseinek nyersanyagát jelentik: a vonatkozásoknak és viszonylatoknak távlatokat tükröző rendszere költészetének legfőbb tárgya. Ebben a rangsorban a dologi világ is csak ürügy, jöllehet mindig és következetesen szép, érdekes egy villanásra: *Ablak-táblák / üveg-vitorlák / szellős mindenség-keretek* – írja (*Kő és üveg*), és ezek a sorok önszemlélete legjobb kifejezéséül foghatók föl. Nem mond le teljesen a lírai portréról, de nem szavakkal fest és nem képzetekkel jellemez, hanem kurta, metaforikus parafrázisokban él át egy-egy másik művészi világot. (*Spenser korában, Cvetajeva balla-*

dája) Felfogására azonban legjellemzőbb, hogy amikor a mayerlingi tragédiát verseli meg, nem egy vagy több álarcos monológot mond el, hanem önmagukban teljes, ám egymással kibékíthetetlen emberi kisvilágokat rendel egymás mellé.

Költői szemléletének alapvonása az *ikonizálás*: ábrázolás, de magasabb rendre tekintő sűrítéssel. Maga is így jeleníti meg a *világmindenség teremtetőjé*-t, a fenséges együttérzés, a *szigorú könyörület* látszólag ellentmondásos magatartásában. (*Ikonok*) Ilyen ars poeticának eleve hátulütője lehet, hogy a valóság vetületeiben lételvet fűrkésző alkotó az ellentétek önnemzésével írja versét, és tárgyat hamar kimeríti. De Károlyi Amy költészetét ez a veszély nem fenyegeti. Mivel szereti dologi környezetét, ihlete nem bicsaklik meg, a teremtés rendszeréről tanúskodó csendéleteiben, zsáner-rajzaiban eleven vér buzog. Sok verse közel áll a *chanson* lélegzétvételéhez, ami csak könnyebben átélhetővé teszi a komoly gondolati tartalmakat. Bár *A szobrok elindulnak* úgyszólván minden verse tanúságtétel a mindenségnek távoli pólusokat egységben láttató mértanáról, költőjének szava annyira természetesen ömlik, hogy minduntalan arra a megállapításra készítetnek, ezek a mélyre pillantó fölismerések az észlelő őt érzék örömeivel együtt születtek, ilyen művészi illúzió pedig magas költészet jegye. De ez a költői magatartás ösztönözte Károlyi Amyt arra is, hogy aforisztikus gondolatait, a jelen életről és művészetről alkotott mondásait, szövszeneteit, olvasmányaiából vett, megvilágító, szabályos idézeteket mintegy naplószerűen a rizsszemben rejlő teljes élet érvényének tudatával emelje a költészet fényébe. (*Arlecchino jegyzetei*) Mindamelllett nem hiányoznak a könyvből a megrendülés magasan kitarított, tragikus hangjai sem, – példa rá a MacNeice emlékezetére költött sirató. (*Litánia*)

Károlyi Amy lírája régesrég több, méltóbb figyelmet és megbecsülést érdemelt volna. Mindenesetre *A szobrok elindulnak* szerves, meggyőző költői pálya tetőpontját jelenti. A kötet jelentése átfogóbb s egy világmagyarázat igényével magvasabb, mint a metafizikai megrendülés hangjait megszólaltató könyve, *A nyúl feje* (1979) vagy akár a vallomásosabb *Nincs út Avilába* (1982). Ott még az indulatok dialektikája formálódott heves rapszodiákká, a fájdalom énekévé. Legújabb kötetében személyfölötti szelleme teremt olyan költői készséggel, mint amilyen Weöres jellemzésül ír le: költői énjének „eszejárása” csakugyan átfedi a hétköznapit. *A szobrok elindulnak* poétájának vonzódása a kozmológikus felfogáshoz nem áll távol Weörestől, noha világképe más és eredeti. Károlyi Amy élményein nem dereng át hieratikus rend, ihlető forrását a folyamatos ébrenlétben találja meg.

Honnan kapott hát ösztönzést poétikájának újabb, eredményes gazdagításához? Ahogy maga is utal rá, Schaár Erzsébet szobraitól, aki a szabad természet háttere elé mintázta székre vagy állította az űrt közrefogó ajtókeretbe alakjait. De a közvetlen művészetközi bátorítás nem hatás többé, hiszen a plasztika formanyelve nem fordítható le a költészetére, így Károlyi Amynak is saját anyagából kellett kialakítani öntörvényű világát. Nyilvánvaló, hogy, mint minden jelentős művész, ő is csupán meglevő, belső hajlamainak keresett fölhangoló példát. Ezt annak az Emily Dickinsonnak a versképzésében lelte meg, akit maga fordított. ED lírai futamai rajzolódnak ki így, kontrasztokban, de a magyar költő verse nem sikoly és nincs benne a fölvert szív lüktetése, hanem a szellem kiegyenlítő harmóniája élteti. (*Magvető Könyvkiadó*)

KALAUZ AZ ÉLETMŰHÖZ

Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben

Nézem az album 18. lapján a fiatal Weöres Sándor arcképét. Amatőr fénykép, deréktól fölfelé ábrázolja a költőt. Kihajtott fehér ingnyak, régi szabású, kissé laza zakó a sovány testen. Fényes szemvillanásában tág, kerek szemében talán a szebeni rác ösök tekintete. Boltozatos koponyáját oldalra fésült dús haj fűdi. Szája szögletében még a gyerek játékos kedve, de már ott van a sokat tudó felnőtt keserősége is. Keresem a vonások mögött a zsenialitás jeleit. Mit lehet mondani erről a fényképről? Nem a legtöbbet közli-e az alatta olvasható idézet, Weöres Sándor egyik verse, a *Hét lakat*, amelynek első szakasza így szól: „Húszéves lettem tegnapelőtt. / De a szívem még gyerek, / az arcom befejezetlen és / szemeim töretlenek.”

Szinte párja ennek a képeknek az a másik, amit a könyv 123. lapján találok. Egy szép, okos, tiszta fényű, komoly tekintetű lány néz ránk a képről. Károlyi Amy. A legszükségesebb információt közli a képaláírás. Érettségi fénykép 1928-ból. Rövidre vágott haj, lágyan omló hullámok. Nyílt szemek, puha vonások. Hiányzik még a későbbi fényképek állandó mosolygása, hiányzik a csillogó szemüveg. Elhiszem erről a képről, amit majd néhány lappal később olvasok egy hosszabb visszaemlékezésben. Károlyi Amy akkor már a Bajza utcai polgári iskola tanára: „iskolai kiránduláson szálltam le a magas villamoslépcsőről, s a második lépcsőfoknál kicsit megtorpan-tam a mélységtől, s önkéntelenül hátrafordulva mit látok? Rusai hajlik le, és megcsókolja a szoknyám szegélyét.” A fénykép alatt a leghitelesebb „magyarázat”, Károlyi Amy rövid verse: „Az arca komoly / nincs rejteni való / a nevetés csak később / az elpalástoló // a szem világra nyílt / pecsét a száj / erdei tisztás az arc / még fák mögött a táj.”

Az album, a képeskönyv az életrajz műfaja. Szerkezetét az időrend szabja meg. Két szálon indul a „történet”. A könyv első harmada Weöres Sándor életútját mutatja be. Aztán a 103. lapon fölbukkan a kerek arcú, tiszta tekintetű, lágy vonású lány arcképe, és mellette Weöres Sándor egyik versének sorait olvassuk: „Valaki hí téged, valaki hí, / nem látta senki, elrejtik a fák, / előtted ring a hangja, mint a mécs-világ.” Aztán elindul a másik szál, a *Családtörténet II.*, Károlyi Amy életútja, majd – ahogy a Hamvas Bélának küldött távirat szövegéből tudjuk: ESKUEVOENK HOLNAP SZERDAAN OBUDA UJLAKI TEMPLOMBAN TIZENKETTOEKOR AMY EES SANYI – összekapcsolódik a két élet, s az 1947-es római tartózkodás óta együtt látjuk őket a fényképeken, párhuzamosan alakul a két költő pályája.

Az ösök képei, régi fényképész mesterek munkái, műtermi díszletek, festett hátterek, ódivatú bútorok, vízőzön előtti kalapok és nyakkendők, az első hosszú ruha, madárfészekre emlékeztető női kalap, szélesre pödrött férfi bajusz... Weöres Sándor életének változó helyszínei: Szombathely, Csöngye, Sopron, Pécs, Budapest... Az első keleti utazás 1937-ben. (Egyébként az albumban olvashatunk először Weöres Sándor keleti útinaplójából hosszú és tartalmas részleteket, vallomásos és roppant jellemző szövegeket.) Aztán a közös római tartózkodás Kardos Tibor és a római magyar Akadémia jóvoltából... Majd tíz év megszakítás után újból fontos szerepet kapnak az utazások, a külföldi színhelyek: 1959-ben a második kínai utazás, Görögország, Dalmácia, Svájc, ismét Róma, Anglia, külföldi szereplések, írókongresszusok, aztán Moldován Domokosékkal – talán már az album titkos gondolatával – egy közös erdélyi utazás: Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár... Közben egy-egy pillanatra fölvillan az itthoni környezet is: a Törökvész utcai lakás, a szigligeti alkotóház,

a barátkozó kutyák és a fényes szőri cicák, végül az elveszett otthonok helyett megteremtett közös otthon, a Muraközi utcai ház...

A változó helyszíneket, a tárgyi világot, a környezetet arcképekkel népesítik be: a költő emberi kapcsolatainak dokumentumai. Meglepő, hogy az emberi viszonylatok milyen gazdag és sűrű szövevénye veszi körül Weöres életét, s hogy milyen korán kezdődött ezeknek kiépülése. Az *Öregek* című korai versét Kodály Zoltán zenésíti meg, aki a tizenhat éves költőt „kedves szerzőtárs”-nak szólítja. Kosztolányit az ifjú Rimbaud-ra emlékezteti, s amikor 1929-ben verset küld neki, „drága csodagyermek”-nek nevezi. Aztán ott vannak szombathelyi és pécsi támogatói: Pável Ágoston és Várkonyi Nándor. Majd sorra belépnek életébe az elődök és a kortársak: Babits könyvet dedikál neki, így: „fiatal társamnak”; Füst Milán levélben köszöni meg a neki ajánlott verset; Illyés, Vas István, Radnóti, Cs. Szabó, Ignátus Pál kéziratot kér tőle... Barátságot köt a festő Illés Árpáddal. A *Diárium*-ban „felfedező” kritikát ír róla Hamvas Béla... Egyre távol a kör. Az ötvenes évek elején Pilinszkyvel, Németh Lászlóékkal, Kodolányiékkal, Szabó Lőrincével, Jékely Zoltánnal, a fiatal Nagy Lászlóval találkoznak Weöresék, a Tiszapalkonyán éjjeliőrök Hamvas Bélával és a Széher úti magányában élő Fülep Lajossal tartják a kapcsolatot... A barátság festőművészekhez is fűzi őket: Bálint Endréhez, Barcsayhoz, Ország Lilihez, Martyn Ferenchez... A külföldi utazások, szereplések és díjak a nemzetközi szellemi élet néhány neves alakjával, Dürrenmattal, Hans Jürgen Frölichkel ismertetik meg őket...

Egy képeskönyvben alighanem legnehezebb az életművet, a költői kvalitást megéreztetni. Könyvcímlapok mutatják a megjelent köteteket. Könyvcímlapok jelzik a fordítói teljesítmény roppant határait. Színházi előadásokról készült fényképek beszélnek a bemutatott színpadi művekről. Könyvcímlapokból értesülünk arról, hogy a költő verseit idegen nyelvre ültették át. Folyóiratok és kötetek címlapja mutatja be a költővel foglalkozó tanulmányok, a róla szóló irodalom gyarapodását... Talán mindennél szemléletesebbek és jellemzőbbek az olvasói visszhang dokumentumai: az orgoványi általános iskola I. B osztályának tanulói nyuszis képeslapon kívánnak kellemes húsvéti ünnepeket a költőnek, egy tiszavasvári főlháborodott olvasó az *Antik ecloga* szerzőjét azzal fenyegeti meg, hogy „az ilyen egyéneket ki kellene zavarni az országból”, egy ürömi nyugdíjas tanító viszont „a legkedvesebb versei közé sorolta” a költeményt. A visszhang „rovatba” tartozik az a néhány beszédes kép, amely Weöres Sándor és Károlyi Amy költészetének korábbi hivatalos fogadtatásáról vall. Kortörténeti értékű dokumentum például Dallos Sándor ajánló levele, a „Vörös Sándorné” névre kiállított megbízólevél a „lakóházi önvédelmi parancsnoki teendők ellátására”, valamint az írószövetség felvételi bizottságának 1962-ben kelt elutasító levele.

Egy könyv mindig kompozíció. A képeskönyv, az album kétszeresen az. Itt a szerkesztés az alkotással fölerő munka lehet. A könyvet szerkesztette, „írta és összeállította” Károlyi Amy. Munkája alkotásértékű munka. Szerencsés kezű társ szegődött melléje, az Idő. Az elmúlt évek nagyon jól szelektáltak: a fontos dokumentumokat megőrizték. Pedig Weöres Sándor nem gyűjtögető hajlamú, nem megőrző típusú ember, a tárgyak nem fontosak a számára. De az Idő, úgy látszik, kedvezett neki, jól szelektálta a dolgait. Megmaradtak Kodály Zoltán levelei, megmaradt a Hamvas Bélának föladvott esküvői értesítés, megmaradt a feleségének Rómában adott és Ferenczy Béniék, mint tanúk által hitelesített kötelezvény arról, „hogy egy nap félliter bornál többet nem iszom, kivéve havonta egyszer, de akkor sem berúgásig. Berúgni maximum félévenként egyszer.” Megmaradt a Cataniából Taorminába szóló két vonatjegy, megmaradtak Alföldy Jenőné kisiskolásainak versillusztrációi, megmaradt a Bombayból Pável Ágostonnak küldött képeslap...

Persze nem elég, hogy az Idő szerencsés kézzel rostál, hogy a legjellemzőbb dokumentumok megmaradnak. A tárgyakat, a képeket, a szövegeket össze is kell illeszteni, egymás mellé kell helyezni. A könyv anyagának legalább tíz-tizenkét rétege van: régi képek és mai fölvételek, fotók és rajzok, régi és mai szövegek, lírai és prózai idézetek, W. S. és K. A. szövegei, nyomtatott és kézzel írt szövegek... Károlyi

Amy már korábbi saját lírai köteteiben, a *Kulcslyuk-lírá*-ban, a *Vers és napló*-ban, a *Születésem történeté*-ben bebizonyította, hogy milyen kivételes érzéke van az irodalmi montázshoz, a különböző eredetű szövegek egybekomponálásához, a jelenségek jelképpé fejlesztéséhez, a kiemeléshez, a kiválasztáshoz, az egybeillesztéshez, az így nyert többletjelentéshez. Ez a kötet valóban kompozíció, Károlyi Amynak valóban sikerült „organikus, élő könyvet” létrehoznia. A régi rajzhoz egy mai versidézetet választ (vagy éppenséggel új verset ír), a mai fényképet egy régi szövegrészlettel kíséri. Arra is ügyel, hogy a könyvoldalaknak megszerkesztett vizuális képe, egyensúlya legyen, hogy a kinyitott könyv, a páros és a páratlan lap harmonikus egységet alkosson. A versidézetek mindig találóak, frappánsak, nem ugyanazt mondják, amit a látvány, hanem kiegészítik, jelentéstöbblettel ruházzák föl, továbbmondják a kép üzenetét. Hogy mit őriz meg az idő, gyakran a véletlen műve. De hogy a megőrzött anyagból mi kerül a kötetbe, már nem bízható a véletlenre. Ez a kötet nem esetlegeségek halmaza, hanem tudatos szerkezet, építmény. Abban is példamutató, hogy nem akarja áthangszerelni a múltat, szebbre festeni a valóságot, nem álszemérmes, nem szépít. Olyan dokumentumokat is vállal, mint a római kötelezvény, az *Antik ecloga*-ról írt olvasói levél, vagy az írószövetségi tagfelvételi kérést elutasító határozat.

Abban a könyvsorozatban, amelyben a *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben* megjelent, eddig két album látott napvilágot, az Illyés Gyulát és a Németh Lászlót bemutató képeskönyv. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az albumok könyvművészeti értékét, megtervezettségét, szerkesztettségét, tartalmi gazdagságát és vizuális megjelenését tekintve egyaránt ez a munka a legsikerültebb; példamutató a folytatás, az újabb vállalkozások számára is. (Néhány apróbb pontatlanságot, hiányt kellett volna még kiküszöbölni, s talán a függelékben néhány – a további bűvárkodásra ösztönző – adatot közölni.)

Végül álljon itt két példa a kompozíció metaforikus többértelműségére, a könyv tudatos és nagyvonalú, képzeletindító megszerkesztettségére.

Említettük, hogy a képek az életút állomásait időrendben követik. Valójában nem egészen így van. A kötet nem a *Családtörténet* I.-gyel, Weöres Sándor őseinek arcképcsarnokával kezdődik, hanem egy mai látogatással: a felnőtt költő újból bejárja szülőföldje tájait. És a kötet nem a legfrissebb jelennel ér véget, hanem a költő tiszteletadásával édesanyja emléke előtt: újra látjuk a költő édesanyjának arcképét, és látjuk az édesanya sírkövét, Ferenczy Béni alkotását a szombathelyi temetőben.

A másik szerkesztői ötlet talán még elgondolkoztatóbb. A könyv legutolsó, 284. lapján egy téglafallal elkerített útmenti kálvária három feszülete látható, és a kálvária mellett a bandukoló Weöres Sándor és Károlyi Amy. Ezzel a képpel, pontosabban a kép változatával az album egy másik helyén már találkozhattunk, a 108. lapon. De ott hátulról láttuk a széles országúton haladó, távolodó, egyre zsugorodó emberpárt. A kép alá Károlyi Amy ott ezt írta:

Kenyeri porral szegett csöndje
után magános gyertya lobban
Csöngé

Itt, a kötet legutolsó képén Weöres Sándor és Károlyi Amy szemben jönnek velünk, alakjuk nagyobb, a körvonalak határozottabbak, élesebbek: szinte belépnek az életünkbe. Ha akarjuk, velünk jönnek, társainkká lesznek, belenőnek a mi időnkbe is. A második kálváriás kép aláírása is Károlyi Amytől származik, 1982. szeptemberében kelt:

Mit odafele fedett az út pora,
út mentén törődött Kálvária
kisért Csöngére. Visszafele
velünk együtt jött Kenyerbe.

A BARTÓKI MÉRTÉK

Demény János: *Rézkarok hidegtüvel*

„A Bartók-kutatás, többek között Bartók életének részletes ismerete is, sok ezer dokumentum elemzése és feldolgozása alapján hihetetlenül magas fokon áll” – írja Demény János, a Bartók-levelek különös hamisítási kísérletét tárgyaló tanulmányában (a gyors leleplezés mintegy magyarázataként), a kötet vége felé a 243. oldalon, s mikor az olvasó idáig ér, óhatatlanul úgy érzi, hogy pontosan ezzel a szóval lehetne legtömörebben jellemezni az eddig olvasottakat. Azt azonban már sokkal nehezebb megmondani, hogy mit is jelent a jelen kötet esetében ez a hihetetlenül magas fok? Az ember érzi a ritka magaslati levegőt, s élvezi a tisztánlátást, ám ha jellemezni vagy pláne méltatni akarja az esszéket, nyomban bajba kerül. Hisz nyilvánvalóan nem egyszerűen az utólérhetetlen filológiai műgondról s mégcsak nem is az írástudás művészetéről van szó. Könnyebbség kedvéért, indukálásképp, lássuk elébb mégis ezt a kettőt.

A mikrofilológiai műgond, a bio-bibliografikus precizitás példajaként tekintetjük mindjárt azt a tanulmányt, amelyből a fenti idézet származik. Demény tíz hamis Bartók-levél felbukkanását és leleplezését mutatja be, s kideríti keletkezésük történetét. Nemcsak azt mutatja meg, hogy a levelek miért nem származhatnak Bartóktól, s nem is csupán részletezi és szembesíti az eddig közölt vonatkozó kutatásokat, hanem – és ez az igazi filosz-remeklés – feltárja a hamisítás egész tágabb hátterét, azt a meghökkentő mániává torzult fiúi kegyeletet, amely az ügyben teljesen ártatlan apa emléke köré próbálta fogni – hamis levelekkel – a kor úgyszólván minden magyar s számos nem magyar nagy szellemének becsülését és barátságát. A legmeghökkentőbb a dologban az, hogy kellő társadalmi és anyagi eszközök birtokában milyen durva és primitív hamisítványok elegendőek voltak a sikerhez, s mennyire nem fenyegette a folytatást a leleplezés mindaddig, amíg a hamisító Bartók-levelek fabrikálására nem adta a fejét. „Ha Szirmai Endrének a leghalványabb sejtelmé lett volna a Bartók-kutatás fejlettségi fokáról, eszébe sem jut, hogy ilyen „veszedelmes” terepre lépjen, éppen apja szellemi öröksége érdekében egyetlen dokumentumot sem fabulál.” Valószínűleg alábecsüli Demény János a hamisítók merészségét, ám ez merőben mellékes. A lényeg az, ahogyan Demény bemutatja, hogy a kellő filológiai gondnal megalapozott kutatásokról miként pattannak vissza a hamisítások; hogyan szűrik ki lassacskán az ilyen kutatások egymást támogató adataik hálójával a tévedéseket. S ez a kiszűrés, maga a mechanizmus még akkor is igen jelentős, ha amúgy a kiküszöbölt tévedés jelentéktelen apróság csupán; mint például az a kérdés, hogy Hatvany Lajosék nevezetes estélyén, ahol Thomas Mann Bartókkal találkozott, ott volt-e s énekelt-e Basilides Mária – amint Thomas Mann *Napló*-jában s Péterfi István (az énekesnő férje) emlékezéseiben írja. Demény újból nem csupán azt mutatja meg, hogy az énekesnő akkor nem volt ott; az igazi filológusi teljesítmény annak a kiderítése, hogy miért és miként állíthatták épp a legilletékeesebbek, hogy ott volt és énekelt. Az emlékező Péterfi esetében látjuk a hatás érdekében egy kis „kiszínezéstől” vissza nem riadó szerkesztői önkényt, Thomas Mannnál pedig a napló-műfaj iránti közömbösséget s az esemény és a szereplők elkeveredését számtalan hasonló adat között, az óhatatlan egybemosódásokat. Szembesítések meredélyein emelkedik egyre magasabbra a tanulmány, messzi túl a kiindulás egyszerű adatszerűségétől, míg végül két nagy művész és tiszta jellem finom zenei elhatárolásához érkezik: „Thomas Mann, korunk Goethéje, nem ismerte ko-

runk Beethovenét." A *Doktor Faustus* Schönberg-epifániáján kívül is kötetnyi Wagner-tanulmánya mutatja pedig, hogy értette s szerette a zenét. „Bartóknak azonban, a nagyra becsült humanista etnomuzikológusnak, a szeretetre méltó embernek *zenéje* Thomas Mann képzeletét nem gyújtotta fel, valószínűleg egész életműve *Allegro barbaro* maradt az író választékos szellemiségében." Egy egyszerű filológiai adat ellenőrzése során Demény János kulcsfontosságú megállapításra jut, hirtelen éles fényt vetítve a két nagy alkotó egész művészetére, két szellemiség lényegi különbözőségére. Az, ahogyan ezt csinálja, az a magától érthető természetesség, a következők lényegző egyszerűsége és eleganciája, az éppen az írástudás művészete.

A kötet bármelyik írását fölhozhatnánk példaként, de vegyük talán a nyitó esszét, a *Labirintusi hívogató*-t. Demény most is egy egyszerű filológiai adatból indul ki: Bartók 1932. márc. 14. keltezésű leveléből, amit Kréta szigete mellett elhajózva a fedélzeten írt feleségének, Pásztor Dittának:

„A tükörsima tengeren éjszaka nem alszik (nem aludtam egészen jól), a fekvőhely szűk, a kabín falán mindenféle reszketés, morajlás és egyéb lármák, fény szűrődik át. Reggel nyolckor felkel, és az ebédlő ablakain kitekint: a tengerből nagy hegyek emelkednek ki, óriási hegylánc, Kréta szigete. 2500 méteres csúcsa hófehér.”

„Reggel nyolctól délután egyig, kettőig nézi a hegyeket Bartók. És a krétai tengert, amelyből delfinek bukkannak elő és merülnek alá. Végül már csak „jobbra Kréta, balra Karpathos” ... „Kár, hogy nem kötöttünk ki Krétán” – írja.”

„Szíven üt levelének ez a mondata – kommentálja Demény. – 1981 végétől, mióta e sorokat olvastam, egyfolytában szomorkodom. (Tulajdonképpen nem sok idő.) Szerettem volna, ha ez a hajó legalább fél napra a sziget fővárosában, Hérakleionban kiköt, és Bartók megtekintheti Knossost, a minói korok labirintusát. (Fél nap alatt könnyen megjárható út autóbusszal!) Az élet persze ilyen: néha a legfontosabb dolgok mellett kell elhaladnunk anélkül, hogy kiköthetnénk.”

De hamarosan megérkezett Amerikából a Columbia Egyetem folyóiratának a centenáriumi Bartók-kiállítás alkalmából megjelent vaskos száma, s benne Bartók forrongó ifjúságának egy addig ismeretlen kottás kézírata. A kompozíció 1909-ből való, a *Vázlatok zongorára* op. 9/b jelzésű zongoradarab, melynek sorszáma alá karakterhatározóként a „hinta-palinta” megjegyzést nyomtatták annak idején. A kézíraton azonban ez a megjegyzés nem szerepel, „helyette a következő dodonai szöveg: *In memoriam perpetuum horarum 6, 7, 8, 9, 10, 11 p.m. 16. II. 1909.* Magyarán értelmezve talán így fordíthatnánk: „1909. február 16-án, e nap délutánja 6-tól 11-ig terjedő óráinak örök emlékezetére.” És az egész kotta szép szabályosan kifelé ívelő spirálisba van feltekerve. Hol volt pedig még akkor a hangjegyzírás mai vizuális megjelenítési szabadságának a divatja! Ám Deményt Bartók kézírata nem holmi prioritás-kérdés miatt izgatja. Neki a kotta-spirális, Bartók zenei önmagára találását jelző kompozíciósorozatának egyik darabjával, azt jelenti, hogy Bartók mégiscsak „kikötött” Krétán: az újjászületés, a „hinta-palinta” kifelé vezető spirálvonalán kijutott az élet labirintusából a szabadságba. Mindezt persze újból mikrofilológiai adatok tömegével mutatja be Demény; de az adatok megett szélesen kitárul a táj, és az újjászületés szemléletes érzékelésével a lángelme mélyebb megértéséhez jutunk. Ráadásul, talán mert az egész történet Demény János mélységesen és személy szerint átélt ügyeként ismerjük meg, oldódik valamelyest a kezdeti beletörődés: hátha mégsem kell a legfontosabb dolgok mellett mindig anélkül elhaladnunk, hogy kiköthetnénk?

Demény kiváló mikrofilológiai készsége és írásművészete éppen ezzel a személyességgel ötvöződve válik hasonlíthatatlanul közvetlenné, érdekessé, fontossá. De ezt a személyességet nem úgy kell érteni, ahogyan újabb tanulmányírásunkban szokásos, némely glosszáktól tudós értekezésekig. Demény János személyes jelenléte soha nem saját személyéhez való viszonyítást jelent; ellenkezőleg, az ő személyessége feloldódás a tárgyalt kérdésekben, szenvedélyes azonosulás a témával. Ahogyan például Kerényi *Görög mitológia*-jának megjelenése alkalmából felidézi a mester körül egykor virágzó magyar hellenikát; a klasszikus auktorok kétnyelvű kiadásait, a tanulmányokat és a tanulmányírókat, az egész *Sziget* rég feledésbe merült hangula-

tát, s ahogyan elhelyezi benne Szentkuthy alapvető – mert Kerényi egész életművét érintő – kritikáját, s a válaszokat, beleértve Szentkuthy saját válaszát: életműve amorfi egyedi csodáját! Demény személyességéből a részvétel öröme és a megértés melege sugárzik; a megértése, melynek pillanatra kétségbe nem vont racionalizmusába ez a személyes meleg (írhatjuk le, ha ma nem is „szalonképes”), a megértő szeretet melege lehel eleven életet.

Hamvas Béla gondolkozása például láthatóan idegen Deménynek, racionalizmus mit is kezdhetne Hamvas archaikus kultúraábrándjaival? De megértése utat talál Hamvas fejtegetéseihez, s a nagy misztikus táguló Bartók-képében felismeri és elismeri a szellem csak önmagával mérhető teljesítményét. Látja jól Demény Hamvas függését kora divatos krizeológiájától, de azt is látja, hogy ezek a gondok csakugyan nem intézhetők el magabiztos szcientifista kézlegyintéssel. „Mert ugyan milyen „haladás” az, amelynek a vége, humán szellemi értékek elsorvasztása közepette, önpusztításba torkoll, és maholnap ez lehet egyetemes végzetünk?” Hamvas antiszcientifizmus tehát nem csekély mértékben jogos, ám teljességgel indokoltan általános tudományellenessége, ahogyan például Bartókban is elválasztja a teremtmény művésztől a népdalkutatót, s ahogyan elválasztja tőle Kodályt. „Kár, hogy legalább itt nem vette észre: Kodály valóban fontos *történelmi* pillanatban ragadta kezébe a csodafurulyát, így lett dallamban, dalban a huszadik századra kihalni készülő magyarság nemzeti feltámasztója. Bartók ösztönösen is helyesen követte ezen az úton, életre szóló barátjává ezért vált. Nem az etnomuzikológia esetenként hullámszó álláspontjai, hanem a nemzeti kultúra újjászületése felől kell megragadni ezt a tüneményt.” Aki ezt nem érti, „emberségében is eltörtött „egész”. Am Demény nem ítélkezik. Megérteni törekszik és hitelesen tudósítani. „Szellemi életünkben végezetül az van a helyén, amiről kritikai álláspontunk is kifejthető.” Ki is fejté ezt az álláspontot, maradéktalanul. De aztán Hamvas egy angyalian naiv esszéjére hivatkozva hirtelen fölé emelkedik a kritikának, s a nagy misztikus végül – Bartókról írt elmélkedései alapján – felmentetik sőt a maga módján megdicsőül: Hamvas gondolkodását végül is Bartókhoz való viszonya hitelesíti. Mert Bartók kétségkívül egyik csillaga Hamvas mitológiájának. „Kihasogatva körülötte történelmet-irodalmat, Hamvas kopár hegyén is *génusz* tudott maradni.”

És itt nagyon lényeges ponthoz érkeztünk. Ezek az írások ugyanis valamiképpen mind Bartókról szólnak, mind Bartókhoz tájoltak. Bármiről ír Demény János, mindig Bartók a sarkcsillaga. S mivel sok mindenről ír, bámulhatunk, hogy mennyi mindenhez szolgálhat Bartók művészete és szellemisége eligazítóul, a legkülönfélébb témákban. De azt ne higgyük valahogyan, hogy a Bartók-kutató valamiféle nemes elfogultságáról van itt szó. Demény írásai – s ezt tán bennük a legfontosabb – azt értetik meg, hogy Bartók szükségképpen és meghatározóan épül be az egész magyar progresszióba: fellépése óta visszafelé és előre szükségképpen ő itt a támpont és a mérték. A *Mocsáry Lajos Emlékkönyv* megjelenése alkalmából írt esszéjében például Demény a századvégi nagy társadalombölcselelő és közíró eszméit és küzdelmeit a fiatal Bartók 1903 és 1907 közt végbement hangváltásából érteti meg; Csáth Géza zeneesztétikai munkásságát a Bartók és Kodály forradalmát követő – s színvonalban hozzá méltó – magyar zenekritika kibontakozásába ágyazza be. (Külön ki kell emelni azt az értő megbecsülést, amellyel ismételtén adózik Molnár Antal méltatlanul elfelejtett munkásságának.) Az egész magyar századelő szellemi életét, politikától festészetig másként látjuk, ha tudjuk és tudatosítjuk, „hogy a magyar műzene – először a zeneművészet történetében – a korabeli európai műzene élére tört, mindjárt kettős arcualattal, egy hangszeres forradalommal (Bartók zenéjében) és egy vokális reneszánszsal (Kodály zenéjében)”. Alapvetően fontos és egész magyarságunk meghatározója, hogy ebben a nagy forradalomban a magyar nép zenéje a szomszéd népekével együtt és egyenrangúan csendült fel. Demény Bartókja ravasz erőszakoktól szenvedő korunkban újból és nyomatékkal figyelmeztet a szabadság megoszthatatlanságára és kisajátíthatatlanságára.

Voltaképpen ez a témája az *Allegro barbaro* című esszének is. Demény a megszokott filológiai műgonddal vázolja az irodalomban és a festészetben tapasztalható

pezsgést a mű keletkezésének korában; a *Nyolcak* Ady poézisével kongeniális pik-túrájában elibénk varázsolja a Bartók zenéjében (s kisvártatva majd a József Attila költészetében) fölcsendülő színeket; az új magyar művészet dühös honi s fanyalgó párizsi fogadtatásának fölillantásával leméri a vállalkozás hallatlan merészségét, hogy aztán összehasonlítások és kérdések lépcsőin emelkedve, a kompozíció ezüst fényben ragyogó „harci” zongoramuzsikájában bemutassa Bartók meg nem alkuvó progresszív magyarságát, jellegzetesen magyar progresszivitását. Bartók egymagában méltó cáfolat a sokáig nyakló nélkül reánk zúdított „utolsó csatlós”-féle vádakra, egymagában demonstrálja progresszió és magyarság, emberség és magyarság genuin összetartozását. Közli Demény János (tömör eligazító családtörténeti esszé keretében) Veress Sándor négy levelét Bartók Bélához a harmincas évek végéről. Nemcsak az látszik ezekből a levelekből, hogy Veress milyen tisztán ítélte meg a helyzetet; Bartók tanítványától ez természetes. A meglepő inkább az, hogy Csehszlovákia megszállása után milyen sokan vélekedtek a *Kisebbségben*-t író Németh Lászlóhoz hasonlóan úgy, hogy a közvetlenül soron következő áldozat Magyarország lesz.

Demény János kitűnően dokumentált elegáns kis kötete sokszor készlet általánosan elfogadott vélemények és közhelyek felülvizsgálatára, gyakran tör merőben új utakat. A legszebb példa tán a *Medvetánc* című bravúros esszé, amelyben József Attila 1936-ban odavetett néhány jegyzetéből rekonstruálja vagy inkább újraálmodja a költő tervezett Bartók-tanulmányát. A megmaradt 15 pontot 15 fejezet címeként fogva fel, Demény János részletesen fölvezet József Attila Bartók-képét, s ezt a Bartók-értelmezést mindkét művész mélyebb megértésére fordítja. Épp ez az alkalmazás hi-telesíti azután a rekonstrukciót: Bartókkal József Attilát és József Attilával Bartókot átvilágítva Demény János fölillantja a művészetükben megnyilvánuló egyezéseket, mint például fogékonyságukat a disszonancia jelentése és jelentősége iránt. „Disszo-nancia függőleges és vízszintes irányban” – mondja József Attila 3. pontja, és De-mény János hosszan idéz hozzá Kodály 1921-es Bartók-tanulmányából: „A kárhozta-tott disszonanciák java része a dallamvilágból ered. A surlódások, a nyersebb hatások két vagy több dallam kombinációja folytán jönnek létre. Bach stílusáról tartják, hogy nála »nemcsak átmenő hangok vannak, hanem teljes átmenő dallamok, s nemcsak egyetlen hang vagy hangzat késleltetése, hanem egész dallamoké«. Ez a titka Bartók disszonanciáinak is. Bach óta elszoktunk attól, hogy két, egyaránt fontos szólamot kövessünk, a mellérendelést alárendelés váltotta fel. Figyelmünket az egymás alatt megszólaló hangokra összpontosítjuk, s az egy időben hangzó hangcsoportokban mindjárt hármashangzatot keresünk. De a lényege szerint melódikus zenét nem így kell hallgatni. Ha sikerül nagyobb teret befognunk pillantásunkkal, azaz horizontá-lisan hallunk, nyomban megszűnik a bántó disszonancia. Olykor a hirtelenül felhangzó disszonanciák ágyúlövésként robbannak, de ha dallamokká oszolnak, határozottan haladnak céljuk felé. Két dallam találkozásakor olyan hangsúly keletkezik, amely megkétszerezi a mozgásenergiát, és jobban kiemeli egyik vagy mindkét dallamot. Ez az, ami Bartók stílusát oly tömörre, oly kérlelhetetlenül logikussá teszi, ami az ab-szolút szükségszerűség érzését kelti.” A hosszú Kodály-idézethez szinte kommentár se kell, természetes egyszerűséggel folytatja József Attila 4. pontja: „Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konsz. [konszonancia] nem egyéb megértett disszonanciá-nál.”

Ezt a felismerést részletezik a további pontok, el egészen a legradikálisabb tár-sadalmi következményekig. Demény szakavatott kommentárjai fehéren-feketén meg-mutatják, hogyan vezetett a magyar progresszió Bartók nyomán szükségképpen a mai élet s gondolkodás legfőbb kérdéseire.

Végző soron erről van szó ezekben az esszéekben; így érvényesül rájuk a bartóki norma, maradéktalanul. (*Magvető*, 1985.)

TANULSÁG ÉS TESTAMENTUM

– A nyolcvan éves Balogh Edgár könyve –

Volt egyszer, nem is olyan régen, egy gyönyörű álom; vágyból, költészetből, reményből táplálkozott: a népek, a Dunatáj kisépei testvérként élnek majd; szabadságban, egymást értőn, boldogan. Ifjú emberek kezdték szövögetni, színezgetni ezt az álmot, jó hatvan esztendővel ezelőtt; még a babiloni időkben. Férfikorukban fel is tetszett a szabadulás. Egyidőben hihették szívből; szívárvány alatt járnak; valóra válik az álom.

Ennek a szép álomnak Balogh Edgár volt az első és legkövetkezetesebb fogalmazója. Ő álmodta legszívárványosabban a Dunatáj jövőjét, legzavartalanabbnak a kelet-európai népek testvériségét. Volt néhány esztendő az életében, mikor a hatalom részeseként cselekedhetett is szép álmai életre váltásáért.

Aztán tapasztalni kellett: a sikerek csak félsikerek; a szívárvány be-beszakad. A közélet napos magasáról ő maga is esztendőkre a börtöncellák nyirkos homályába taszított. Történelmi szerepe után – ahogy maga is mondja – „egy tragédia összes játékszabályai szerint meghurcolás, ítélet és börtön következett”. Két részletben, jó hat esztendőre zárták ki az életből.

Ilyen sorsnak a puszta elmondása is nagy olvasmány erejével hatna. Balogh Edgár azonban nemcsak a saját sorsát beszéli emlékirataiban. A kisebbségi–nemzetiségi sorsban élő magyarság útját is rajzolja: a történelmi személyiség líráján keresztül maga a zajló történelem beszél. Így lett a *Hétpróba* – első emlékirat kötete – az új csillagra került csehszlovákiai magyar fiatalság történetévé, így lett második kötet emlékirása, a *Szolgálatban*, a felszabadulás előtti romániai magyarság küzdelmeinek a dokumentuma és vallomása. Emlékirata most megjelent harmadik kötetében, a *Férfimunká*-ban, életének az 1944–1955 közötti szakaszáról vall; a romániai magyarság új utakra indulásáról.

„Sohasem volt nehezebb feladatom” – mondja a *Férfimunka* első mondatában. Nem is lehetett. Ebben a tíz esztendőben forgott legnagyobb ellentétek között a sorsa: ugyanaz a rendszer gáncsolta el – nemcsak őt, számos kitűnő munkatársát is –, amelyet élt, amelyet képviselt. Az erdélyi antifasiszta ellenállásnak ő volt az egyik legfőbb szervezője, ő lett, a felszabadulás után, Kolozsvár első napilapjának, a Világosságnak a főszerkesztője, a megalakuló Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, majd egyetemi tanár, sőt a Bolyai Egyetem és a Művészeti Főiskola rektora, és Románia nagy nemzetgyűlésében Szilágy megye választott képviselője. Aztán? Aztán jöttek érte, házkutatási és letartóztatási parancssal és jó hatszáztizenöt napig pihentették az államvédelem bukaresti alagsorában és Jilava hirhedt várbörtönében. Mire hazaengedték, küzdőtársainak egy részét már kiűzték a közéletből, börtönbe vagy sülyesztőbe kerültek. S hamarosan őt is újra letartóztatták; a változatosság kedvéért másodszor már a saját tanári szobájában. Ezután kerek ezer napot töltött különböző börtönök mélyén, katonai törvényszék ítéletére várva – a hazaárulás vádját lebegteték felette –, míg egy napon Petru Groza államelnöki kegyelméből több társával együtt elengedték.

Nem szokványosan: egy előkelő áruházban új ruhába öltöztették őket – még kalapot, felöltőt is újat kaptak –, s mehettek a Bolyai Egyetem 10 éves jubileumi ünnepére.

Balogh Edgár szívében béke volt: íme, győzött az igazság. Tanártársainak a börtönökben fogant tervéről, a *Boldogság* könyvéről kezdett beszélni. Meg is írt majd belőle egy fejezetet. S ugyancsak börtönből szabadult barátaival együtt – perújrafelvé-

telt kért. A bíróság felmentette őket a koholt vádak alól. A rehabilitáció teljes mértékben kimondatott, s erkölcsi tekintélyük helyreállításával egyidejűleg „elégítéssel” részesült az 1944-es ellenállás, a Magyar Népi Szövetség működése, s az észak-erdélyi kommunisták szerepe az eseményekben.” A naptár akkor 1955-öt mutatott. Önéletrajza új darabjában eddig mondja el az életét. S a romániai magyarság sorsát.

A személyes élet jelzett fordulatai is drámai izgalmúak – a konstruált per, a kihallgató személyek, a vallatási módszerek, a fogolytársak felvillantott sorsa –, de eme mozzanatoknál Balogh Edgár csak a legszükségesebb mértékben időzik. A személyes sors alakulásában is a közösségi mondanó lényegét keresi. A társadalmi kibontakozás és hátrálás, a történelmi alakulás érdeklí mindenekelőtt; a romániai magyarság „sorsmenetét” mutatja fel és örökíti meg – tanulságul.

A romániai magyarság eme történelmi szakaszáról, a Magyar Népi Szövetség munkájáról még alig-alig beszél írás; az emlékiratok szinte rendre elakadtak az 1944-es fordultnál. Amennyire mégis szó esik róla, igen-igen ellentétesen formálódnak a vélemények. Vannak, akik a Duna-völgyi néptestvérségről szőtt álmot, a szocialista nemzetközösségbe vetett hitet merő ábrándnak vélik, s úgy gondolják, a Magyar Népi Szövetség helytelen utat választott, mikor a román demokratikus erővel szövetekezett; az eredmény nem a magyar nemzetiség erősítése és megtartása, hanem gyöngülése és további szóródása lett; – mások szerint Balogh Edgárék nemzedékének munkásmozgalmi, népforradalmi magatartása, nemzetközisége inkább csak máz volt; a román nép szabad kibontakozásával szemben a magyar nacionalizmust táplálta.

A kétoldali magyar és román gyanúsításokkal, suttogásokkal szemben Balogh Edgár az egyetlen helyes utat választotta emlékiratában: nyolcvanadik évéhez közeledve –, az idő sürgetését érezve, betegségekkel küzdve, szembesüvöltő szelek ellenében, a közeli megjelenésben nem is reménykedve –, felmutatta mindazt, ami ifjúkora szent embersége, forradalmi nemzedéke alkotó férfimunkája volt; az „itt állok, másként nem tehetek” erkölcsi igényével.

Sietősen – egy-egy mondatába olykor bekezdésekre, sőt fejezetekre elégséges tény és gondolatot sűrítve –, de azzal a nyugalommal és biztonsággal, ahogy a Szent Mihály templom pillérei nézik századok óta, Kolozsvár főterén, a tövükben zajló erdélyi történelmet. Rendíthetetlen lehet hitében: mindent megtett a népek testvérségéért, és nemzetisége megtartásáért. Férfimunkát végzett; történelmi jelentőségűt. A jövőző nemzedékek számára is példa-értényűt.

Míg olvastam, lázban és gyötrődésben, minden sora mögött ott éreztem a József Attila-i hitet és üzenetet is:

„Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzi és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog”.

OKNYOMOZÁS ÉS DIAGNÓZIS

László Lajos könyveiről

1979 májusának egyik meleg délutánján a nagyatádi kórház klubjában ültünk, hogy László Lajos akkor új könyvéről, az *Infarktus*-ról (1978) beszéljünk orvosokkal, nővérekkel és más érdeklődőkkel. A szerző természetesen utalt a kór felismerése, terjedésének megakadályozása körüli bizonytalanságra. Sokan mondtak véleményt, míg nem az egyik belgyógyász főorvos kért szót: „Ha tudnánk a baj forrását, kezünkben lenne a gyógyítás eszköze. Minden eset tanulságokkal szolgál, s talán közelebb visz a megoldáshoz.” A talánt akkor nem értettem... Aztán az elmúlt év végén hírt kaptam arról, hogy László Lajos sem kerülhette el korunk betegségét. Leveleiben ő utalt a kórházi beszélgetésünkre és a talánra; a könyv írását megelőző elmélyülés, az ismeretek halmaza sem óvhatta meg.

Hogy újra dolgozik és hosszan beszélgettünk, irhatom-e, az élményszerűség minden szociográfikus mű alapja? Tudjuk, az író személyesen tájékozódik a dolgokról, közvetlen tapasztalatokat gyűjt és dolgoz fel. Mégis, ez az egyik legsebezhetőbb pontja a szociográfiának, hogy az élmények közvetlen leírásával „valóságosabb valóságot” szeretnének adni annál, ami elérhető átformálással, újrateremtéssel. László Lajos ezt a buktatót elkerülendő, az előszóban megmondta, szándéka sem több, sem kevesebb a betegségekre vonatkozó oknyomozó társadalomrajznál. Megtörtént esemény gyökereit keresni nem jelent egyebet, mint visszapergetni a dolgokat, *utólag* értelmezni egyes részleteket, vagyis az elháríthatatlan következmények tudatában írni. Csábító így a lehetőség olyan beállításra, ami összefüggéseket teremt távoli dolgok között. Az *Infarktus* szerzője a személyes jelenlétével, másfelől a tények iránti érzékenységgel került el a zökkenőket. Nem kívánt rejtett korrespondenciákat feltárni, ehelyett érzéklelesen feldolgozta, hogy egy-egy konkrét esetben mi az, ami még az orvosi jelentésben sem szerepelt.

A mindennapi stresszből, hajszából – régi tapasztalat – az egyik út a természet-hez vezet. A nyolcvannégy éves kertészről rajzolt portré jól eltalált. Épp azért, mert a hős évtizedekkel korábban ott állt az infarktushoz vezető ösvény elején, de megtalálta az orvosságot a földdel való munkában. Így szembesült a szerző a társadalmi konfliktusok egyikével. Szemtanúja volt a vitának, amit a lakásépítők folytattak az öreg természetbaráttal. A következmény: a kertész kórházba került. Nem értékelt, csupán riportszerűen leírta az eseményeket, ám a beállításból vitathatatlaná válik, hogy az emberi egészség védelmét, a baj *megelőzését* milyen lényegesnek tartja.

Íróilag a legnagyobb figyelmet az *Egy szív naplója* rész érdemli. Különös gondtal ügyelt arra, hogy az olvasó valóságos eseménysorozatnak lássa a naplót. Érzéklestesen ábrázolja a folyamatot, ahogyan a svájci farmeren elhatalmasodik a betegség, s épp a külső és belső világ ellentmondása következtében. Ebben a részben kulcsmondatok olvashatók. A vizsgálatot végző professzor mondja: „maga száz évig is élhet, olyan erős szíve van. Csak használja az eszét. Többször, mint a szívét.”

A tanácsban felvillant a megelőzés egyik lehetősége. S hogy a szerző mennyire az egységben gondolkodott, azt azok a fejezetek jelzik, amelyekben a baj leküzdéséről avatott szakemberek szóltak. A kardiológus ismételt kimondta, az emberek önuralma, hangulata, intelligenciája sokat segíthet... *Kísérlet a diagnózisra* írta egyik fejezetcímként, s abban választ keresett arra, ami a közvéleményt is foglalkoztatta (s érdekli ma is).

A könyvben feldolgozott esetek többsége tragikus, számos lapon olvashatunk szorongásról, félelemről, meddő küzdelemről. Az is kiderül, hogy az orvosok erőfeszítései ellenére növekvő számban jelentkezik a betegség. Tragikus szemléletű így a kötet? Nem? László Lajos társadalmi jelenséggel nézett szembe, s amit leírt, azt sub specie aeternitatis, vagyis *az életért* hozta szóba.

A mai magyar társadalom egyik gyors orvoslást váró baja a korai (Ratkó József szavával „törvénytelen”) halál. A szembesülés mutatta, az író nem kerüli meg a feszültséget hordozó jelenségeket. S aki látta Lakatos Vince filmjeit vagy forgatta a Magyarország felfedezése sorozat köteteit, mondhatja-e, hogy nem az a tanyasi élet? László Lajos annak különleges jegyeit figyelte meg a Mohácsi-szigeten. Az ott élő több ezer ember viszonylagosan jó anyagi körülményeket teremtett, de azzal nem járt együtt a műveltségbeli előrelépés. Adott volt tehát az ellentmondás, aminek okai gyűjtőutakkal, személyes beszélgetésekkel körvonalazódtak. *A busók földjén* című (1969) kötetben erről adott képet színezte, hogy etnikailag vegyes, magyar, horvát, szerb, német anyanyelvű emberekkel kellett szót értenie. Természetesen volt nosztalgia is a tanyasi életmód után, de lényegesebb annak jelzése, hogy az ott élők mennyire ragaszkodtak a régihez, az ősöktől öröklöthöz. Ez a tulajdonság előtérbe került abban a riportkötetben, ami a Jelenkor–Magvető sorozatban jelent meg *Föld felett, föld alatt* címmel (1976). Nem véletlenül váltott ki nagy visszhangot az Alekszej atyát bemutató írás. Az utolsó görögkeleti szerzetes épp a megőrzésben tudott példát adni tetteivel és szavaival.

A múlt és a jelen egymásnak feszülése legélesebben a falusi kisközösségekben vehető észre. Mezőgazdasági riporterként munkaköréből eredően találkozott ezzel nap nap után László Lajos. Hamar nyilvánvaló lett, hogy percek közé szorított műsorokban nem lehet mélységben megmutatni az erőket. Azokat, amik a hatvanas években felnőtt új generáció, az újat, mást akarók és az idősebbek, a helyzettel elégedettek között húzódtak. Regényben kellett ábrázolnia azt az összecsapást, ami elkerülhetetlenül bekövetkezett. A szálakat bogozva a falu sok tipikus figurájáról rajzolt portrét *A hatodik nap* című (1978) regényében. Hogy az életmód és a gondolkodás változását nem könnyű nyomonkövetni azt az ismételt munkabavételek jelzik. *A busók földjén* és *A hatodik nap* egyaránt felvillantotta a nemzetiségi lét gondjait. Ez cselekménythordozó főszállá a *Rétisasok* (1980) regényben vált. Ebben derült ki egyértelműen, hogy a szerző a történelmi körforgást, vagyis az ismétlődést tartja az egyik meghatározó jelenségnek. Kétségtelen, a figurák viselkedésében, főleg a német leány és a magyar fiúéban van elrendezettség. A megformálási hiányok abból a nyíltságból nőttek ki, amivel a falusi életformaváltás egyéni tragédiáját igyekezett megmutatni.

Az eddigiekből kiderült, hogy az író szívesen változtatja a műfajokat. Szociográfia, riport, regény egyaránt közelállnak hozzá. S akkor még nem is említettem a tanulmányt. Mert irodalmi pályája 1961-ben azzal indult. *A Sorsunk* folyóiratról készített az MTA tudománytörténeti pályázatára dolgozatot, s díjat nyert vele. Nem a megírás, a megjelentetés emésztett fel több energiát, öt év alatt sikerült elérnie. Az 1966-os könyvbe ma belelapozva csodálkozhatunk ezen, hiszen friss irodalomtörténeti szemlélet sugall, illeszkedik ahhoz az újraértékelési, a realitáson alapuló folyamathoz, ami akkor a tudományban elkezdődött. Nagy kérdés volt, miként lehet a sokarcú folyóiratról egységes képet adni? Az író ezt a lap fő irányvonalának megmutatásával és a szerzők portréival oldotta meg.

Meglepetés volt ezután a szociográfia, a tanyasi téma után pedig az, hogy az uránbányászokhoz kezdett járni. Ez egyáltalán nem volt veszély nélküli. Most nem a közhiedelemben elterjedt nézetekre gondolok (például: az uránium csökkenti a férfiasságot), hanem arra, hogy a bányászok a szállóban és a klubban egyáltalán nem bántak kesztyűs kézzel a vendégekkel. Tudom, hogy László Lajosnak néha hatodmagával kellett a találkozóra menni. Így erőben igen, de számban legalább nem voltak hátrányban. A helyzet csak nehezült az *Uránbányászok* (1974) megjelenése után. Voltak, akik úgy vélekedtek, ők nem ilyen tépett sorsúak, s vélekedésüket perrel és egyéb fenyegetésekkel nyomatékositották. Emlékezetes az Ércbányász lap nyilvános vitája, ahol szélsőséges nézetek csaptak össze a könyv körül. Az egyik: az író áruló, mert hadititkokat adott ki. A másik: csak igazat mondott. Végtelenen egyik sem igaz. A kötet sorsvázlatokat adott, amiben a mérce a valóság-hűség volt. (Így készülhetett belőle dráma, majd televíziós felvétel.)

A munkások sorsa annyira megfogta, hogy egy újabb riportkönyv után (*Esték a klubban* 1975.) az epika eszközeivel egy jobb sorsra érdemes kislány bukdácsolását írta meg. *Judit* című (1978) regényében olyan nőt rajzolt, aki keményen küzdött cél-

jai elérése érdekében. A személyes találkozások ugyanis rádöbbenették az író, hogy a munkások irodalmi ábrázolása és tényleges arcéle között ellentét van. Sémák, előítéletek nélkül a másságot akarta megláttatni, a deheroizált, esendő embert, a hús-vér alakot, aki a maga területén mégiscsak hős volt. Az előítéletek nélküli megközelítés szerepet kapott a könyv hatásában, az olvasók, főként a fiatalok elfogadták a hősnőt. (A realizmus jegyeire figyelt fel a berlini Neues Leben Verlag egyik szerkesztője, s lefordította a regényt. Németül 1981-ben *Wer gibt schon gern klein bei* címen jelent meg.)

Negyedszázados írói pályáján volt néhány sikeres kötet, de azok közül is kiemelkedik az *Uránbányászok*. Nemcsak azért, mert elsőként adott hiteles, valóságghű képet az addig kevésbé ismert munkáról, s a bányászok életmódjáról. Az alkotás szempontjából az sem hanyagolható el, hogy arra a megközelítési módra épített, amelyik nem riad vissza a nehézségektől és a veszélyektől, mindenekelőtt a tárgyra figyel, s vállalja az őszinte szót és azután a felelősséget. (A témával való azonosulását jelzi, hogy pár évvel a riportnovellák után regényt írt a szénbányászok, bányamentők életéről. A *Kanyarkulcs* 1979-es megjelenésével szólhatott a bányák újraindítása körüli nehézségekről.)

Az írói módszert magyarázhatnánk a szerző harminc évnél hosszabb rádiós múltjával. Riporteri, majd szerkesztői munkája során a Dél-Dunántúlon nap mint nap találkozott olyan emberekkel, kiknek sorsa szinte kínálta a megírást. Mielőtt bárki a magnetofonos adatgyűjtés előnyeit és hátrányait mérlegelné, meg kell jegyezni, László Lajos számára a toll mindig fontosabb volt. Nem szalagra felvett és elhangzott riportjait formálta, stilizálta közölhetővé, hanem sok esetben *előbb* született meg az irodalmi mű és csak azután a rádiós műsor. Ez már nemcsak sorrendi kérdés. Alaposabban átgondolva kiderül, hogy művészi hitvallásnak is felfoghatjuk. Mert arról van szó, hogy nem elégedett meg a horizontális tájékozódással, és azzal sem, hogy a rendelkezésére álló percek szorításában dolgozzon. A megismert valóságanyag kényszerítette az elmélyülésre. Nyilván nem véletlen, hogy kezdő rádiósként Mórícz Zsigmond riportjait olvasgatta legszívesebben, mert a *Gyalogolni jó* ugyancsak arra ösztönözte, hogy ne maradjon meg a felszínes összefoglalóknál, hanem a dolgok mélyére bocsájtkozva vizsgálódjon. Munkája során óhatatlanul feszültséget okozott, hogy a riporteri utak bő élményforrásokat nyitottak meg, a rendelkezésre álló tér és idő viszont kevésnek bizonyult. Utat kellett találnia. Így születtek a szociográfiai, regények, riportkötetek.

Az író Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyékben évek óta végzett kutatómunkát, mert célul tűzte ki annak körüljárását, hogy az elmúlt fél évszázadban milyen tényezők határozták meg a nemzetiségi létet, s azok a jelenségek, dolgok miként hatnak, élnek napjainkban. Készítő adat volt, hogy a Dél-Dunántúlon nyolcvanezernél több német, s húszezer délszláv lakik, magyar állampolgárként. László Lajost elsősorban ez a két, sorsában eltérő és mégis összekapcsolódó nemzetiség érdekelt. Az 1984-ben megjelent *Jégszikrák* kötetében életükről, gondolataikról, vágyaikról adott pillanatképet, s villantott fel távoli összefüggéseket, magyarázó kapcsolatokat. Azzal, hogy a más nyelv és más múlt ellenére mindenki megegyezett a közös jövő keresésében, amit e hazától remélnek.

A szociográfikus eszközöket új, *Jákob kútja* című könyvében a szépprózáé váltotta fel. Kisregény és elbeszélések keretei között nézett szembe olyan kérdésekkel, amelyek nyílt feltárással az irodalom (talán) segíthet a megoldásban. Idő és tér változtatásával konfliktusokat mutat meg, s a feszültségek kiegyenlítődése vagy feloldhatatlansága egyaránt magában rejtja a megrázó (és tisztító) katarzist.

Felismeri-e az ember azt a pillanatot, amikor fordulóponthoz érkezett, mikor a beidegzett mozdulatok, cselekedetek, szavak már nem elegendőek? Ilyen volt az a perc is, amire a könyv címe utal. Jákob kútjánál a szamariai asszony megtisztult, de ahhoz szüksége volt a találkozásra. Az ősi, a kút szerepét kiemelő biblikus motívum László Lajosnak sorsfordító pillanattá vált érdekese. Mert magában hordta annak lehetőségét, hogy 1944-es viszonyok közé helyezze. A címadó elbeszélésben az asszony áll a középpontban. Pontosabban a nő, aki addig ösztönei irányításával élt, s ezért mindenfajta helyzet elfogadhatónak tűnt számára. A testi lét szintjénél alig jutott tovább, még az sem foglalkoztatta igazán, hogy a világ gyökeresen felfordul kö-

rülötte. Ezért bánt a történelmi eseményekkel mértéktartóan az író. A férfi és a nő találkozásába csupán néhány pillanatra szüremlik be a háború, inkább csak a végső megoldás elkerülhetetlenségét készíti elő. A kút, ahol a találkozás megtörtént, egy villa kertjében áll. A házban pedig ott lakik a kivézenyelt nyilasfiú, hogy védje a németektől és mindazoktól, akik oda menekülnének. A külső körülményekből ennél többet nem is kell megtudnia az olvasónak a kibontakozó tragédia megértéséhez.

A belső táj, a lélek útjai érdekelték inkább a szerzőt. A nő magatartása, aki a tudatosság hiányával, ősi ösztönből segít az elgyötört, harminc év körüli férfin. Talán mondani sem kellene, hogy ez esetben az utolsó szón (férfi) van a hangsúly. A másik nem érdekelte. S ezután a harangzúgás és a férfi szomorkás tekintete elindított valamit, az igény lehetőségét teremtették meg a jobbra. Így érzékeltette ezt a szerző: „Egy jó napot várt, vagy talán csak egy órát, néha még egy boldog perccel is megalkudott volna. De nem szabad várni nagyon, csak könnyedén, akkor inkább megérkezhet valami. Nem tudott szabadulni a férfi szomorkás tekintetétől, meg attól a harangszótól, ami távolról és mégis belülről kísértette.”

Az asszony és társa tragédiája, hogy a jobbra vágyás a test követelésében jelentkezett. Egyértelmű a figyelmeztetés, kényes egyensúlyi helyzetben kiszámíthatatlan, hogy melyik irányba lódulnak az események. A nő megérezte a szelídség sugárzását, s azt a maga jelrendszerére fordította, a félelmetes és szép pillanat feltűzelte... S mi jöhetett? A csalódás, hogy a férfit nem találja, s a düh, hogy vágya kielégítetlen maradt. A megoldás, az elbeszélés lezárása a történelmi helyzet által diktált. Annak sejtetésével persze, hogy a nőben megerősödött az, amit korábban csak homályos vára-kozásokban érzett.

Ezután olvasva a *Halálpolka* című kisregényt, olyan érzésünk támad, hogy László Lajos különös érzékenységgel rajzolja meg azokat a nőket, akik erős vágyak vagy túlzottan kemény akaratok miatt tragédiák sorozatát kezdeményezik. Ide illik egy idézet *A hatodik nap* c. regényből: „Győzzétek le őket. A nő erőszakos, és támadó lény. Tudja, hogy gyengébb, mint mi. Mivel támad? A bujaságával!” S a *Halálpolka*-ban? A kórházi ágyon fekvő Fördös Gyula vallomásából derül ki, hogy családi gondjainak-bajainak forrása a feleség erősakarátú anyja, Bärbel asszony. Az összefüggéseket persze ő is csak akkor ismerte fel, amikor újra találkozott felesége és nyugatra települt nővére. Az összejövétel, a sváb-bál, ahol a fergeteges polkát táncolják, csak növelte a meglévő tér- és időbeli távolságokat. A kettészakított családi szálakat nem lehet összekötni, a múlt azt lehetetlenné teszi...

A történelem egy-egy perce leggyakrabban visszatekintve kap értelmet és magyarázatot. Tudjuk, hogy 1944–45-ben voltak, akik irányították a változásokat és olyanok is, akiket csak sodortak az események. Egy bizonyos, a következményeket egyik típus sem mérte, mérhette föl. Ezért szimpatikus az a művészi eszköz, amivel az író dolgozott: hőse orvosának mondja magnetofonra német származású felesége családjának történetét, pontosabban azt, miként szökött meg anyósa egyik lányával a szögesdrótos kitelepítő táborból, hogyan hagyta ott férjét és másik gyermekét, aki azután Németországba, majd Ausztriába került.

A történelem és a jelen egybejátszását a kétszeres elbeszéléssel oldotta meg. Előbb a főszereplő lelkivilágába enged bepillantást, majd általa a négy évtizeddel korábban történetekbe. Érdekes lélektani helyzetet vázolt. A beteg, már-már a tudathasadás szélére került férfi mit és milyen módon beszél el abból, amit maga nem élt át. A figurával való írói azonosulás jól sikerült. Ebben nyilván szerepe volt annak, hogy önéletrajzi elemeket is beleszólt a kisregénybe. Lényegesebb persze, hogy bőszes nyersanyag állt rendelkezésére, amiből csomópontoszerűen építette fel a tragikus történetet.

Megkísértette a nemzetiségi probléma, a németek, svábok kitelepítésének ügye, de mégsem csak arról szólt, hanem a házassághoz vezető útról. Magyarázatul csak célzott arra, hogy Schönewald Mária és Fördös Gyula házassága végül is feloldhatónak ítélte a történelem produkálta ellentéteket. A történelmi kiegyenlítődesen belül viszont még sok egyéni tragédia mutatható ki. Az egyéni ez esetben a család széthullása jelenti.

Az egyénnek kell a történelmi és a morális erők szorításában választani, azaz az ösztön parancsának engedelmeskedve – élni! Régóta tudja az ember, hogy vannak helyzetek, amikor élni nehezebb, ugyanakkor azt is, amit Fördös Gyula sorsa megerősít, olykor a legocsmányabb élet értékesebb a legszebb halálnál. Nemcsak arról van itt szó, hogy az író az életre, a folytatásra szavazott. Lényegesebb, az út semmibe torkollása senkinek nem alternatíva. Bárbel asszony is ragaszkodott az élethez, de apja nem véletlenül kérdezte tőle: *Vom welchem Leben?* Azaz, melyik életről beszél, melyik élethez ragaszkodik. Egyik megoldás lett volna a család együttmaradása a drótkerítésen belül, igaz, nem a magaválasztotta körülmények között. Az egyéni választás árát a történelemmel szemben mindig meg kell fizetni?! Kérdés és állítás egyaránt lehet az előbbi mondat. Attól függően, hogy a bűn és a bűnhődés szemszögéből vagy más erkölcsi kategóriák oldaláról nézzük. Ha az előbbit vesszük alapul, milyen bűnről és a büntetés jogosságáról beszélhetünk akkor, ha egy család csak dolgozott a fennmaradásáért, a jobbért? László Lajos nem kereshetett és nem adhatott sarkított választ, de a történettel és utalásokkal egyértelművé tette, az őszinte beszéd és az emberi segítőkészség humanizmusa legyűri a mesterségesen emelt válaszfalakat. Akkor is, ha több nemzedéknyi idő szükséges a felejtéshez.

Az elmondottakból az is kiderül, hogy az író – ahogy mindegyik munkájában – a diagnózis foglalkoztatta. Ennek megfelelően szolt elbeszélésében az öregkori magányosság gondjairól. Hű maradt ahhoz a szándékához, hogy elmarasztalás vagy felmentés nélkül, de a valóságnak megfelelően írjon le helyzeteket, eseményeket, embereket. Így ébreszti fel az igényt a múlttal és a jellel, a reáliakkal való alapos szembesülésre.

Grendel Lajos:

ÁTTÉTELEK

Harmadszor gyürkőzik neki az elmondhatatlan elmondásának, a megíratatlan megírásának a pozsonyi Grendel Lajos, a szlovákiai magyar próza egyik legmarkánsabb egyénisége. Törekvése, célja nem kevesebb, mint hogy regisztrálja, számbavegye a történelemben, társadalomban élő, XX. századi ember helyzetét és lehetőségeit, közelebbről: hogy felmérje azt a létállapotot, amelyet a csehszlovákiai magyarság földrajzi-történelmi helyzetének idő- és térbeli koordinátái határoznak meg.

A számvetés, egyén és történelem viszonyának tisztázása személyes, vallomásszerű, s feltehetően sok önéletrajzi elemet is tartalmaz, ennek ellenére az író nem ragadt meg az élményszerűség, a szubjektív állapotrajz, a közérzet-ábrázolás egyszerűségében és egységiségében, hanem sikerült olyan regényformát teremtenie, amelyben – kellő „áttételek” segítségével – a regény egyes szám második személyben szóló narrátora az általános érvényűség szintjén szólal meg. A regény bonyolult időszervezetének szálai a narrátor – s egyben főszereplő – alakjában futnak össze; az ő személyes sorsa, egyéni

léte a szembenézés színtere. „Egy lázadás története” – akár így is jellemezhetnénk a regényt – s kétségtelen, hogy ez az értelmezés is ott van a mű lehetséges olvasatai között. A harmincas éveit taposó kiadói szerkesztő, egyébként pozsonyi illetőségű, magyar nemzetiségű állampolgár, aki vidékről „került fel” a szlovák fővárosba, az egyetemi évek után fordítással foglalkozott, megnősült, gyermeket nemzett, viszonyt folytatott felesége unokahúgával, majd elvált – ez az „ideális állampolgár” tehát egy napon megcsömörlik ettől a létállapottól; sorra felmondja az őt a társadalomhoz fűző kapcsolatokat, eltépi a konszolidált társadalmi léthez kötő szálakat, mintegy kivonul a társadalomból – hogy megizlelje a pusztaság létezését, a minden kötöttségtől mentes „szabadság” állapotát, amely azonban már csak annyi szabad választást enged meg számára, hogy életben maradjon-e, vagy sem. Hősünk viszálytársadalmába, vállalja a kötelező kompromisszumokat, jólnevelt konformistaként él tovább, kerülve a konfliktuslehetőségeket – csak belül nőnek, terjeszkednek benne a „csönd áttételei”, s csak éjszakai zsúfoltak a nyomasztó rémképektől; mignem egy napon váratlanul beállít a fia, aki anyjával Csehországba költözött, – s mert „nem akar cseh lenni”, apjával akar élni.

Ez a lázadási kísérlet a regény központi

magja – de ha csak ennyi volna a mű, akkor ez is csak egy volna abban a hosszú sorban, mely művek a hatvanas évektől – a fogyasztói társadalom által diktált életformától megcsömörlött hősök nonkonformista lázadását ábrázolták. A nonkonformizmus-nonkonformizmus irodalmi megjelenítői közül idézi is Grendel az egyik legnagyobb hatású francia író, a hatvanas évek életforma-krízisét oly pontosan – ha nem is maradandó irodalmi értékkel megrajzoló Georges Perec-et; kijelölve, nyomatékosítva ezáltal is a regény egyik fontos tengelyét. A regény másik – fontos – idézete a Maldoror énekei-ből való, az igazán, s nemcsak felszínesen lázadó Lautréamont-tól, aki valóban szakított minden-fajta hagyománnyal és kötöttséggel, s a világirodalom egyik legmerészebb, legeredetibb életművét hagyta az utókorra – jó évszázaddal előzve meg saját korát. Ez az idézet a regény érzelmi csúcspontján helyezkedik el: a főhős lázadó utazásának első stációjához kapcsolódik; akkor hangzik el, amikor az elbeszélő leszáll a nyílt pályán vesztéglő vonatról, hogy addigi, célok és kötelességek által határolt és meghatározott élete helyett a céltalanság, a véletlen kezeire adja magát. A Lautréamont-idézet, mely látomás az út szélén heverő, részeg bódulatba esett Megváltóról, akit saját teremtményei elhagynak és meggyaláznak – sugallja, nyomatékosítja a mindenkitől való elhagyatottság állapotát, ám egyúttal a hős sorsa mélyebb jelentésrétegeinek is metaforája. A krisztusi sors, a megváltás vállalása a sorsát mindennek dacára beteljesítő ember metaforájaként szerepel általában. Am a Lautréamont-i szöveg profán, sárba rántott, lázadó Krisztus-képe épp a vállalás ellehetetlenülését, kudarcba fulladását előlegezi: tragikumát nem fenséges, hanem groteszk, torz vonások rajzolják körül. A damaszkuszi útra való utalás is ezt a metaforikát viszi tovább; ezúttal ironikus felhangokkal. A regény utolsó szavai – „csak most segíts megtisztulni” – azonban már eredeti értelmében, ironia nélkül utalnak a megváltásra; érzékeltetve a sorsát vállaló – mert vállalni kényszerülő – ember gesztusának erkölcsi pátosztát.

Mi hát ez a sors, amelyet vállalni, amelylyel azonosulni, amelynek foglyaként erkölcsi megalkuvások nélkül élni olyan nehéz, sőt: szinte lehetetlen? Milyen ez a lét, melybe a regény narrátora, hősé belevetetett – hogy a többször is emlegetett Heideggert is megidézzük? Hogy erre feleljen, a szerző

alaposan kiterjeszti a regényidő határait: felidézi a múltat, tematikusan a narrátor nagyanyjának történetei segítségével. A regényidő középponti, viszonyítási pontja: az a délután, amikor felesége szakító levelét kapja kézhez a narrátor. „Nagyanyád befejezetlen (és talán befejezhetetlen, mert bened folytatódó) történetei azon a napon jutnak az eszedbe, amikor otthagytál a feleséged, s táviratot kaptál Konkoly úrtól, hogy szétveri a pófádat, ha a kéziratát nem adod ki.” – Ez az idézet kitűnően illusztrálja azt is, milyen elegáns könnyedséggel elegyíti Grendel narrációja a komoly hangütést – a csaknem-tragikus és az elégikusan szomorút az ironikussal, a groteszk humorral. A regény három nagy egysége közül az első a nagyanyai történeteknek – pontosabban – e történetekre való visszaemlékezésnek szentelte a szerző. Ez a regény legélvezetesebben, legbravúrosabban megírt része. Grendel itt mindent eljátszik, végigjátszik, amit ebben a műfajban lehet, és megragadó eleven-séggel, tündéri ironiával, s az ironián olykor átsejlő nosztalgiával eleveníti meg azokat a boldog (boldog?) békeéveket, amikor „nem volt még sem Galicia, sem Doberdó, sem Isonzó, se Ferenc, se Ferdinánd. Szarajevó akár egy toalettpapír-márka is lehetett volna. Nem volt Kun Béla, nem volt Horthy, nem volt Masaryk, de még egy icipici, icinke-picinke Beneš sem volt, se tank, se hangosfilm, kiontott belek sem, és kinyomott szemek sem se békegalamb, csak postagalamb, se maghasadás, csak magömlés.” Az ironikus történelemszemlélet, a jóízűen, kedélyesen mesélő hang, az anekdotázó szerkesztés Mikszáthra játszik rá; az elmosódó színek, a felvidéki hangulatok pedig Krúdyra. Am a szerző, ha olykor bele is felejtkezik a mesélés bódulatába, nem feledkezik meg az eredeti elbeszélői nézőpont tudatosításáról; bonyolult vissza- és előre-utalásaival egyszerre láttatja a múlt különböző rétegeit, azaz, a múlttal együtt a múltbeli jövőt, s a későbbi jelent is. A múlt elmentmondásosan jelenik meg, hisz egyfelől mint az egyetlen realitás, bizonyosság, valóság a jelenhez viszonyítva; mint az az idő, amikor „minden a helyén volt, pontosan azon a helyen, ahol lennie kellett, egy milliméterrel sem odébb” – másfelől viszont az író utal „az emlékeket akaratlanul is átértelmező tudat” munkájára is – mely alakította, változtatta a történeteket. Mégis, éreznünk kell: a dolgok önmagukkal való azonosságának ideje volt ez, amikor az em-

ber még minden külön szenvedés és küzdelem nélkül vehette magára saját sorsát. Pedig nem voltak ezek „nagy idők” – kicsinyes szélhámosságok, gyermekes, pózoló lázadások, lázongások, kisszerűség még a bűnben, a gyilkosságban is; a tehetség megbélyegzése és a középszer diadala – ez a csüggesztő, s valahogyan mégiscsak vonzó látkép tárul az asszociációs technikával bravúrosan egymáshoz fűzött epizódok láncolatában az olvasó szeme elé. S mindennek betetőzésül: a háború, amely vakvágányra terelte a történelmet, védtelenné, kiszolgáltatottá tette az egyént, aki addig saját sorsa intézőjének hihette magát. „Nagyanyád nem próbált meg elfutni a jövő elől. De beletörődni sem volt hajlandó az idők változásába, szembefordulni a változásokkal pedig olyan cselekedet lett volna, mintha ráolvasásokkal próbált volna megállítani egy robogó vonatot.” Az egyén egyetlen lehetséges védekezése a csend, az önmagába való visszavonulás maradt. A hős nemcsak a múlt idő korróziójának kitett történeteket örökölte nagyanyjától, hanem ezt a csöndet is: nagyanyja „fenséges némaságát”.

S örökölte, természetesen, a múlttal és a történelemmel együtt a magyarságot, ami „majdnem olyan pech, mint zsidónak vagy cigánynak lenni”. A modern élet, a civilizáció ellentmondásai közt vergődő, az identitásáért küzdő ember belső feszültségei ebben a helyzetben meghatározóvá válnak. A hős sokszoros intenzitással éli át a XX. századi ember alapélményét: a lét abszurditását s a személyiség válságát; s ez az élmény – szerencsésebb helyzetű kortársaitól eltérően – korántsem pusztán teoretikus filozófiai jellegű, hanem a mindennapokban gyökerező valóságélmény. A hős belső válsága az elvetélt lázadás után egyre mélyül; hiába lesz „kifelé” erkölcsileg indifferens, mindent-megértő és megbocsátó – önmaga belső démonai elől nem futhat el. Már „nincsenek tervei az üdvözüléshez, s lemondott a mások üdvözítéséről”, múlt és jövő nélkül, a vak jelenben „eszmenyi állampolgárként” éli az életét – amikor megérkezik a fia. A regénynek az a befejező mozzanata feloldja a krízishelyzet totális reménytelenségét. A fiú jelenléte a folytatás, a folytonosság vállalásának biológiai-antropológiai kényszerét sugallja, személye egy lehetséges jövő záloga és szimbóluma. Ő segíthet tehát egyedül a hősnek a megtisztulásban, az üdvözülésben – múltjának, sorsának, önmagának vállalásában. Nem szervetlen toldalék ez a befejezés a regény

testén, hanem épp az egyetlen lehetséges lezárás. A regény szövege ugyanis a csend és a beszéd, az üresség és a van, a szervetlenség és a szervesség egymásnak feszülő küzdelméből keletkezik, s a szöveg létrejötte önmagában bizonyíték az utóbbiak győzelmére: a csend megtörésére, a fenyegető ürességnek értelmes szavakkal való kitöltésére. A befejezés nélkül mindez önellentmondásként feszítené szét a regény belső terét.

Igaza volt annak a kritikusnak, aki Grendel második regényéről szólva hangsúlyozta, hogy az nem nemzetiségi, hanem magyar regény. Áll ez a megállapítás az *Áttételekre* is, melyet méltán sorolhatunk Esterházy, Nádas, Bereményi művei mellé, s nemcsak a prózatechnikai megoldások hasonlósága miatt, hanem mert Grendel regénye is a nemzeti önismeret elmélyítését, a történelmi tudat tisztázását segíti. Egyetlen kifogást emelnénk a regénnyel szemben: a szerző olykor mintha nem bízna saját szavaiban, gondolataiban – túl sok a „direkt” filozofálás, s ez, különösen a harmadik részben, néha kissé mesterkéltté, erőltetetté teszi az elbeszélést. Ez azonban nem változtat a mű érdemein, jelentőségén. Azon, hogy a ki-mondhatatlan, a megnevezhetetlen ismét formát kapott Grendel tollán. A történet – melynek mindannyian részesei vagyunk – folytatódik. (*Madách Könyviadó, Bratislava, 1985.*)

ERDÖDY EDIT

S z á v a i G é z a :

SÉTA GRAMOFONZENÉRE

A könyv hőse egy kelet-európai értelmiségi fiatalember, aki a harmincadik életévén túljutva szükségét érzi, hogy önmagát egy családi folyamatosság láncszemeként, egy szűkebb közösség viszonyrendszerében elfoglalt helye szerint is meghatározza. Más szavakkal: bizonytalan rossz közérzetének ha nem is megszüntetése, de legalább értelmezése, oldása végett nekilát feldolgozni a nagyapai házban felgyülemlett adathalmazt, amelyeknek nagyrésze dokumentált emléksanyag, kisebbik része egy gyűjtőszemély által összehordott, véletlenszerű kacattömeg, de az egész mindenképp egy korszak

tükre. A könyv hőse regényt készül írni az anyagból, fölfedezni, meghódítani, átszeli ezt a „nagy, szervezetlenül, rendszertelenül hullámzó papirtengert” – ilyenformán a regény a regényírás regénye is. Egy vállalkozásé, amelytől a könyv hőse – vagy szerzője? – bevallatlanul is többet remél. Nemcsak annak a szívfájdító tudatnak az enyhítését, hogy minden szép és rettenetes, színes és tanulságokkal bíró életdarab elmerül a feledés feneketlen kútjába; s nemcsak azt, hogy a dolgok megnevezése és elrendezése közelebb viheti az embert az igazság megtalálásához, – hanem mindezekén túl azt is, hogy e munka révén önmagát, ezt a felismerhetetlenségig széthullt, elveszített lényt is meg lehessen találni, s talán újjá is teremtheti. Jellemző, de rokonszenves paradoxonként ez az utóbbi törekvés a regény legjobb lapjain átadja a helyét önmaga ellentétének, a főhős személye feloldódik az ábrázolás alázatában, úgy is mondhatnánk: nem ő szeli át a tengert, hanem a tenger hullámai őt rajta, elsöpri spekulatív céljait és ezek helyett a tenger maga, vagyis hát az élet van jelen erejének és gazdagságának teljében.

Ezzel azt is jeleztem, hogy Szávai Géza regényének igazi értékét nem alaposan átgondolt, kissé kimódolt szerkezete, hanem sokkal inkább alapanyaga jelenti. Ami nem egyenlő azzal, hogy az író nem ír jól – igen jól ír, színesen, árnyalatosan, izesen, még nyelvi meglepetéseket, örömeket is szerez az olvasónak. A magyarországi magyar olvasónak még egzotikus izeket is talál a mai romániai magyar szóhasználat olyasféle eseteivel, amilyenek a „tömbház” vagy a „betegnyugdíjas”, hogy csak ezeket a legmaibb példákat említsem. De hiába ír jól az író, ha olyanra vállalkozik, ami lehetetlen. Vannak helyzetek, amelyekben a szintézis jámbor óhaj marad, bármilyen erővel rendelkeznek is fel érdekében.

Ezért-e, vagy csak egyszerűen az „erőviszonyok” következtében a regény valódi hőse Benedek Jankó lett, a vérbő, filozófikus hajlamú nagyapa, a gyűjtemény szülőatyja, a nagy önértető iparosember, akiről a regény játékos alapját jelentő címszó-jegyzékbe nem is kerül be más, mint hogy „egy irtó rendes ember”. Ez a nagyapa tényleg „irtó rendes ember”, de sokkal fontosabb, hogy valódi ember, a szó leggyönyörűsebb értelmében. Egyénisége van, szavazása, stílusa, gyengéi, egyéni gondolatai és erős érzelmei. S hát meg is élt egyet-mást. Kisebbségi drámákat is, okozóként és

kárvallóként egyaránt. Attipont rajta párszor a történelem is, de nem tudta elpusztítani. Az ilyen Benedek Jankókat nem is lehet. Ezek úgy bele vannak növe a talajukba, hogy onnan nem mozdíthatja ki őket semmi emberi erő. Sokkal többet tudnak a világról, mint a világ örökei – bár talán ez a szerencsésük is. Az ilyen Benedek Jankók a maguk ízlése szerint értékelik és rendezik át a világ dolgait – ha másképp nem megy, hát a csűrben, a pincében és a hajdani műhelyben fölhalmozott cédulák, újságkivágások, kacetok révén. „Ez egy demokratikus gyűjtemény, kicsi testvér” – mondta egykor a nagyapa a boldog unokának, aki egy Adenauerről szóló újságkivágással gyarapította a gyűjteményt. „Nálam, fiú, nem lehet adenauerkodni. Hát mi közöm nekem és Székelyszentlászlónak Adenauerhez? S ha közünk volna, akkor is: úgy akarom számontartani, mint egy Konrádot.” S így kerül Adenauer a Konrádok közé: egy, az 1800-as évek végén a faluban szolgált csendbiztos, egy, a nagyapánál megszállt „degenyeget áruló regáti ember” és a tanítókisasszony hajdani kandúrja társaságába. Benedek Jankó így rendezi át a világot, demokratikusan, keresztnevek szerint – a gyűjteményében. Mert amúgy mi mást tehetne, mint hogy jól vágó esze, paraszti ravaszsága és realista alkata szerint alkalmazkodik a körülményekhez? Az István nevű bakszamar így kerül őz-szalámiként a tanári étkezőasztalára (a gyerekeit csak ki kell taníttatnia!), és így osztja el a három pár bakancsot sorsolással a község az ő javaslatára, s mikor ezért bírálat éri őket, megintcsak Benedek Jankó ékes szólását veszik igénybe a meggyőzőbb önkritika érdekében, ő pedig, miután nyilvánosan elismeri, hogy „óriási hiba volt, hogy Székelyszentlászló egy téveszméért lelkesedett”, négy szemközt fel szólítja a község előljáróját, nehogy eljárjon a szája, „hogy mi már megmaradunk a téveszme mellett”.

A nagyapa alakja körül néhány további emlékezetes figura kél életre a regény lapjain, Demeter Berta, a nagyanya, Alfonz, a „szabadfoglalkozású” külön, de a többiek is, a kisebb-nagyobb mértékben felvillantott falusiak, s mindaz a sokféle, gyakran az abszurd határát súroló momentum, ami meg esett ott, abban a sok szeretettel ábrázolt kis faluban néhány évtized alatt. A szatírába kíváncsi szövegek (például György Árpádné született Simó Rozália kérvénye, hogy Adolf fia a neve ellenére traktorista

lehesse, tekintettel arra, hogy a fiú természetes apja, bizonyos Müllér Adolf temesvári sörgyári munkás után, s nem más ok miatt kapta ezt a nevet) azért illeszkednek zökkenő nélkül a regény szövetébe, mert tulajdonképpen főhőse, a nagyapa a humor iránt is eredendően fogékony, és színes egyénisége körül magátólértetődően férnek meg az egymásnak olykor ellentmondó elemek is.

Ha Szávai Géza regényének közérzet-elemző és szintetizáló kísérlete el is vész idővel a sok hasonló vállalkozás emlékmorzsái között, a nagyapa alakja és környezete biztosan élénken megmarad az emlékeztünkben – s úgy hiszem, ha egy regény erre képes, az ritka nagy eredmény. (*Kriterion*, 1985.)

HALLAMA ERZSÉBET

Galsai Pongrác:

ZÁRÓRA A DARLINGBAN

Mi az anekdota? A kérdés több mint jogsult a Duna–Tisza tájékán. Ugyanis e tájék többnyire békaperspektívájú történelme a *személyesség* irodalmi formáját találta meg az anekdotában. A magyar irodalom jelentős hagyománya ez, egészen Esterházy Péter Kis Magyar Pornográfiájáig terjedően. S ha a kérdést nem az esztétika, de a történelem okán tessük is most fel, a kettő együttes „formává” válása jelentheti azt a hagyományt, amelyre Galsai Pongrác kapcsán hivatkozunk. A személyesség történelmi „békaperspektívája” az emberi létezés szempontjából ugyanis az otthonosság megteremtésének, de legalábbis illúziójának a gesztusa. A storyban megélhető „Egész” még akkor is az ismertség levegőjét árasztja, ha – mint éppen Esterházy említett könyve a példa rá – a történet éppen az embertelenség tájaira kalauzol. Az anekdotizmus veszélye persze nem kicsiny. Az operettszagú könnyes-mosolygós elandalodástól a bennfentesség hálósobaszagú érzeten át, a történelemhamisításig terjed a veszélyes zóna. Magyarul, e forma veszélye: az apologetikus világképhamisítás. (Jól, talán túlságosan is jól tudta ezt Lukács György is, kit Galsai – egy váratlan éjszakai vendégjárás kapcsán – így idéz meg: „És a Lukács Gyurit hol hagyttátok? Ő úgy forszírozta a barátságomat...”).

Az anekdota mindig is a nyilvánosság kereit feszegeti-tágítja. Az „emberközelp” hozott „történelem” személyessége ugyanis – ha formára talál – mindig is a tabuk és titkok kifecsegésének gesztusát jelenti. Kiváló példa erre Galsai Pilinszky-„egypercse”. Az utóbbi évtizedek talán legnagyobb költője, a misztikus Pilinszky itt mint táncosnőként epekedő-örjögő him, vagy mint a vendégbarátságot épp a szerző produkciójával meghálálni akaró „eltartott” jelenik meg. Galsai irodalmi anekdotáinak „formaeszméje” éppen ez: az emberi esendőség hiteles rajzolata. Eredetiségét nem maga az irodalmi forma, hanem annak fedezete: a személyesség egyediségének tisztelete és – tőle egyáltalán nem távol álló szóhasználatával élve –: *élvezete* adja. Elkerüli a másik hibaforrást, a belterjességet is: az, hogy történetei kizárólag írókról és költőkről szólnak természetesen *következik* Galsai élet- és pályaköréből: az erőltetettségek és kimódolt kivagyiságnak nyoma sincs a kötetben. Az arányérzék talán Galsai legnagyobb erénye. Szellemes is, ironikus is, nyelvi humora is kiváló, ám soha nem lesz ezen képességeinek rabja: szerkeszt és „adagol” minden esetben. Anekdotái kettős személyiségek: a megidézett hős mellett-alatt megjelenik az író is, vagy ha ténylegesen nincs is jelen, a „szerkesztés” révén felismerhető összetéveszthetetlen személyisége. És még valami: egyfelől személytelen, másfelől sztár- és bálványimádó korunkban a „szenzáció háta megett” otthonos-személyes aurát teremteni: épp oly nehéz mint amilyen ritka.

Galsai a mai „irodalmi élet” anakronisztikus jelensége. Az, mert egy olyan magatartást és személyességtípust képvisel, mely ma már jószerevel ismeretlen és hiányát pont az ő, és a hozzá hasonló kevés számú kivételek jelenléte mutatja. „Egyszemélyes intézmény”, mondanám, ha e szókapcsolat második tagja nem volna oly idegen kizárólag emberben és értékben gondolkodó alkatától. Ezért pereljük vissza a sanda mellékízektől és nagyképű vállvonogatásoktól terhelt kifejezést: *figura*.

Galsai világképe leginkább talán az *epikureus humanista* némiképp mondvacsinált „kategóriájában” foglalható össze. És ebbe bőven belefér – sőt annak integráns részét képezi – *toleráns kriticismusa*, mely minden írásában valami módon előbukkan, legyen szó bár az ötvenes évekről vagy éppen nemzedék- és sorstársairól. (Jó és hiteles példája ennek, az e kötetbe is felvett, valamint a

szintén most megjelent Új hold antológiában is olvasható Darázs Endre-portré. A halott barátunk kijáró tisztelet és szeretet hitelesen-izléseesen fér meg a költőt érő kritikával, felmutatva ember és műve „együttes” tönkremenésének kálváriáját.)

A formára talált anekdota – említettem már – egyben a nyilvánosság perlése – olykor: visszaperlése – is. Szinte fantasztikus példája ennek, amit Galsai Nagy Lajos kapcsán megidézt. Nagy Lajos arról ír egy Galsainak régebben átadott visszaemlékezésében, hogy a Kiskunhalom című könyvét milyen „gyalázatos” körülmények között lehetett csak kiadnia. Majd a fogadtatást ecsetelve ez a mondat olvasható: „A kritikák száma különben elérte a hatvanat.” A ma élő olvasó számára ez az adat joggal mondható fantasztikusnak. Ebben az egyetlen épp csak odavetett mondatban – melyet ráadásul nem Galsai, hanem Nagy Lajos írt le – sok minden benne van abból a szemléletből, mely e karcsú könyv szervezője. De ne komolykodjunk annyit: inkább nézzük meg a szerző epikureus humanizmussal átítatott arcát a könyv hátsó oldalán és higgyük el neki: „A kétméteres, óriás irodalomtörténész lenn a játszótéren a botjával meg-megtaszítva magát, egész idő alatt önfeledten hintázott.” (Magvető, 1986)

KARDOS ANDRÁS

FEJÉR MEGYEI IRODALMI FÜZETEK 1-3.

1984 óta Székesfehérváron is szervezettebb a helyi könyvkiadás. A korábbiakban ritkán megjelenő népes antológiák után a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár (Escher Ilona vezetésével) elhatározta, hogy évente egyszer, az ünnepi könyvhét tiszteletére kötetet jelentet meg „Fejér megyei irodalmi füzetek” címszó alatt. Az összefogás is példásnak ígérkezett: a helyi szervek támogatásával a könyvtár és a Volán 14. sz. Vállalat nyomdája szép munkát végzett. (Más kérdés, hogy az évi egyetlen füzet nem elégíti ki még az igényeket. Más megyékben ennél gyorsabban fejlődik a kiadás.)

Eddig tehát három füzetet adtak ki: *Sobor Antal* novelláit, valamint *Bokros János* és *Takács Imre* verseit. A helyi képzőművészek szintűgy hozzájárultak az eredményekhez: *Ecsedi Mária*, *Francsics József* és *Újházi Pé-*

ter illusztrációi tették még művesebbé a próbálkozást. S visszatérve az irodalmi jellegre: *Kalász Márton*, *Bella István* és *Győri János* szerkesztették az egyes füzeteket.

(*Sobor Antal: Vidéki városban*) Méltó volt a nyitány azért is, mert Sobor immáron jó két évtizede számít szűkebb hazája legjobb prózaírójának, aki kivívta az országos elismerést. A *Vidéki városban* sok szempontból fordulatot jelentett pályáján. A *Hosszú háború* és a *Perelj, Uram!* című regények között megpróbált új tartalmakat kölcsönözni műveinek. Mindezt főleg az ironikus ábrázolással érte el. A rövid, tömör írások közül emlékeztet a *Lakótelepi Mikulás* és a *kisrepülők*. Fanyar mosolyt válthatnak ki az olvasóban a bemutatott életjelenségek: a Mikulás lelepleződése vagy az óvónő erőltetett próbálkozása, hogy „fölröpültesse” a gyerekeket. Áttételesen szó van itt az ember származásának önmegvalósító kísérleteiről.

Történetei sajátos részletei a magyar valóságnak, melyben egyébként sem túlságosan gyakori a világmegváltó szándék. Ugyanakkor az író hadakozik a „vidékiesség” pejorativ értelmet nyert tartalmaival, a viszahúzó erővel. Nem a düh és az indulat élteti elbeszéléseit; rokonszenvvel és helyenként részvétellel fordul hősei sorsa felé. Érzékelteti, hogy az egyéni felelősségen túl általánosabb okok is közrejátszanak a kisember kisemberré merevülésében.

S ha a párhuzam merésznek tűnik is, ott mozog bennünk a gondolat: távolabbi, esetleg gogoli hatások is érvényesülnek itt. Nem csinovnyikok persze Sobor figurái, ám soruk bezártsága, a távlatok gyakori hiánya emlékeztet a jelzett írói világra. Van, ahol neve sincs a központi alaknak (*Az illető*), s ráadásul ez az első mondat: „Azzal kezdődött, hogy az illető meghalt.” Életünk abszurditásai jelennek meg ezekben a művekben, ám a művészi forma megmaradt a hagyományosan realista keretek között. Továbbra is ott a líraiság, sok szép megnyilvánulás, számos emlékeztetően megírt részlet.

(*Bokros János: Imádság öröme*) A költő hajdan – Baranyi Ferenc és Bella István pályatársaként és barátjaként – ígéretesen indult. Aztán a tanársors lett a meghatározó életében, a líra háttérbe szorult. Az utóbbi években azonban Bokros János öröndetes újjászületésének vagyunk tanúi. Bár nem publikál gyakran, jelentkezései jó ízlésre, lírai biztonságra, érett világlátásra vallanak. Ezért is helyeselhető, jó vállalkozás, hogy

a sorozatban kiadták verseit. Bella István írja róla: „A te verseid épp olyan tiszták, mint ez a falunkat félkarjával átölelő, nyugodt, csendesen hullámzó, fényes gyerekkori patak volt. Szavaidban meg is fürödhetünk és fel is frissülhetünk.”

Valóban: a tisztaság lírája ez, a hagyományos lírai szépség továbbvitele. Ugyanakkor az életigenlés az egyik legszembevetőbb jegye; a hűségen alapuló egészséges világ-szemlélet. Bokros őriz valamit a prédikátorok ősi küldetéséből, ennek fényes bizonyossága a *Kálvin pásztor nyája* című ciklus. Innen való ez az idézet: „Néhai bátyám, Sándor, / palástos prédikátor, / pogánymód kálvinista / öcséd igéz most vissza.” Majd: „Titkos csodáktól vonva / emelkedtem nyomodba, / és hirdetek ígétet, / de nem templomi népnek.” (*Mítoszaimba szöve*). Természetesen ez a hatás erőteljes profanitással vegyül, s így együtt lesz vérbeleni evilági jellegű.

A szűkebb hazához fűződő viszony szép vallomásait is értékként említhetjük (*Fehérvári rapszódia, Sárvízi szonettek*). Egyéni hangú versekben fejezi ki nosztalgiaját a leltűnt világ megőrzésre érdemes elemei után (*Néhai gazdák utcája, Néhai mesterek utcája*). Tanársága is beszüremkedik versvilágába, és így lesz a nemes és maradandó emberi élmények tükre kötetcímadó műve. Rokonszenves és a nagy átlagtól különböző ez a hang. Amit joggal várhatunk Bokros Jánostól, az sem hiú remény talán. Világképének további mélyülése, versvilága határainak kitágítása még értékesebbé és figyelmünkre érdemesebbé teheti költészetét.

(Takács Imre: *Hegyek a víztükrében*) 1986-ban, a költő 60. születési évében Takács Imre „velencei-tavi” verseit jelentette meg a megyei könyvtár. A *Hegyek a víztükrében* jól szerkesztett válogatás sok év terméséből, melynek döntő többsége már kötetben olvasható volt. Ám most így, együtt kétségtelenül új megvilágításba kerül a jelzett tematika.

A táj több mint két évtizede jelentős élményforrása Takácsnak, benne a Fehérvár és a Velencei-tó körüli világgal, a kerttel, a hegyoldalakkal, a szőlővel. Tagadhatatlan a még régebbi kötődés a természet eme jelenlétehez; a hajdani paraszti életforma életre szóló nyomokat hagyott a költőben, még akkor is, ha az elszakadás megtörtént. Mint nemzedékéből a legtöbben, ő sem tud és nem is akar leszámolni ezzel az élménnyel. Hagyomány és modernség, hűség és szakítás lesz így édestestvére egymásnak. A táj adta

élmény pedig így hoz létre fontos gondolati verseket, a társadalmi és egyéni közérzet lírai dokumentumait. Mint minden érdemes próbálkozásnál, a *Hegyek a víztükrében* legjobb darabjaiban is megfigyelhetjük az ilyen igényt.

Ezáltal lesz visszatérő a magány ábrázolása. Ez a magány persze viszonylagos. Társsa ugyanis a költőnek az egész mindenség, annak kozmikus és földhözragadt elemei egyaránt. (Ez a sajátos és bensőséges viszony például szépen látható *Az ember énekei* című hosszúvers egyes részleteiben.) De akik ismerik Takács Imrét, azok azt is tudják, hogy ez a magány még viszonylagosabb. Sok barátja, ismerőse az élő cáfolat. És mégis: korunk emberének sajátságos állapota megbújik a verssorok mögött. Nem olyan erőteljesen, mint az itt nem olvasható újabb nagy verseiben, a kor feszültségei kitermelte nemcsak átkozódásokban, hanem jóval áttételesebben. Néhol filozófikusan. A meditáció sikerült pillanataiban. Ahol a tó körüli világ abszolút középponttá, „viszonyítási helyé” változik.

A kötetet szerkesztő Győri János szavaival: „A *Hegyek a víztükrében* versei az új környezet emberi-költői birtokbavételének az öröme és gyötrelmek, az indulatok és megnyugvások életrajzi-lélektani adataival hitelesített, művészi érvényű dokumentumai.” Értő és pontos értékelés. S az is kiderül, hogy az ember lehet otthonos a világban. Legyen bármilyen nyughatatlan és mozgékony, önmarcangoló és gyötrelmes életű. Hiszen van, lehet mindig olyan pont, melyhez visszatérni érdemes. Lehet, hogy ez a pont éppen a kert vagy egy mandulafa. S lehet, hogy az ősz mélyebb tartalmakat rejtő, sejtelmes titkai: „Darazsak eszik a szőlőt az illatos, / a szelíd októberben, a melegben. / A gazos föld ostobasága őszi őszen, / a kertek tanakodnak a hulló levelekkel.” (*Pákozdi ősz*).

Takács Imre ezeket a mélyebb tartalmakat csaknem valamennyi, itt olvasható versében tudomásunkra hozza. A legújabbak közül például a *Szeptember villámaiban*, ahol egyfajta sorsösszegzést, önleltérítést ad. S ebben ott sorjáznak a fájdalom, a lelki megpróbáltatás mozzanatai, a „meg kellene tanulni a minden szeretetét!” belső parancsa. A *Hegyek a víztükrében* költője továbbra is fontos kérdéseket intéz önmagához és a korhoz, hogy ő is, mi is tisztábban láthassunk.

BAKONYI ISTVÁN